

ANUL III. 1997

altera 6

FEDERALISM

Guy Héraud
• FEDERALISMUL

Daniel J. Elazar
• DE LA ETATISM LA FEDERALISM
O SCHIMBARE DE PARADIGMĂ

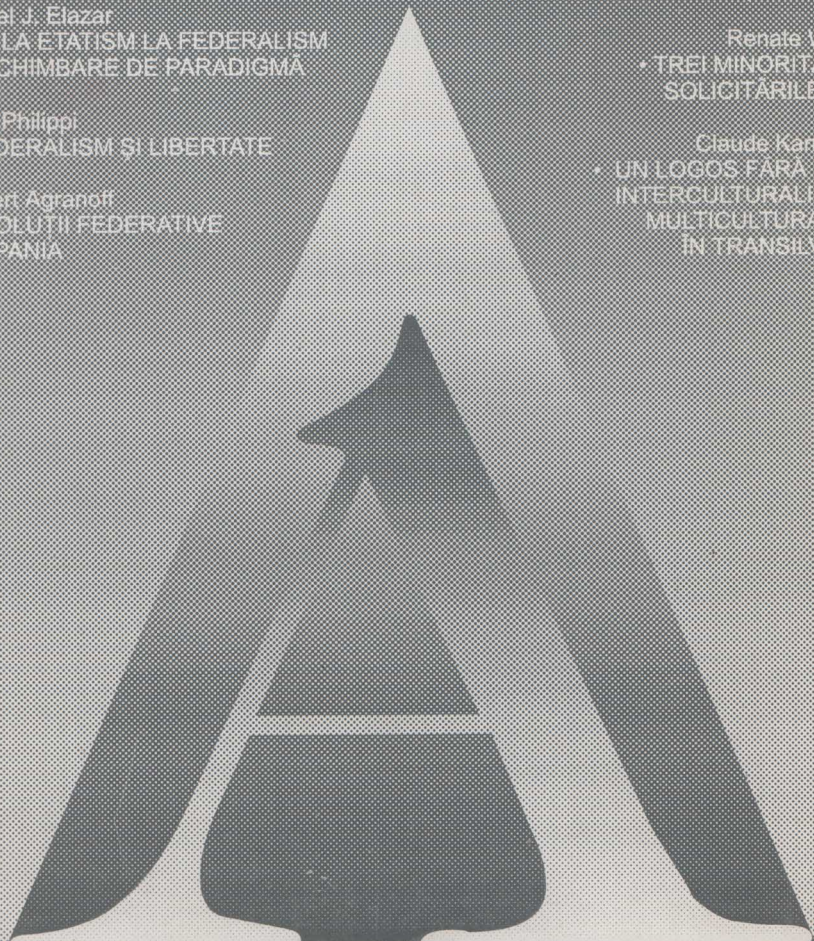
Paul Philippi
• FEDERALISM ȘI LIBERTATE

Robert Agranoff
• EVOLUȚII FEDERATIVE
ÎN SPANIA

Brigitte Mihok
• SITUAȚIA ROMILOR
DIN JUDEȚUL MUREȘ

Renate Weber
• TREI MINORITĂȚI ȘI
SOLICITĂRILE LOR

Claude Karnoouh
• UN LOGOS FĂRĂ ETOS
INTERCULTURALISM ȘI
MULTICULTURALISM
ÎN TRANSILVANIA

- Acest număr a fost realizat cu sprijinul Fundațiilor Heinrich Böll (Germania) și BILANCE (Olanda), cărora editorii le adresează mulțumiri.
- Opțiunile exprimate în articolele publicate aparțin autorilor.
  - Articolele nepublicate nu se restituie.
  - Drepturile de publicare sînt rezervate.

Grafica: Mana Bucur
Tehnoredactare: László Zsolt Pápai
Culegere: Mihaela Ignat, Judit-Andrea Kacsó
Tipărit la S.C. MEDIAPRINT S.R.L. Tg.-Mureș
ISSN 1224-0338

Cuprins

Editorial 5

FEDERALISM

<i>Guy Héraud</i>	
Federalismul	7
<i>Daniel J. Elazar</i>	
De la etatism la federalism — o schimbare de paradigmă	22
<i>Paul Philippi</i>	
Federalism și libertate	36
<i>Robert Agranoff</i>	
Evoluția federală din Spania	50

DIALOG

De la „monocultură” la interculturalitate 72

STUDIU DE CAZ

<i>Brigitte Mihok</i>	
Situația romilor din județul Mureș și elaborarea unor strategii de sensibilizare	102

DOCUMENT

Tratat de înțelegere, cooperare și bună vecinătate între România și Republica Ungară	130
Tratat cu privire la relațiile de bună vecinătate și cooperare între România și Ucraina	140

<i>Renate Weber</i>	
Trei minorități și solicitările lor: românii din Ucraina, ungurii din România, găgăuzii din Moldova	142

FETELE EUROPEI

<i>Fred Urban</i>	
Conceptul de națiune în Franța	163

ECUMENICA

<i>Bryan Ronald Wilson</i>	
Ostilitatea față de noile mișcări religioase	169

ALTERA PARS

<i>Claude Karnoouh</i>	
Un logos fără etos	
Interculturalism și multiculturalism în Transilvania	174

RECENZII

Minorități	200
România și minoritățile	203
English Summary	205

Editorial

Alteru inițiază, cu acest număr, publicarea unei serii de articole consacrate diferitelor aspecte ale federalismului: de la federalismul subnațional, la cel supranațional, trecînd prin epoci, zone geografice și situații specifice diferite.

Considerăm că această dezbatere, prea îndelung amînată — federalismul fiind încă unul din tabu-urile ocolite atît de clasa politică, cît și de marea majoritate a elitei intelectuale — a devenit una de actualitate. Reflecția asupra structurii statului, a presiunii regionaliste și globaliste la care acesta este supus, ocupă un loc tot mai vizibil în preocupările mediilor academice, dar și politice. Unul din răspunsurile posibile este federalismul, care are atît fervenți susținători, cît și redutabili oponenți.

România nu trebuie să lipsească din acest efort intelectual, dacă nu dorește să rămînă prizoniera unui dogmatism păgubos. În jurul nostru, s-au descompus false federații. altele noi, autentice, s-au format. State naționale europene, al căror caracter unitar părea definitiv stabilit, evoluează spre soluții federaliste, implicite sau explicite. Spania, Marea Britanie sau Belgia sînt ilustrări eclatante. Federalismul pare tot mai adecvat principiului subsidiarității, un principiu ecleziastic clasic, a cărui revenire în forță are evidente legături cu dialectica localism-globalism. Federalismul aduce cu sine, între altele, și rezolvări valabile legate de identitatea de grup, de autonomia valențelor comunitare și de solidaritate care-i lipseau, atenuază instinctele secesioniste.

Studiile publicate de *Alteru* nu ascund că federalismul nu poate și nu trebuie să fie privit ca un panaceu universal. Funcționarea federațiilor este condiționată de gradul lor de democrație și pluralism. Este de necontestat însă că, spre deosebire de statul unitar centralizat, flexibilitatea implicită a structurilor federale este mai adecvată soluționării multiplelor probleme globale care au ajuns să privească pe fiecare cetățean al lumii și să-i afecteze existența în modul cel mai direct cu putință, oricît de departe s-ar afla de megapolisul cosmopolit.

Europa Centrală a fost adesea „bîntuită” de tenăția federalistă. Romanticii tîrzii vedeau într-o Europă Centrală (con)federativă un răspuns la diversitatea identitară a zonei, un antidot la competiția dintre naționalisme și o soluție rezonabilă pentru păstrarea valorilor regionale care au creat, de-a lungul secolelor, legături la fel de puternice și legitime între indivizi și comunități ca și statele sau națiunile înseși.

Unele aspirații federaliste central-europene s-au tradus și în structuri statale. După primul război mondial, Iugoslavia și Cehoslovacia au ales această cale, nu în ultimul rînd pentru a asigura împlinirea națională a grupului etnic dominant. Încercarea lor de a armoniza naționalismul cu federalismul, a condus — s-a putut vedea — la dezintegrare.

Această moarte rapidă, însoțită de convulsii cumplite, a compromis, zice-se, ideea federalismului. Naționaliștii fac o adevărată axiomă din pericolele devolutive ale federalismului, încercînd să reabiliteze statul națiune, pentru ale cărui carențe endemice vădesc o suspectă indulgență.

Alteru începe seria federalismului cu considerațiuni generale privind trendurile federaliste mondiale. Analize demne de atenție se focalizează pe studii de caz, ilustrînd, între altele, demersurile federaliste ale Spaniei, care au reușit să nu contrazică pentru moment controversata autodefinire ca stat național- un studiu căruia cititorul din România are toate motivele să-i acorde atenția cuvenită. Într-o scriere de mare noutate, sînt investigate tradițiile federaliste ale Transilvaniei, ignorate astăzi.

Nu mai puțin interesante sînt studiile publicate în rubricile constante ale *Alterei*, dedicate specificității comunităților rrome, conceptului de națiune în Franța, interculturalismului și /sau multiculturalismului.

Federalismul

GUY HÉRAUD

Cuvîntul „federalism”, după cum se știe, vine din latinescul *foedus*, care înseamnă „pact”, „contract”. Federalismul este deci, etimologic vorbind, o concepție despre societate care se bazează pe un drept reciproc consimțit. Va fi necesară poate rețușarea acestei definiții, dar orientarea pe care o indică rămîne profund semnificativă. Federalismul este opusul *imperium*-ului, adică al celui tip de societate care este fondată pe legi restrictive, impuse de sus de o putere mai mult sau mai puțin străină populațiilor pe care le guvernează. Așadar, federalismul reprezintă una dintre cele două mari concepții despre societate, și de aceea, chiar dacă nu este în prezent realizat pe deplin, sau are o prezență doar sporadică, merită întreaga noastră atenție. Bineînțeles, deoarece nu este pe deplin materializat, asupra sa plutește o umbră de utopie. Să fie federalismul o utopie? Această obiecție trebuie respinsă.

Fără îndoială că federalismul este o „Utopie” cu U mare și se mîndrește cu acest lucru. El este, într-adevăr, un mesaj de pace și de fericire pentru umanitate, dar nu poate fi considerat drept utopie în sens peiorativ, deoarece de noi depinde introducerea lui în viața popoarelor și a societăților, de noi depinde progresul unității morale, economice și politice a lumii.

Dominația nefastă a suveranităților

Cine sînt adversarii federalismului? Ei sînt partizanii *suveranităților*, fie de dreapta, fie de stînga. Putem cita partide sau oameni politici, aflați la extremele orizontului politic, care au totuși ca punct comun: refuzul federalismului. Este suficient să luăm în considerare viața politică franceză de după 1945 și să-i evocăm marile momente, ca de exemplu respingerea Comunității Europene de Apărare de către Adunarea Națională, la 30 august 1954, atitudinea adoptată față de alegerea prin sufragiu direct a Parlamentului European sau, mai recent, campania prezidențială. Împotriva Comunității Europene de Apărare și a alegerii democratice a Adunării celor Zece s-au coalizat partide și oameni care se situează

atît la extrema dreaptă, cît și la extrema stîngă. Astăzi, din nou, dreapta, ca și Partidul Comunist, nu vor să audă vorbindu-se de o federație a celor Cincisprezece.

În cazul Comunității Europene a Apărării, s-ar putea crede că crearea unei armate europene nu ar fi tocmai cea mai bună modalitate de a federaliza popoarele; și era de înțeles să fie respinsă, atît de curînd după război, o instituție ridicată cu soldați germani. Dar nu acestea erau adevăratele motive ale respingerii sale. Toată lumea știa că reînarmarea germană era inevitabilă, singura problemă era de a alege între acceptarea soldaților germani într-o armată europeană (*C.E.A.*) sau a soldaților germani într-o armată germană (*Bundeswehr*). Adunarea Națională franceză a preferat însă renașterea unei armate germane. Această alegere paradoxală avea o singură explicație posibilă, și anume voința de a păstra pentru Franța propria armată și suveranitate. Căci, crearea unei armate europene ar fi însemnat implicit desființarea armatelor naționale — exceptînd menținerea contingentelor franceze pentru apărarea teritoriilor de peste mări. Altfel spus, ceea ce conta atît pentru dreapta cît și pentru stînga¹, nu era păstrarea unei Germanii dezarmate, ci păstrarea suveranității franceze.

„Suveranitate”, iată marele cuvînt! Ceea ce unește stînga și dreapta este acest atașament comun la suveranitatea statului.

Dar cultul suveranității nu este limitat la națiunile vechi. Statele noi, majoritatea incapabile să se mulțumească cu ele însele, se dovedesc — din acest punct de vedere — și mai sensibile decît națiunile vechi. Or, pe pămînt există azi în jur de 180 de state suverane, fiecare cu drapelul, armata, diplomații săi și, cele mai multe dintre ele, cu fotoliul său la ONU și în diferitele organisme internaționale. În plus, un număr mare dintre aceste „puteri” nutresc pretenții teritoriale sau caută să-și domine vecinii, și să-și exporte ideologia. Aceasta este situația, la acest sfîrșit de mileniu, a unei planete tulburate unde se desfășoară, deschis sau mocnit, atîtea războaie locale, în timp ce pericolul nuclear este departe de a fi proscris. Această aberantă stare de lucruri rezultă din fărîmițarea politică legată de dogma suveranității. Fiecare stat se comportă de parcă ar fi singur pe lume. Fiecare dorește să rezolve singur nu numai ceea ce se petrece în interiorul său (faimosul principiu al neamestecului în treburile interne care face atît de dificilă lupta pentru drepturile omului), ci și litigiile cu alte state.

Anarhia internațională

Bineînțeles că există un drept interstatal pe care fiecare îl interpretează și îl aplică mai mult sau mai puțin după bunul său plac; există de asemenea organisme internaționale, universale sau regionale. Dar acestea funcționează, pentru orice problemă importantă, după principiul unanimității, fiecare stat angajîndu-se doar la deciziile la care a subscris. De aceea, societatea interstatală are aspectul unei jungle. Legea care o guvernează este lacunară pe de o parte, iar pe de altă parte ea rămîne la libera interpretare a fiecărei țări care îi este teoretic subordonată.

Aspectul juridic cel mai semnificativ al ordinii interstatale este *caracterul facultativ al jurisdicției internaționale*. În virtutea acestui principiu, nici un tribunal sau arbitru internațional nu poate funcționa dacă statele aflate în diferend nu acceptă ca el să se ocupe de litigiu. Regula nu admite excepții decât în cazul, foarte rar, al organizațiilor mai perfecționate precum Uniunea Europeană — Cei Cincisprezece — sau tratatele care impun o competență jurisdicțională irevocabilă, în acest caz cea a Curții de Justiție de la Luxemburg. Pentru a demonstra absurditatea sistemului este suficient să îl transpunem de la state la indivizi; dacă indivizii ar beneficia de același tratament ca și statele suverane, ei s-ar putea sustrage justiției, atât celei civile cât și celei penale, orice tribunal fiind sesizat doar dacă avocații apărării sau inculpatul însuși ar fi recunoscut în prealabil această sesizare. O asemenea concepție ar apărea în mod sigur stupefiantă și ar părea a fi produsul unei imaginații frizând paradoxul și nesăbuința. Și totuși acesta este sistemul aberant care guvernează relațiile interstatale. Or, dacă ne gândim, statele sînt incomparabil mai periculoase decât indivizii. Fără să mai vorbim de pericolul atomic, să-i amintim pe Hitler, Stalin, pe khmerii roșii, situația din Ruanda, etc. Câți criminali de felul lui Landrus ar trebui să avem pentru a egala numărul victimelor?

Iată trista situație a umanității actuale, a cărei lipsă de organizare contrastează atât de mult cu prestigioasele descoperiri ale cercetării științifice, tehnologice și medicale. Relațiile politice între popoare se află încă în stadiu de barbarie. Rezultă că progresul tehnic face deseori mai mult rău decât bine. O anchetă ne-ar arăta, de exemplu, că elicopterele folosite la deversarea gazelor toxice sau a napalmului și la bombardarea spitalelor au făcut mai multe victime decât au salvat în acțiunile din munți.

Acesta este rezultatul domniei suveranității. Marele merit al federalismului este că ne arată căile prin care toate acestea ar putea să înceteze. Ne-am întreba atunci de ce nu se convertește umanitatea la federalism. Pentru a explica acest lucru ar fi nevoie de un alt studiu. Bineînțeles, la baza acestei atitudini iraționale stă multă ignoranță, imaturitate și pasiune nocivă. Există ceea ce numim în general „naționalism”, adică un sens exacerbant al comunității parțiale, așa cum el se manifestă în modul cel mai inocent, dar la fel de evident, în rivalitățile dintre vecini, în acest patriotism local pe care sportul, de exemplu, îl prezintă într-o manieră caricaturală. Cu toate mijloacele de care dispun, statele cultivă pentru a-l folosi, această tendință firească a individului de a-și proiecta eul asupra comunității direct perceptibile. Aceasta generează naționalismul și șovinismul, flageluri ale istoriei, care sînt inocent deghizate în patriotism.

Mai mult decât popoarele, responsabilii sînt conducătorii politici. Ei sînt cei care dispun, prin putere și mass-media, de mijloacele de convingere și constrîngere. Suveranitatea le conferă titlul și puterea și le permite să se îmbete cu politică internațională. Astfel guvernării sînt cei care frînează procesul unificării federale.

Sondajele de opinie arată că ideea federală este primită favorabil de către populație: 65% din francezi, de exemplu, acceptă federația europeană și 54% federația mondială. Dar clasa politică, cea care totuși pronunță permanent cuvântul „democrație”, excelează în frînarea voinței populare cînd aceasta ar duce la propria prăbușire. Nici înalta administrație nu procedează altfel. Federalismul se lovește și de forțele conservatoare, economice printre altele, cărora le este frică de schimbare. Să mai adăugăm, că în trecutul apropiat a existat și un puternic factor contingent: opoziția U.R.S.S. la uniunea politică a Europei Occidentale.

Suveranitatea contra națiunii

Orice-ar fi, guvernanții — și tot ceea ce gravitează în jurul lor: oameni ai legii, gînditori politici, onorifici și aleși, mass-media, înalta administrație — sînt cei care cultivă naționalismul, pornind de la tendința oamenilor de a se exalta cînd aud de comunitate. Dovadă este faptul că orice colectivitate suverană cultivă naționalismul. Am văzut dezvoltîndu-se unul chiar în Germania de Est. Fenomenul nu este deci neapărat legat de existența unei națiuni definite printr-o limbă și o cultură originale. El este în primul rînd consecința unei puteri politice suverane. De aceea ar trebui să ne adaptăm vocabularul și să vorbim de „stato-națiuni” în loc de națiuni. Rezultat al jocurilor de forță și de noroc, statul nu corespunde de fapt decît foarte rar unei națiuni. Și, invers, adevăratele națiuni (catalanii, bascii, kurzii, cei din Biafra, Moluki de Sud, etc.) își mai așteaptă eliberarea. Astfel, suveranitățile nu numai că fac lumea de nesuportat, dar și divizează și oprimă adevăratele națiuni. În sfîrșit, profund disparate prin întindere și putere — Rusia are 17 milioane de kmp. în timp ce Singapore este o simplă aglomerație: cei 8000 de locuitori din Nauru ar vrea să se compare cu un miliard de chinezi — decupajul teritorial în stato-națiuni este cel mai absurd lucru posibil care s-ar putea concepe din punctul de vedere al unei amenajări raționale a planetei.

Ce propune deci federalismul pentru a remedia anarhia interstatală, pentru a asigura independența și unitatea tuturor națiunilor, pentru a promova o gestiune rațională a planetei?

Problema se pune în termeni de *model*, adică de finalități; de asemenea, se pune în termeni de *strategie*: prin ce căi și ce mijloace s-ar putea instaura federalismul în întreaga lume?

I — Modelul federalist

Federalismul este o propunere de organizare rațională a raporturilor sociale. Cîmpul său de activitate este universal, și nu doar în sensul geografic al termenului. Nu există tip de societate care să nu poată fi organizată într-o manieră federativă sau, cel puțin, impregnată cu principii federaliste. Astfel, se distinge un federalism teritorial, unul economic, unul social și unul cultural.

Realizările actuale cele mai cunoscute și, de multe ori, cele mai reușite, sînt de ordin teritorial. Este vorba despre ceea ce numim federații: Statele Unite ale

Americii, Canada, Mexic, Venezuela, Republica Federală Germania, Elveția, Nigeria, India, Malaezia. Prin nume, și Rusia este o federație, dar ea seamănă în fapt mai mult cu un stat unitar cu autonomii. Tot acesta este cazul federațiilor care trec prin faze de dictatură, precum Argentina. Această instabilitate dovedește că în aceste state este vorba de un pseudo-federalism. Este de asemenea cazul Indiei, dar dintr-un punct de vedere constituțional.

În afară de federalismul teritorial se pot observa realizări parțiale, „insulițe” de federalism economic, social, cultural; atunci când s-a pornit de la marxism, eșecul a fost răsunător (Algeria, Iugoslavia), dar în multe state liberale se dezvoltă o puternică viață asociativă: în Statele Unite ale Americii, de exemplu. Aceste experiențe variate au ca punct comun ideea de autogestiune.

Dacă federalismul este organizare, el este de asemenea un tip particular de organizare pe care am putea-o califica filosofic ca „libertară”, sau mai prozaic — anticentralistă. Acest caracter rezultă din combinarea unor principii specifice. Am dori să comentăm diferitele puncte.

A — Federalismul este organizare

Sintagma este mai originală decât pare, dată fiind starea de neorganizare a societății interstatale. Este curios de constatat că în epoca noastră, în care organizarea este un cuvântul de ordine universal — în economie, în domeniul demografiei, al sănătății publice, al amenajării teritoriului, al birocrăției, etc. —, domeniul relațiilor interstatale este aproape singurul care scapă oricărei tentative serioase de organizare. Contradicția este evidentă la marxiști, care obsedați fiind de grija organizării economice și sociale, și partizani declarați ai „internaționalismului proletar”, se numără printre gardienii cei mai vigilenți ai suveranității statale (pentru a împiedica țările democratice să se unească). Dar se contrazic și partizanii „ordinii” (dorind ordinea în interiorul statului și acceptând dezordinea în exterior) și planificatorii, care nu resimt pentru unificarea Europei și a lumii același sentiment de „obligație ardentă”.

B — Federalismul este anticentralism

Realist, și dușman al dogmelor, federalismul pornește de la constatarea că dimensiunile omului sînt multiple și de aceeași valoare sau necesitate; trebuie deci să i se ofere individului o porțiune corespunzătoare de colectivitate unde acesta să poată găsi răspuns la diversele sale aspirații și nevoi, și astfel să se împlinească ca persoană. Aceste colectivități diverse — și aceasta este o altă constatare — există de altfel în mod firesc, ceea ce dovedește clar că sînt indispensabile, dar dezvoltarea statului le-a mutilat și le-a supus. Importantă este eliberarea lor: a familiei, a sindicatului, a întreprinderii, a bisericii, a universității, a etniei, etc. și de a le garanta pe viitor posibilități de dezvoltare autonomă. Nici o colectivitate nu trebuie să le domine pe celelalte, nici măcar colectivitatea politică, chiar dacă este vorba strict despre utilitatea sa. Colectivitatea politică — noi preferăm

să spunem: teritorială — trebuie să fie *desacralizată* și să se justifice, ca și celelalte, pentru serviciile aduse. Aceste servicii sînt: funcția de securitate a persoanelor și funcția de arbitraj între exigențele diverselor colectivități non-teritoriale (economice, sociale, culturale, etc.).

Dar colectivitățile nu diferă doar prin obiectul lor, ele diferă și prin nivel. În cadrul colectivităților teritoriale, de exemplu, toată lumea cunoaște ierarhia care, pornind de la cartier, trecînd prin oraș, provincie, regiune, națiune, continent, conduce în final la omenire ca întreg. Astăzi, prin greșeala guvernărilor suverane, națiunea (mai bine spus, stato-națiunea) este ridicată pe un piedestal, idolatrizată. Nu este vorba de a o distruge, ci din contră, de a da tuturor națiunilor mijloacele de a se elibera și a-și cultiva specificul; dar națiunea trebuie să-și reia locul și să nu sufocă solidaritățile regionale, continentale și mondiale. Să luăm drept axiomă faptul că fiecare nivel al societății are aceeași utilitate, valoare și demnitate ca și celelalte.

Prin federalism, statul nu este suprimat, dar suportă transformări importante: 1) se desacralizează, 2) își pierde suveranitatea, 3) se regăsește la fiecare nivel, după cum spune foarte bine Denis de Rougemont: „Noi nu dorim dispariția statului, dimpotrivă, îl dorim la fiecare nivel”². Acesta este unul dintre aspectele prin care federalismul se deosebește de anarhie, a cărei aspirație libertară totuși o împărtășește.

Etalarea bogatului evantai social asigură condițiile unei perfecte *pluri-apartenențe* a persoanelor. În loc de a se simți în primul rînd, și chiar în totalitate, membru al unei națiuni, fiecare om va putea încerca și să trăiască din plin legăturile sale cu colectivități multiple, de tipuri și nivele diferite. Astfel se va evita periculoasa suprapunere a subordonărilor al cărei produs este foarte exploziv. Participînd la fascicule de comunități diferit constituite, oamenii vor țese între ei multiple legături transversale, capabile a rezista eficace cuvintelor de ordine mobilizatoare ale rasei, religiei, limbii, clasei, statului. De altfel, acesta este și secretul „păcii helvetic”.

S-au propus două devize pentru federalism: „devino ceea ce ești” și „unitate în diversitate”. Prima ilustrează bine umanismul personalist din care se inspiră. Cea de-a doua rezumă tipul de societate capabilă să asigure fiecărui om condițiile împlinirii sale. Doar o societate organizată (ideea unității) și cît se poate de descentralizată (ideea diversității) reușește să fie la înălțimea nevoilor omului.

Federalismul, care este dialectic, pretinde chiar că cea mai mare diversitate este condiția celei mai solide unități; din acest motiv federalismul se angajează în același timp în favoarea colectivității compuse (Europa, lumea) și a colectivităților componente (regiunile, comunele). Această dublă mișcare nu este contradictorie, în ciuda a ceea ce s-ar putea crede, ci exprimă chiar dialectica federalistă.

Se vede deci că federalismul, în zelul său libertar și descentralizator, nu sacrifică nici ordinea, nici unitatea. Alexandre Marc exprimă foarte bine această caracteristică atunci cînd declară: „în societatea federală puterea se află peste tot [...] chiar și în centru”.

Dar această orientare generală sau filosofie federalistă, are nevoie de principii reguloare pentru a se concretiza.

C — Principiile

Prin „principii” nu trebuie înțelese reguli rigide care trebuie aplicate mecanic; nu trebuie nici să se creadă că aceste principii sînt „deduse” din filosofia federalistă. Căci ele au rezultat dintr-un dialog permanent între experiență și teorie. Experiența este reprezentată prin federații și prin diversele experiențe autogestionare. În ceea ce privește teoria, ea constă într-un efort de sistematizare care permite să se lărgească în mod considerabil cîmpurile de aplicare; ea este de asemenea un efort de înțelegere a relațiilor pe care principiile le întretin între ele, deoarece de la această alianță indisociabilă pornește „modelul federal”.

1. *Autonomia* — Autonomia este atributul fiecărei ființe, individ sau colectivitate. Ea este sinonimul libertății, vieții, demnității, creativității, responsabilității. Bogăția materială, culturală și spirituală a umanității depinde de gradul de autonomie a tuturor membrilor săi, persoane sau grupuri. De aceea, autonomia cea mai complexă trebuie recunoscută tuturor indivizilor și tuturor colectivităților.

Autonomia se analizează ea însăși printr-o succesiune de drepturi care din punct de vedere cronologic se organizează după cum urmează: autoafirmare, autodefinire, autodeterminare, autoorganizare, autogestiune. Nu este cazul acum să le prezentăm în detaliu, dar cîteva comentarii poate ar fi utile.

Autoafirmarea este dreptul unei colectivități de a se declara existentă și de a apărea în viața juridică. Caracterul revoluționar al acestui drept, care pare în mod eronat a veni de la sine, se relevă prin efectul contrastului atunci cînd realizăm că este negat la ora actuală în aproape toate țările lumii. Astăzi, cu excepția strictă a Spaniei, regiunile și alte colectivități infrastatale nu iau naștere printr-un act de voință proprie, ci prin decizia puterii centrale. Este ceea ce Morvan Lebesque, într-un strălucitor eseu „*Cum poți fi Breton?*”, denumea prin cuvîntul, atît de semnificativ, *Favor („Octroi”)*. Statele actuale refuză existența comunităților care nu le plac. Și acestea rămîn fără drept de apel. Exemplu: Franța a creat mai multe departamente artificiale în jurul Parisului, dar continuă să refuze crearea unui departament basc; Italia a detașat Molise de Abruzzes, dar a refuzat tratatul de pace pentru a nu ridica Tirolul de Sud la rangul de regiune.

Autodefinirea este complementul indispensabil al autoafirmării. În cazul în care colectivitatea nu își definește ea însăși limitele, riscă ori să fie micșorată (exemplu: Bretania, privată de Loire-Atlantique), ori să se piardă într-o entitate prea vastă al cărei control nu îl deține (exemplu: Tirolul de Sud, care a pierdut entitatea Trentino-Alto Adige cu mare majoritate italiană; sau ungurii din Voivodina — provincie astăzi dispărută —, care nu constituiau mai mult de 22% din populația teritoriului).

Autodeterminarea este alegerea colectivității compuse din care se dorește a face parte. În regimul actual al suveranităților, acest drept, mult târguit, al popoarelor care nu aparțin celei de-a treia lumi, se rezumă la a alege statul la care doresc să fie atașate, sau la posibilitatea de a-și crea propriul stat. În societatea federală autodeterminarea trebuie să permită colectivității alegerea colectivității înglobatoare al cărei membru dorește a deveni. Astfel, autodeterminarea permite colectivității de a se situa ea însăși în etajarea societăților.

Autoorganizarea este dreptul fiecărei colectivități de a-și face propriul statut, ceea ce se petrece, de exemplu, în federații, pentru statele membre.

Autogestiunea, este dreptul de a se administra liber, zi de zi, în cadrul statutului adoptat. Autogestiunea muncitorească nu este decît o aplicare, bineînțeles importantă, a ideii generale a autogestiunii. Pentru colectivitățile teritoriale, autogestiunea poate fi numită pur și simplu „autonomie”, cu condiția să se amintească faptul că în sens larg termenul semnifică nu numai ultima verigă, dar și întreaga secvență a celor cinci drepturi.

Exersînd primele drepturi, colectivitățile se situează și se delimitează unele în raport cu altele. Exersînd ultimile două, ele construiesc democrația. Se vede că democrația, în ordine cronologică, vine după autodeterminare și nu înainte. „Revoluționarii” din „'89” și din „octombrie '17”, care au contravenit acestei ordini, păcătuiesc grav contra principiului libertății. Ce valorează democrația sau socialismul pentru popoarele care le primesc gata făcute?

2. *Subsidiaritatea sau adecvarea exactă* — Exercițiul autonomiei poate da naștere la conflicte între colectivitățile vecine, juxtapuse (colectivitățile de același nivel) sau superpuse (colectivitățile componente și colectivitățile compuse). După ce principii ar trebui rezolvate ele? — Aici intervine ideea de *subsidiaritate*, un principiu drag tuturor federaliștilor, și cea de *adecvare exactă*, pe care preferăm să i-o substituim.

Ideea de subsidiaritate indică faptul că între două colectivități superpuse trebuie să preferăm colectivitatea componentă, în afară de cazul în care aceasta se dovedește a fi incapabilă de a trata în mod convenabil problema ridicată. În acest caz, colectivitatea compusă, cu titlul de „subsidiară”, va fi declarată competentă. Repartizarea competențelor se poate realiza de altfel anterior (*ex tunc*), în constituția federală de exemplu; sau doar cînd se pune problema (*ex nunc*), și acest lucru se produce cu sistemul de competențe concurente (competența federală și competența statului membru).

Principiul de subsidiaritate, pe drept cuvînt, nu este satisfăcător. În primul rînd pentru că el nu rezolvă conflictele opunînd — la stadiile de autoafirmare și de autodefiniție — două colectivități de același nivel și de aceeași categorie; apoi pentru că nu rezolvă nici conflictele ce opun colectivități de natură diferită, și asta în toate stadiile procesului autonomizant; în sfîrșit, pentru că, chiar în

perspectiva verticală, se dovedește incapabil să traseze competența legitimă a unei colectivități cu un caracter specific. Trebuie într-adevăr să ne dăm seama că etajarea colectivităților nu exprimă doar o gradație de volum (regiunea, mai mare și deci mai capabilă decât provincia, provincia mai mare și deci mai capabilă decât comuna), dar arată câteodată diferențele calitative. Națiunea, de exemplu, în definirea sa lingvistică, reprezintă o colectivitate specifică care diferă de regiune sau continent doar prin nivelul ocupat în etajarea colectivităților, altfel spus prin volum. Dacă am aplica pur și simplu colectivității lingvistice principiul de subsidiaritate, ar trebui, în cazul micilor colectivități — cum sînt, de exemplu, retoromanii din Elveția — să transferăm colectivității compuse competențele culturale (școală, radio, televiziune) care nu pot, din cauza lipsei resurselor, să se manifeste în mod convenabil. Or, nu este acceptabil ca cultura unui popor să fie gestionată de alte popoare. Singurul sistem admisibil este cel al subvențiilor, care vor permite colectivității aflate la nevoie să-și conducă efectiv singură competențele culturale. Dar acest sistem este contrar chiar și ideii de subsidiaritate, deoarece mai ales colectivitatea componentă își conservă puterea.

Din contră, ideea de *adecvare exactă* îl interpretează corect. Conform acestui principiu, fiecare colectivitate, de orice natură și orice nivel, trebuie să primească puterile juridice și mijloacele financiare care îi permit să rezolve problemele care o privesc. Cînd o problemă — ceea ce se întîmplă cel mai des — vizează mai multe colectivități de același nivel, colectivitatea competentă pentru a se ocupa trebuie să fie colectivitatea compusă. În sfîrșit, între colectivități cu obiecte diferite, arbitrajele vor fi făcute de către colectivitatea teritorială de același nivel. Adecvarea exactă presupune ca structurile juridice să se conformeze în mod riguros realităților care trebuie tratate.

3. *Participarea* — În timp ce principiile precedente se ocupă de cîmpul de activitate al colectivităților (și, în interiorul fiecăreia dintre ele, de diferitele sale organe), principiul de participare comandă modalitățile de decizie. Cum trebuie concepute mecanismele de decizie într-o anumite colectivitate? Care trebuie să fie natura instituțiilor puterii de decizie?

Răspunsul poate fi formulat după cum urmează: într-o societate federală deciziile luate de către colectivitatea compusă trebuie să se deschidă cît mai mult posibil puterii co-decizionale a colectivităților componente. Bineînțeles că există o limită, cea exprimată de cuvintele „cît se poate de mult”. Nu putem recunoaște colectivităților componente un drept de *veto*, căci aceasta ar însemna paralizia întregului și, în cele din urmă, o recunoaștere dată colectivităților mai puternice. Acesta este motivul pentru care regula *veto*-ului reintrodusă în practica comunitară europeană la cererea generalului de Gaule în 1966 este antifederalistă și funestă.

Participarea federalistă trebuie să se țină departe de două extreme: pe de o parte, ea nu trebuie să se transforme într-o simplă consultare a colectivităților

componente, cărora le scapă puterea de decizie; pe de altă parte ea nu trebuie să se identifice regulii unanimității. Aici trebuie nuanțată semnificația etimologică a cuvîntului „federalism”. Federalismul nu se bazează în mod strict pe contract, căci un asemenea sistem ar fi imposibil. Dar cel puțin *tinde* spre contractualism. Fiind asimptotic cu contractualismul, federalismul este un cvasi-contractualism.

Există societăți care exclud participarea. Colonialismul, spre exemplu, sau sistemul blocurilor, unde metropola și puterea dominatoare decid nu numai pentru ele însele, ci în același timp pentru colonii și pentru statele satelite. Iacobinismul admite participarea indivizilor — este numit de altfel „democrație individualistă” — dar o exclude pe cea de „corpuri intermediare”. Acest sistem, cizelat de J.-J. Rousseau, are ca rezultat confruntarea inegală dintre cetățean și stat, unde libertățile publice tind a deveni o pură ficțiune. Federalismul, spre deosebire de sistemele evocate, înțelege să generalizeze participarea la toate etajele și să doteze cu instituții și mecanisme de decizie pe acelea dintre ele, continente, planeta, care încă mai duc lipsă.

Din punct de vedere tehnic, participarea are două aspecte: directă și indirectă (sau organică).

Prin *participarea directă*, chiar organele colectivităților componente sînt acelea care iau împreună decizia colectivității compuse. Prin *participarea indirectă*, colectivitatea compusă este dotată cu instituții proprii, dar aceste organe sînt emanația colectivităților componente (de unde numele de participare organică ce se mai dă acestei modalități). Exemplul cel mai cunoscut de participare organică este camera federală a federațiilor: Senatul Statelor Unite, Consiliul Statelor Elvetice, Bundesrat al R.F.G., Consiliul Statelor în India. Dar ea funcționează și în cazul executivului și a anumitor tribunale. De exemplu, Consiliul Federal Elvețian răspunde, de obicei, de anumite reguli precise de compunere care asigură un număr determinat de locuri la anumite cantoane, grupurilor lingvistice, religiilor, partidelor. Și desemnarea Curților supreme sau constituționale face în general un loc reprezentării statelor membre sau regiunilor.

Participarea directă este cea mai dezvoltată în regiunile din etajele de sus ale societății — în dreptul internațional public — și, în cadru intern, pentru exercițiul funcțiilor superioare: putere constitutivă originară, procedură de revizie constituțională; astfel, constituția americană cere, pentru a fi revăzută, ratificarea de către trei pătrimi din statele membre. Prin legislația obișnuită, participarea organică, din contră, preia controlul.

4. *Cooperarea* — Cooperarea prelungește participarea directă; și diferența față de aceasta este uneori pur formală. Sub aspect *politologic*, vom spune că există participare directă atunci cînd decizia este luată de către majoritatea (simplă sau calificată) reprezentanților colectivităților componente, și cooperare atunci cînd aceasta cere unanimitatea. În acest caz, distincția este reală. Dar *juridic* se

vorbește de participare de fiecare dată cînd reuniunea reprezentanților colectivităților componente este considerată drept un organ al colectivității compuse: astfel sînt consiliile organizațiilor internaționale și ale Uniunii Europene. Atunci, chiar cînd unanimitatea este cerută, decizia are natura juridică a unui act unilateral și astfel nu intră în categoria juridică a acordurilor și tratatelor. În fapt, și politic, decizia este multilaterală și dovedește cooperare.

Pentru că cere la fiecare etaj al ordinii juridice o putere reală de decizie, federalismul nu se poate fonda exclusiv pe principiul de cooperare. Fără îndoială, tendința sa către contractualism îl incită să-i facă de fiecare dată un loc cît mai compatibil cu prezența unei puteri autentice de decizie a colectivității compuse. În prezent, în federații se dezvoltă două forme de cooperare. Pe de-o parte este vorba de întîlnirile și acordurile dintre federație și membrii săi (cooperarea *verticală*); pe de altă parte este vorba despre întîlniri și acorduri doar între membri (cooperarea *orizontală*). Această ultimă formă permite statelor membre să se substituie federației în tratarea anumitor probleme care le sînt comune. Această evoluție, numită „federalism cooperativ” — o expresie prost aleasă, deoarece federalismul este el însuși fondat pe cooperare — constituie un posibil antidot la tendința centralizatoare a federațiilor.

5. *Complementaritatea* — Orice viață socială este conflictuală și orice societate este polarizată. Conștiința pe care o obține din acest aspect capital al realității îi conferă federalismului caracterul său *dialectic*. Dar dialectica federalistă, spre deosebire de altele, cum ar fi marxismul, consideră cei doi poli ca fiind *complementari*. În loc să susțină sau chiar să accepte înfruntarea distructivă a contrariilor, federalismul propune utilizarea tensiunilor în scopuri constructive. Pentru gîndirea federalistă „unul” și „celălalt” rămîn interdependenți chiar în timp ce se opun unul celuilalt; și este adevărat și că „unul” nu poate efectiv să se lipsească de „celălalt”.

Astfel, colectivitatea compusă, departe de a amenința să absoarbă colectivitățile componente, este pusă în serviciul lor. Colectivitățile componente, în revanșă, nu vor căuta refugiul în separatism (doar dacă este vorba de remodelări în *interiorul* spațiului federalizat). Circulația competențelor între diferitele nivele nu este decît o aplicație a principiului de complementaritate. La fel sînt complementare colectivitățile teritoriale și colectivitățile specializate, precum și diversele organe ale aceleiași colectivități.

Principiul complementarității evită în același timp lacunele și utilizările duble sau multiple. Dacă acest principiu este respectat cum trebuie, nu există, într-o societate mondială, funcție disputată între mai multe colectivități sau mai multe organe; nu există nici sarcini pentru care vreo colectivitate sau instituție să nu fie competente. Comparînd acest ideal cu lumea actuală, unde iau naștere multe competiții și viduri decizionale, se măsoară importanța progresului realizat.

6. *Garaniile* — Federalismul diferă de ordinea interstatală actuală prin faptul că el comportă un sistem de sancțiuni, prevăzut și pus la punct dinainte, capabil de a reprima, și prin aceasta a preveni, violarea dreptului. Această problemă a sancțiunilor are cea mai mare importanță. Istoria Societății Națiunilor și a Mișcării Păcii prin Drept a fost, în perioada interbelică, cruda ilustrare. Ne amintim că, contrar punctului de vedere francez, anglo-saxonii, autorii „Pactului” (Convenant), estimau că crearea unei forțe internaționale nu se impunea neapărat pentru că s-ar putea apela la reacțiile opiniei publice, naționale și internaționale, pentru a garanta respectarea angajamentelor de către statele care au subscriș la ele. Știm ce s-a întâmplat. Pe drept cuvânt, dreptul este incapabil să se impună doar prin el însuși; și nu se poate conta pe dezaprobarea opiniei publice pentru a împiedica un Hitler sau alți violatori de mai mică anvergură să reducă un tratat la o simplă hîrtie. Prin urmare, dreptul singur nu este suficient pentru a asigura pacea. Și acceptarea procedurilor obligatorii de rezolvare pacifică a conflictelor internaționale, de felul celor pe care le prevedea pactul Briand-Kellog, nu este nici ea eficace decît dacă o forță internațională obligă la respectarea lor.

Aceasta este problema garanțiilor de ordin federal; soluționarea sa cere o coerciție superioară, capabilă de a face înțeleasă dreptatea de către suveranități. Or, ordinea interstatală este prin natură rebelă creației sale. Căci suveranitățile sînt ele însele coerciție, singura coerciție existentă. Căștile albastre sau forțele africane, arabe de intervenție, nu trebuie să producă iluzii, dat fiind că statele care participă pot să-și retragă contingentele cînd doresc. Aceste poliții nu au de altfel decît un caracter provizoriu și se referă la probleme particulare.

Trebuie văzut că, în scala colectivităților coerciția irezistibilă, sau, mai spunem noi, originală, nu se poate găsi decît la un singur nivel. Idealul ar fi ca ea să fie la vîrf, adică la nivelul planetei, în favoarea unei federații mondiale. Din păcate, ea este astăzi apanajul suveranităților multiple care își petrec timpul amenințîndu-se reciproc și contestînd tratatele încheiate.

Aici apare cel mai bine distincția *federație* – *confederație*. În confederație, coerciția originală aparține colectivităților componente, statele. În federație, dimpotrivă, ea revine colectivității compuse, adică federației însăși. În primul caz, coerciția este multiplă și, prin urmare, eminentamente periculoasă. În cel de-al doilea caz, ea este unică și prin aceasta se poate pune chiar în serviciul dreptului.

Se vede prin acestea că între federație și confederație nu există doar o singură diferență de grad, prima posedînd mai multă putere decît a doua, ci și o diferență de natură. În timp ce federația are o existență autonomă, confederația nu este decît un simplu amalgam fragil de suveranități multiple. De la această diferență fundamentală vin diferențele secundare, pe care nu este nevoie să le enumerăm aici. Să notăm totuși că federația are proprii săi cetățeni, în timp ce în confederație

nu există decît cetățenii ale statului membru. Acesta este motivul pentru care confederația nu beneficiază de sprijinul activ al opiniei publice și are întotdeauna tendința de a ceda pretențiilor egoiste ale membrilor săi. Comunitățile europene rămîn la stadiul confederal în ciuda prezenței cîtorva trăsături federale care constituie ceea ce numim „supranaționalitate”.

II — Strategia

Este frumos să visăm la o lume federală și federalizată. Urmează să și concepem căile și mijloacele realizării sale³. Or, chestiunea este complexă și cu atît mai dificilă cu cît lipsește experiența în domeniu, lăsînd de-o parte federațiile politice teritoriale limitate care există în ziua de azi.

Anumite federații (Statele Unite, Elveția, Germania) sînt trecute prin stadiul confederal. Altele, dimpotrivă, au succedat statului unitar, în cazul: URSS, India, Iugoslavia.

Unificarea lumii cere, în mod evident, primul demers, demersul agregativ. Dar, spre deosebire de federațiile parțiale care sînt aproape toate constituite în scop de apărare, federația mondială nu este condusă de acest mobil puternic. Și totuși, chiar și numai teama unei deflagrații atomice ar trebui, mai mult decît frica de un inamic tradițional, să conducă popoarele la a reclama puternic instaurarea imediată a unei federații mondiale.

Premisele confederale există totuși în unele părți: ONU pentru planetă; Uniunea Europeană, Liga Arabă, Organizația Statelor Americane, Organizația Unității Africane, etc. pentru federații continentale sau arii de civilizație. Cea mai avansată dintre aceste organizații, și într-o regiune de importanță primă, este în mod sigur Uniunea Europeană. Cei cincisprezece, se știe, concep pentru 1996 întărirea instituțiilor comune, apoi, pînă la sfîrșitul secolului, crearea unei uniuni monetare. Totuși, Uniunea Europeană, chiar și susținută de o uniune monetară, nu va aduce mari schimbări la ceea ce deja există, Comunitatea Europeană dublîndu-se începînd din 1970 cu „cooperarea politică”, întărită de tratatul de la Maastricht. Ar trebui o modificare profundă a relațiilor dintre instituțiile comune, cu dispariția Consiliului și întărirea Parlamentului European și a Comisiei. Aceasta nu este calea pe care Franța înțelege să o urmeze. Ar trebui, de asemenea, să fie creată o veritabilă cetățenie europeană pentru ca Europa să existe pentru indivizi ca *cetate* și nu ca simplă organizare economică. Dar se știe cît de mult se împotrivesc suveranitățile la menționarea acestei idei. Avertismentele și semnele cele mai grave nu par a le emoționa pînă la punctul de a le constrînge să-și federalizeze statele pentru ca ele să poată vorbi și acționa deodată.

Trebuie, de altfel, să se facă o alegere între crearea de federații regionale (continentale) și accesul direct la federația mondială. Cei care sînt numiți „mondialiști” sînt mai mult partizanii celei de-a doua căi, federaliștii europeni gîndind, dimpotrivă, că trebuie început prin federații parțiale. Argumentele celor două orientări se prezintă în mare după cum urmează:

a) Partizanii federației mondiale imediate, prin întărirea Națiunilor Unite, pun în valoare urgența și riscul tensiunilor și războaielor între federațiile continentale, dacă ele vor apărea.

b) Partizanii federației europene, care recunosc și necesitatea unei federații mondiale, dar nu o cred realizabilă decât pe temelia federațiilor regionale. Ei pun în valoare faptul că lupta pentru federația europeană nu este cu nimic contradictorie unei lupte duse în paralel pentru întărirea Națiunilor Unite. Argumentele sînt în număr de șase:

1. Nivelul continental sau, dacă preferăm, comunitatea civilizațiilor, trebuie să fie recunoscut și instituționalizat cu același titlu ca și celelalte. Crearea directă a unei federații mondiale riscă să-l depășească.

2. În ciuda conflictelor care, în trecut, destrămau vecinii apropiați, este sigur că apropierea geografică, comunitatea de civilizație, același gen și nivel de viață, similitudinea problemelor, exterioare sau interne cu care sînt confruntate, favorizează unificarea federală a popoarelor Europei.

3. Istoria arată că unificările se fac în cercuri concentrice și nu este astfel realist să se sară peste etape.

4. Exemplul Europei arată că în cadrul unui nucleu mic se pot face primii pași și se poate avansa destul de departe. Ceea ce s-a făcut în șase, nu s-ar fi putut în cincisprezece, deoarece statele mai noi au ratat clar startul.

5. Procedeele federalizatoare sînt contagioase. Crearea unei federații continentale ar avea o valoare de exemplu și ar fi probabil urmată de multe altele.

6. În sfîrșit, o Europă federalizată ar avea un rol specific de jucat, atît prin numărul, cît și prin calitatea populației sale, prin poziția sa geopolitică, relațiile cu lumea a treia, precum și prin mesajul federalist pe care ar putea să-l lanseze.

Aceste linii mari fiind trasate, dezbateră nu se rezumă la atît. Accelerarea construcției europene reclamă o convergență de eforturi: din partea instituțiilor europene, a Comisiei și a Parlamentului European în primul rînd, din partea regiunilor și a etniilor, a forțelor economice și sociale din interiorul diferitelor state.

Ar trebui să se facă inventarul avantajelor calificabile și necalificabile pe care instaurarea unei Europe federale este capabilă să le aducă diferitelor categorii economice și sociale, și tuturor europenilor ca atare, ca și popoarelor lumii a treia. Acest inventar ar putea fi de altfel efectuat de manieră negativă, sub forma, de exemplu, a unei anchete asupra „costului frontierelor”. Înarmate cu o informație precisă, greu de contestat în concluziile sale globale, diferitele medii animate ale „tablei sociologice” ar trebui să se adune în state generale federaliste a căror presiune permanentă va sfîrși prin a convinge guvernele.

Căutarea unei societăți noi, societatea federală, ar putea întări lupta europeană, cu condiția ca această idee justă și fecundă să fie suficient împărțită. Dacă, din contră, ea ar putea să dividă, ar fi mai bine să ne rezumăm la argumentele incontestabile care pledează în favoarea cadrului european. □

Note

1. Această prezentare este schematică, atât pentru trecut, cât și pentru prezent, deoarece ea există în ambele tabere de federaliști, rămânând însă doar la nivel declarativ.
2. Este ceea ce dezvoltă, dar fără ironie, Alexandre Marc în articolul său *Pour en finir avec l'État* în *L'Europe en formation*, nr. 284, p. 27.
3. Vezi A. Chiti-Batelli, *D'ici à la fin du siècle: une stratégie pour les fédéralistes*, în *L'Europe en formation*, nr. 284, p. 9.

Traducere de Mihaela Ignat și Luminița Pungea

*

Guy HÉRAUD (n. 1920, Avignon), profesor emerit al Universităților Pau și Nice (Franța), politolog cu o vastă contribuție în domeniul federalismului, autor al lucrărilor: *Le fédéralisme, modèle et stratégie* (1986), *Pour une Europe des Ethnies* (1987), *Allgemeines Modell für das Selbstbestimmungsrecht* (1995).

Guy Héraud, *Le Fédéralisme*, publicat de Presses d'Europe (1995), preluat cu permisiunea editorului.

De la etatism la federalism— o schimbare de paradigmă

DANIEL J. ELAZAR

În ultimii câțiva ani, din ce în ce mai mulți cercetători și oameni de stat au constatat că lumea, în ansamblu, suferă o schimbare de paradigmă: dintr-o lume de state modelate după idealul statului național care s-a dezvoltat la începutul epocii moderne, în secolul al XVII-lea, spre o alta, a suveranității statale în scădere și a creșterii relațiilor interstatale cu un caracter federativ constituționalizat.¹ Acest lucru a fost observat și de cei care studiază federalismul, și de aceia care se ocupă cu relațiile internaționale, de fiecare grup dintr-o perspectivă proprie, producându-se convergența intereselor din diferite puncte de vedere. Această schimbare de paradigmă a început de fapt după cel de-al doilea război mondial. S-ar putea chiar demonstra că primul pas către aceasta a fost fondarea la San Francisco, în mai 1945, a Națiunilor Unite, ca o ligă a statelor suverane politic, cu scopul nobil de a menține pacea lumii, grupate ca urmare a luptei dintre două mari puteri, care a dus la declanșarea Războiului Rece. S-ar putea ca schimbarea să fi început chiar mai înainte cu un an, când Alianții s-au întâlnit la Bretton Woods, în New Hampshire, pentru a pune bazele unui nou sistem monetar.

În plus față de evenimentele din Europa Occidentală, ducând la scăderea radicală a suveranității politice a statelor membre ale Uniunii Europene, evenimente similare au avut loc în alte părți ale lumii, cu precădere în Asia de Sud-Vest (Asociația Națiunilor Asiei de Sud-Vest - ASEAN) și în Caraibe. Totuși, caracterul general și absolut al acestei schimbări de paradigmă a devenit vizibil majorității, chiar (poate mai ales) acelor care studiază îndeaproape afacerile publice, numai odată cu prăbușirea - mai întâi a Imperiului Sovietic și apoi a Uniunii Sovietice însăși, între 1989 - 1993. Cei mai mulți dintre aceștia au fost și poate încă mai sînt legați de paradigma anterioară a blocurilor formate din state suverane care compun organizațiile mondiale, state suverane care tind să devină state naționale și să-și mărească independența de acțiune și decizie. Dacă unii au fost

conștienți de această schimbare chiar în timp ce ea avea loc, iar alții au susținut-o ca pe un scop politic major, totuși pentru marea majoritate ea pare să se fi produs pe neașteptate.

Schimbarea vechii paradigme

Ambasadorul Max Kampelman, care a reprezentat SUA în Comisia CSCE la sfârșitul anilor '80, și-a dat seama de schimbare și s-a referit la aceasta în modul următor²:

„Relațiile de interdependență din lume și globalizarea economiei nu implică și nu sugerează dispariția statelor-națiuni, care dau dovadă de vitalitate ca epicentru al mândriei naționale și conservării etnice... Abba Eban, într-o analiză recentă a perspectivelor unei confederații între Israel, Cisiordania, și Iordania, se referea la aparenta contradicție a unei lumi fragmentate politic și care există odată cu una integrată din punct de vedere economic. Sugestia lui este că această contradicție poate fi armonizată de confederațiile regionale (...)

De sute de ani, la baza organizării societății internaționale stau statele separate și suverane, a căror integritate teritorială și independență politică a fost garantată și protejată de elaborările dreptului internațional. Carta Națiunilor Unite, întrupînd și reflectînd valorile sistemului statal, a reafirmat principiul nefolosirii forței în respectarea granițelor internaționale și — decurgînd din primul — cel al neintervenției în problemele interne (...)

În cadrul acestor principii, Woodrow Wilson (...) introducea, la începutul secolului XX, unul nou, acela al autodeterminării popoarelor, ca o lovitură împotriva colonialismului. Efectul său a fost însă unul cu consecințe dăunătoare în multe părți ale lumii. Din ce în ce mai mult, violența asociată conflictelor etnice și-a găsit o justificare în afirmarea dreptului la autodeterminare. Ceea ce s-a înțeles greșit a fost faptul că dreptul la autodeterminare al popoarelor nu include, evident, dreptul de separare în cadrul granițelor stabilite și recunoscute internațional ale statelor naționale (...)

Lumea e din ce în ce mai mică. Nu ne putem sustrage faptului că o șoptă sau un scîncet dintr-o parte a lumii se poate auzi imediat în întreaga lume — iar consecințele nu întîrzie să apară.

Dar politica generală a lumii n-a ținut pasul cu realizările tehnicii și științei. Așa cum trupul omenesc face eforturi naturale pentru menținerea echilibrului părților sale și considerăm că trupul este infirm dacă un braț sau un picior crește mult mai puțin decît celălalt, la fel de infirm este și trupul politic al lumii, dacă organele cunoașterii deschid căi largi spre dezvoltare, pe cînd părțile politice și sociale rămîn în Evul Mediu (...)

Să înțelegem natura acestei schimbări de paradigmă. Ea nu înseamnă dispariția statelor, ci dobîndirea unei noi dimensiuni, care a început ca una suplimentară, dar a ajuns să acopere (și, cel puțin din anumite puncte de vedere, să înlocuiască) sistemul dominant de-a lungul întregii epoci moderne. Această umbrelă este o rețea de acorduri care nu obligă numai *de facto*, din punct de vedere militar și

economic, dar și *de jure*, devenind obligatorii constituțional. Această umbrelă restrânge ceea ce s-a numit suveranitatea statală și forțează statele să intre în asocieri de autoguvernare și guvernare în parteneriat, pentru ca ele să poată supraviețui. Acesta este federalismul, înțeles în cel mai larg sens politic: el presupune asocierea guvernării cu coguvernarea în parteneriat și nu poate fi redus la cea unică formă de federalism acceptată în federațiile epocii moderne: federația.

Evoluția a fost și mai mult exacerbată de legitimarea postmodernă a identității etnice. Orice grup care își prezintă în mod convingător revendicarea identității etnice separate, poate în consecință să ceară recunoașterea legitimă și îndreptățită de a-și lua măsuri de autoconservare și exprimare politică, dacă le dorește. Nu fiecare potențial grup etnic o face, nici nu caută fiecare aceleași forme de exprimare politică, dar mai mult decât oricând, a crescut posibilitatea ca asemenea grupuri autodeterminate să capete legitimare.

Implicațiile acestei schimbări de paradigmă sînt enorme. Dacă înainte fiecare stat tindea spre autarhie, omogenitate și, cu cîteva excepții, concentrarea autorității și puterii într-un singur centru, în noua paradigmă statele trebuie să recunoască, pe lîngă interdependență și eterogenitate, faptul că centrele, dacă există, nu mai sînt unice, ci părți ale unei rețele pluricentrate, din ce în ce mai descentralizată, și că acest lucru este necesar pentru a supraviețui în noua realitate.

Ideea că sîntem martorii unei schimbări majore de paradigmă nu presupune că rezultatul va fi perfect sau că va funcționa în fiecare dintre cazuri. Oamenii sînt totuși oameni și conflictele lor sînt foarte reale. Aproape cu necesitate, într-o lume care recunoaște atîtea grupuri etnice, unele dintre acestea vor intra în conflict cu statele unde trăiesc sau unele cu altele. Mai mult, conflictul etnic a devenit o mare problemă mondială și a atras din ce în ce mai multă atenție ca atare, în mare măsură datorită îngrozitoarelor consecințe ale conflictelor etnice din ce în ce mai vizibile ale vremurilor noastre. Federalismul s-a bucurat de atenție, probabil, ca un posibil mijloc de a rezolva conflictele etnice, într-o lume care a redescoperit cruda realitate a etnicității și care nu mai crede că modernizarea va duce la abandonarea ei. Dar cei care studiază federalismul cu mintea trează, au admis de mult că cererile etnice sînt cele mai exclusiviste din lume și că aceeași conștiință etnică ce face federalismul necesar, îl și stînjenește într-o anumită măsură, micșorîndu-i șansele de reușită. Onestitatea cere recunoașterea acestui paradox și confruntarea realității lui atît de către partizanii autodeterminării etnice, cît și de către cei ai federalismului.

Soluția poate consta în extinderea limitelor federalismului și în adîncime. Căci, în cea mai mare parte a epocii moderne, cel puțin de cînd s-a fondat federația americană prin Constituția din 1787, lumea a privit federalismul ca fiind pur și simplu o federație. Alte forme ale acestuia, mai ales confederația și legăturile confederative, pînă la 1787 considerate ca federale, nu numai că au încetat să mai

fie funcționale, dar nu au mai fost văzute ca opțiuni federale raționale pentru organizațiile guvernamentale.

Apariția și transformarea sistemului statal modern

Vechiul sistem statal a fost produsul epocii moderne. Datorită formei pe care au luat-o în practică, noile state naționale ale Europei Occidentale, cum ar fi Franța în Evul Mădiu târziu sau Prusia în secolul al XIX-lea, aveau la bază concepția că, prin concentrarea puterii într-un singur cap sau centru, statul însuși putea fi suficient de bine controlat și mediul destul de bine administrat pentru a se ajunge la autarhie sau, cel puțin, la maximumul realizabil al acesteia, într-o lume inevitabil ostilă sau măcar indiferentă la interesele fiecărui stat și în care alianțele se vor face în funcție de coaliții temporare de interese și nu vor dura mai mult decât ocazia care le-a provocat. Vechea maximă „Statele nu au prieteni, ci doar interese” reflectă această situație.

Într-adevăr, primele state naționale puternice au fost monarhiile, susținătoare ale dreptului divin al regilor de a proteja autoritatea și puterea centrală. După o serie de revoluții moderne, conduse din punct de vedere conceptual de filozofi ca Hobbes, Spinoza și Locke și puse apoi în practică, regii au fost lipsiți de puterea absolută, chiar și ca principiu. Astfel s-au format noi centre ale puterii, teoretic bazate pe cetățenie și consensul popular. În fapt, aceste centre se bazau pe aceeași putere centralizată, cu care erau investite comitetele și conducătorii, adunările reprezentative și executivul vorbind în numele statului, în mod formal. Doar în puține cazuri; dispararea anterioară a puterii a fost constituționalizată și merită luată în seamă. Aceste cazuri au dus la crearea federațiilor, forme ale federalismului pe linia clară a supremației naționale (din considerente legate de relațiile externe dar și, de obicei, de apărare), cu puteri naționale extinse. Deși *de facto* moderate, ele erau întotdeauna disponibile *de jure*.

Cel de-al doilea element definitoriu al statului național a fost tendința de omogenizare. Fiecare stat trebuia să coincidă cu națiunea sa, și fiecare națiune cu statul său. Acolo unde oamenii nu se potriveau măsurii acestui „pat al lui Procut”, se făceau eforturi de a-i înghesui în el cu forța. Asemenea eforturi s-au făcut datorită presiunii interne (ca în Franța, unde guvernul francez, în numele statului, a dus războaie cu bretonii, occitanii, provensalii și languedocienii, contestându-le, printre altele, pînă și dreptul de a-și boteza copiii cu nume care nu apăreau pe lista franceză oficială) sau externe (ca în Balcani, unde mici state naționale cu minorități în afara granițelor s-au luptat deseori unele cu altele pentru a cuceri teritoriile unde locuiau conaționali lor, iar apoi fie exterminându-i, fie expulzându-i pe aceia care nu se defineau ca aparținători la aceeași naționalitate, cum se întâmplă astăzi în Bosnia). Ca urmare, războaiele moderne au urmat în principal două direcții complementare: imperialistă, a statelor mai puternice, avînd ca scop crearea posibilității de a deveni și mai autarhice prin acapararea populațiilor, teritoriilor

și resurselor, sau naționalistă, avînd drept țel unificarea diverselor părți ale națiunii cu statul național.

Pînă la urmă, aceste trei scopuri n-au putut fi realizate. În multe cazuri nici unul din ele n-a fost realizat; în altele, realizarea a fost temporară, pînă la revolta celor dezavantajați. Și încă în altele, ea s-a dovedit a fi imposibil de atins prin orice mijloace de durată. De obicei, o combinație între cei trei factori a împiedicat realizarea lor.

Regretatul Ivo Duchacek, el însuși ceh și deci expus zădărniceii acestor eforturi în Europa Centrală între cele două războaie mondiale, arăta³ acum 20 de ani că din statele pe-atunci existente în lume 90% aveau între granițele lor minorități care atingeau 15% sau mai mult din populația totală. Din cele 10% rămase, aproape toate aveau mari minorități în afara granițelor statale. De la momentul evidențierii lor, lucrurile s-au complicat, după cum reiese din resuscitarea conflictelor etnice, într-o formă sau alta în întreaga lume, factor care a devenit unul dintre catalizatorii noii paradigme, în căutarea unor căi de rezolvare.

Autarhia, în realitate, n-a fost niciodată realizabilă. E bine să ne reamintim că liberalismul economic modern, bazat în primul rînd pe principiul liberului schimb, a apărut la scurt timp după apariția etatismului modern, pentru a pune la îndoială tocmai baza economică a etatismului, exprimată de mercantilismul care ținea spre autarhie. În parte, liberalismul economic s-a născut datorită lipsurilor mercantilismului, puse în lumină de revoluția americană împotriva Marii Britanii. Cînd politica a ratat, imperialismul i-a luat locul ca un mijloc al acestor state naționale moderne de a ajunge la autarhie. Imperialismul a eșuat la jumătatea secolului XX, nu numai pentru că popoarele subjugate l-au respins, dar și pentru că sensibilitatea morală democratică i-a afectat și pe asupritori.

Soluția nu era nici liberul schimb, în sensul liberal al secolului al XIX-lea, el fiind o prelungire a conceptului de secol al XIX-lea al „societății automate”. Acesta era un concept potrivit căruia guvernul putea fi eliminat sau măcar înlocuit de „piață” sau de „marșul istoriei”, sau de descătușarea bunătății originare a omului — și suferea de aceleași defecte ale conceptelor respective, atunci cînd era să fie aplicat în lumea reală. La începutul epocii moderne, cei care conceptualizau și provocau revoluțiile modernității au înțeles că întreaga societate era structurată de guvern și că instituțiile guvernamentale erau acelea care îi imprimau fiecărei societăți identitatea și caracterul. Consacrînd un spațiu mai amplu vieții sociale particulare și individualismului, ei au dezvoltat ideea „societății civile”, care păstrează acea înțelegere a rolului guvernului în societate și o atribuie începuturilor civilizației, dar au stabilit trei sfere separate sau separabile: guvernamentală, publică sau non-guvernamentală (asociațiile voluntare) și privată, fiecare din acestea văzută ca absolut esențială pentru ca societatea civilă să se realizeze pe sine de-a lungul traiectoriei imaginate. Oricum, cu timpul, teoriile lor s-au

scufundat într-un fel de înțelegere mecanică a „societății”, ca înlocuind societatea civilă și existind în și prin sine, cu sau fără guvern.

Ideologiile secolului al XIX-lea, oricât de diferite în felul în care conceptualizau omenirea și în felul în care doreau să ajungă la societatea ideală, aveau acest tip de înțelegere. Toate credeau că scopurile lor pot fi atinse prin declanșarea mecanismelor sociale automate care aveau să miște lucrurile în mod „natural” în direcția corectă. Acest lucru este adevărat și dacă vorbim de *laissez-faire*, care credea că piața este un mecanism automat adecvat, de anarhism care credea că bunătatea umană, odată descătușată, va duce la rezultatul dorit sau de marxism, care credea că el va fi obținut de procesele istorice — sau altele.

Pe la mijlocul secolului XX, după ce încercările de a realiza capitalismul *laissez-faire* au dus la nedreptăți economice și sociale și la marea criză economică, după ce alte încercări au dus la diferite forme de totalitarism și la cel de-al doilea război mondial, mare parte a lumii era sătulă de ideea mecanismelor sociale automate. Comerțul liber fusese, de asemenea, compromis nu numai de interesele nelegitime ale diferitelor popoare și organizații politice, dar și de interesele lor legitime. Deși valoarea comerțului liber era din ce în ce mai mult recunoscută, la fel era și nevoia de a-l îngriji într-un fel care să asigure niște reglementări și facilități necesare pentru avantajul și beneficiul tuturor.

Mai mult, chiar al doilea război mondial clarificase câteva lucruri: unul — că statele cu mare potențial militar trebuiau să devină cumva interdependente, pentru a preveni alte catastrofe exterminatoare; și doi — că oamenii nu se vor învoi să fie guvernați de cei care nu sînt dependenți în nici un fel de ei.

Se naște noua paradigmă

Punctul culminant al acestei schimbări a fost introducerea energiei nucleare. Bomba atomică și urmașele ei au clarificat tuturor, cu excepția nebunilor, că suveranitatea absolută nu mai era posibilă, că pînă și cea mai puternică forță a lumii era limitată ca exercițiu, putînd să ducă la o reacție catastrofală, autodestructivă. „Echilibrul terorii”, generat de imperialismul sovietic în anii Războiului Rece, a fost controlat de realismul nuclear și a dus la eforturi de a adapta sistemul noilor state, la vechi realități.

Evident, un echilibru al terorii putea fi numai temporar. Așa cum se temeau marile puteri, dar și cele mai mici, cei interesați în menținerea unui echilibru aveau să ajungă la aceleași arme ale terorii în scurt timp, cu consecințe nebănuite și lipsă de speranță. Astfel, în interiorul echilibrului terorii, mai ales în afara oprimentului bloc comunist, care încerca utilizarea unor noi variante ale vechilor tehnici imperialiste de păstrare a statului conducător și clasei guvernante, s-au făcut eforturi de a depăși vechiul sistem și de a găsi noi căi de a controla situația, spre satisfacția reciprocă a tuturor.

S-a născut astfel Comunitatea Europeană (CE), acum Uniunea Europeană (UE), inițial o rețea de tratate stabilind legături funcționale între diferitele state ale Europei Occidentale. Data nașterii este 1949, care marchează începutul epocii postmoderne, deși primul tratat, Comunitatea Europeană a Cărbunelui și Oțelului a fost semnat oficial abia în 1958. La început, legăturile funcționale se bazuau pe efortul de a împăca cele două mari state europene rivale, Franța și Germania, într-un mod pașnic, pentru a împiedica viitoare războaie între ele. Cu timpul, Comunitatea Europeană a evoluat de la acorduri consultative la exercitarea de autorități funcționale în consens, stabilite de tratate internaționale, la relații de confederație pînă la, odată cu adoptarea Tratatului Uniunii Europene de la Maastricht, confederație propriu-zisă. Curînd, eforturi similare începeau să aibă loc în alte părți ale lumii, parțial influențate de experiența CE/UE și stimulate de identificarea aceluiași nevoi.

În același timp, cele două mari blocuri de putere ale Războiului Rece, sub conducerea superputerii dominante în fiecare dintre ele, încercau să construiască legături aparent mai lejere, dar la fel de obligatorii, în economie și apărare. Acelea generate de Uniunea Sovietică erau legături de modă veche, imperiale, într-o nouă haină ideologică. Din acest motiv, eșecul lor nu a fost o surpriză, odată cu căderea imperiului sovietic la sfîrșitul anilor '80 și începutul deceniului nouă.

Legăturile din lumea liberă s-au dezvoltat sub conducerea Statelor Unite, care credeau cu generozitate că este în interesul lor să reconstruiască Europa și să dezvolte parteneriatul cu statele componente, chiar dacă acest lucru avea să ducă la dificultăți. Astfel, după cel de-al doilea război mondial, Statele Unite și-au restabilit vechile alianțe și dușmăni în Europa și Extremul Orient, prin propriile acțiuni.

Într-un fel, lumea de după război s-a reîntors la o nouă paradigmă, pe care n-o căutase. După cel de-al doilea război mondial a avut loc restabilirea vechiului sistem statal, cu mici modificări. Statele Unite au preluat reconstruirea fostelor puteri ale Axei, pentru ca acestea să poată fi din nou primite în familia națiunilor, dar și a Aliaților distruși de război, pentru ca să poată funcționa din nou ca membri egali ai comunității statelor lumii. S-au creat relații de securitate colectivă, una dintre acestea fiind Națiunile Unite, încercîndu-se asigurarea păcii mondiale. Odată cu începutul Războiului Rece, Națiunile Unite au devenit mai mult simbolice decît eficiente, deși întîmplarea a făcut ca URSS și sateliții ei să iasă din ONU înainte de izbucnirea războiului din Coreea, lucru care a permis organizației libertatea de a-și relua atitudinea anterioară la adresa unei probleme de o asemenea amploare și de a-și îndrepta sprijinul și spre susținerea și apărarea Coreii de Sud, condusă de Statele Unite.

Chiar înainte de acestea, un nou sistem monetar fusese fondat în lume, prin acordul de la Bretton Woods, înregistrat la Conferința Monetară și Financiară a Națiunilor Unite din același loc în New Hampshire, în 1944. Conferința a consfințit Fondul Monetar Internațional și Banca Internațională pentru Reconstrucție și

Dezvoltare. Dacă s-a acordat puțină atenție implicațiilor politice la vremea aceea, dezvoltarea lor ulterioară și fondarea embrionară a unei ordini economice mondiale a avut consecințe politice foarte reale.

Între timp, Organizația Tratatului Atlanticului de Nord (NATO) fusese fondată ca un pact al securității colective occidentale. Retrospectiv, el poate fi considerat un pas major către noua paradigmă. Departe de a stabili relații de confederație, el a stabilit în schimb ceea ce Karl Deutsch numea într-o formulare fericită o „comunitate a securității”, sub egida Statelor Unite, incontestabil atunci singura superputere occidentală.⁴

Dacă eforturile de a pune bazele unor federații de state descentralizate în Germania de Vest, Japonia și Italia au fost încununate de succes și un mic număr de federații au supraviețuit decolonizării în țări ca India, Pakistan (mai mult pe hîrtie decît în practică), Malaya-Malaiezia și Nigeria, eforturile de a federaliza agregări de state preexistente sub forma unor federații, ca de exemplu embrionul Statelor Unite ale Europei, nu au reușit. Oricum, în anii '50, țările Europei Occidentale au început să urmărească ceea ce numeau ele soluții „funcționale” și nu federale, în rezolvarea uniunii lor. Acestea au evoluat lent în relații confederate care au dus la schimbarea paradigmei.

Eforturi similare au fost inițiate în Caraibe. La început, Marea Britanie a încercat să fondeze o Federație a Indiilor de Vest. Ea a eșuat, dar relațiile confederate care uneau mare parte din insule au supraviețuit ruinării. Insulele sînt, prin definiție, insulare, deci o federație era prea mult pentru ele. Dar, deși își căutau independența, își dădeau seama că aveau nevoie de cîteva trăsături comune, cum ar fi moneda, educația și tribunalele.

Așisderea Spania, făcînd eforturi să-și păstreze vechiul model statal, dar în contextul tendinței de autonomizare a regiunilor sale periferice mai puternice din punct de vedere economic, a luat înțeleapta hotărîre de a introduce în întreaga țară descentralizarea regională. Conducătorii săi au lansat-o pe calea federalizării, controlînd totodată impulsurile secesioniste ale bascilor, catalanilor și ale altora. În anii '70, Italia a inițiat sistemul regional pe care Aliații îl introduseseră în Constituția ei postbelică. Belgia, confruntată cu intensificarea problemelor etnice dintre flamanzi și valoni, a adoptat federalizarea în anii '80. Astfel, fără a abandona în mod conștient sistemul statal, paradigma federală s-a strecurat într-un segment din ce în ce mai important al lumii. Într-o altă direcție s-a dezvoltat Olanda, care, conform constituției sale, devenise „un stat unitar descentralizat” după Războaiele Napoleoniene, abandonînd confederația, dar fără a face pași spre federalizare. Ea s-a retras din propriul imperiu. Coloniile din Caraibe s-au transformat în federații, adică state independente intern, legate de Olanda însăși printr-o relație federală asimetrică de state asociate, incluzînd oficial fosta țară-mamă și componentele sale europene, dar avînd ca instituții majore de guvernămînt chiar pe acelea ale Olandei.

Tabelul de mai jos este o listă a formelor de federație existente în prezent.

POLITICĂ	ECONOMICĂ	RELIGIOASĂ	CARACTERISTICI PRINCIPALE
1. Uniune	Corporația multi-diviziunilor	Organizație bisericească episcopală	Unități teritoriale clar legate, păstrându-și puterile „municipale” doar prin coparticiparea la puterea concentrată în guvernul comun
2. Consociație	Sistem de breaslă	Congregații etnice (în biserica centralizată sau ierarhizată)	Unități constitutive neteritoriale coparticipă la puterea concentrată în guvernul comun
3. Federație	1. Comunitate economică 2. Conglomerate, în cazul în care unitățile constitutive sînt reprezentate în structura generală de conducere	Organizație a bisericii prezbiteriene	Unități constituente autogovernante puternice, legate într-un guvern puternic, dar limitat
4. Federalizare	Uniuni vamale	Biserica autocefală (organizații legate ale unei mari biserici ierarhizate)	Legături permanente asimetrice între două unități care se autoguvemează, cea mai mare avînd putere specifică față de cea mai mică, în schimbul unor privilegii specifice
5. Dominion	Companie mixtă pe acțiuni		Conducere mixtă de către două unități, exercitată asupra celei de-a treia sau asupra unui teritoriu sau a unei întreprinderi comune
6. Confederație	Piață comună	Uniune sau federație congregațională	Unități constitutive autogovernante puternice, legate permanent de un guvern lejer, cu scop limitat
7. Ligă	Zonă de comerț liber	Convenție congregațională	Legături lejere, dar permanente în scopuri limitate, cu guvern comun, dar cu un organism sau secretariat mixt
8. Autorități funcționale interjurisdicționale	Întreprinderi mixte	Organisme de misionari	Entități mixte sau comune, organizate de unitățile constitutive pentru a prelua sarcini speciale

Toate federațiile postbelice s-au lărgit mult datorită noilor realități economice care au făcut ca state constitutive ale federațiilor deja existente să se înscrie în sistemul internațional, în scopul dezvoltării economice. Această tendință este una de durată. Relații transnaționale între orașe, cantoane, state federate și provincii din Europa și America de Nord au început să se dezvolte chiar mai devreme. După cel de-al doilea război mondial, numărul și întinderea acestor relații a crescut în proporție geometrică.⁵

În timpul administrației Kennedy din Statele Unite, în anii '60, statele americane au început și ele să-și facă loc în arena internațională. Înainte de aceasta, mentalitatea convențională susținea că relațiile internaționale erau fieful exclusiv al guvernului federal, în afara cazului în care era vorba despre un interes direct al vreunui stat autohton, de obicei legat de imigrarea unui grup anume (de exemplu eforturile Californiei de a-i exclude pe imigranții japonezi, la începutul secolului) sau de probleme de interes politic ale funcționarilor publici aleși (de exemplu susținerea verbală a guvernatorului statului Michigan față de independența poloneză și ucraineană, în anii Războiului Rece). Astăzi, încurajate de Ministerul Comerțului din SUA, statele au început să-și caute în străinătate piețe de desfacere pentru produsele lor, să încurajeze investiția străină în Statele Unite și să pună în practică programele americane de asistență tehnică pentru statele în curs de dezvoltare.⁶

În anii '70, diferența dintre statele suverane politic și cele federalizate începuse deja să se șteargă. În anii '90 se ajunsese la un sistem internațional „fără grile”, incluzând cele peste 180 de state „politic suverane” și cele peste 350 de state federative (sau constitutive). Astfel, noua paradigmă a apărut încet, fără să fie dinainte planificată și a prins avânt. Pe la jumătatea anilor '70 multora li se părea că nici măcar Comunitatea Europeană nu va supraviețui. Apoi, în anii '80 ea a câștigat în forță, odată cu toate celelalte forme de federalism.

Slăbiciunea crescândă a imperiului sovietic și a însăși Uniunii Sovietice a contribuit la transformarea acordurilor și tratatelor internaționale, cum ar fi Acordul General asupra Comerțului și Tarifelor (GATT) și Organizației pentru Securitate și Cooperare Europeană (OSCE), în organizații mai bine constituite care, deși dependente de statele membre, aveau mijloace mai solide pentru a-și realiza acordurile multilaterale executorii. Fiecare caz are o poveste care trebuie spusă pentru a înțelege mai bine întreaga dimensiune a schimbării de paradigmă. Nu numai că GATT a menținut decenii la rînd o lume deschisă comerțului, dar fiecare rundă de renegocieri a lărgit acordurile de comerț deschis și a făcut rezistența la acestea din ce în ce mai dificilă, chiar dacă venea din partea statelor celor mai puternice. Deși s-ar fi părut că impasurile succesive anunțau prăbușirea GATT, runda din 1993 a fost cea mai extinsă. Acest lucru s-a reflectat structural și simbolic în cea parte a acordului care prevedea că de la 1 ianuarie 1995 GATT avea să devină Organizația Comerțului Mondial (WTO), care nu mai era structurată ca o ligă, ci ca o organizație internațională.

OSCE a devenit vehiculul care a forțat adoptarea de către Uniunea Sovietică postgorbaciovistă a unui program de liberalizare, care a dus în final la prăbușirea ei. Aceasta s-a întâmplat prin insistențele aplicării standardelor Europei Occidentale în privința Drepturilor Omului, în țările din est, încet, dar inexorabil. Astăzi OSCE a devenit, din Conferință, Organizația pentru Securitate și Cooperare în Europa (OSCE), cu scopul de a se întări, rămânând un puternic paznic al drepturilor omului în toată Europa.

Anii '90

Pe măsură ce se așează praful peste anii '90, există tot mai multe federații, incluzând mai mulți oameni ca oricând. Acestea sînt pietrele de temelie ale noii paradigme. În prezent există 21 de federații, avînd aproape două miliarde de oameni sau 40% din populația totală a lumii. Ele sînt împărțite în peste 350 de state federative sau constituente (raportat la peste 180 de state suverane politic).

Anexate sau alăturate acestor federații, există numeroase acorduri federale, de obicei asimetrice (federalizări și state asociate), în care puterea federată are o legătură constituțională cu un mic stat federal pe o altă bază decît relațiile normale stat-federație, una care păstrează o mai mare autonomie micului stat federat sau se bazează pe o relație între o federație occidentală și popoarele sale autohtone. Statele Unite, de exemplu, au relații de federație cu Porto Rico (recent reafirmate de portoricani printr-un nou referendum) și cu Insulele Mariane de Nord. Ele recunosc de asemenea cîteva sute de triburi de americani nativi (indieni) din cadrul lor, ca „națiuni autohtone dependente”, cu cîteva drepturi reziduale de suveranitate și o oarecare putere. Acestea capătă acum un înțeles real, fie prin autogovernare tribală responsabilă, fie prin beneficii acordate triburilor, de cazinourile deschise pe pămînturile tribale. Statelor Federale ale Microneziei, Insulelor Marshall și Palau, anterior protectorate ale SUA, cucerite de la Japonia în cel de-al doilea război mondial, li s-a acordat independența ca state asociate legate de SUA în scopuri de apărare și dezvoltare.

Într-adevăr, o manifestare a noii paradigme este felul în care federalismul a restaurat democrația în diferite state. În acest sens am menționat deja cazul Spaniei. Federalismul se reflectă și în restaurarea democrației în Argentina și Brazilia. În Brazilia, existența federalismului a păstrat un modest guvern liber, chiar în timpul dictaturii militare, în pofida faptului că guvernatorii statelor puteau deține puterea și avea alegeri limitate, datorate puterii lor politice și militare. Sub conducerea generalilor, statele Braziliei și-au menținut poliția de stat, sub controlul guvernatorilor. În statele mai mari aceste forțe erau formate din pînă la 40 000 de profesioniști, mai bine organizați și înarmați decît armata braziliană, formată în mare parte din recruți pe termen limitat. Astfel, guvernatorii se puteau împotrivi oricărei amenințări cu forța venită din partea nivelului federal.⁷ Federalismul a fost un mijloc de promovare a democrației în Venezuela, unde guvernatorii statelor, de curînd transformați în funcționari aleși, au jucat un rol crucial în apărarea

democrației în timpul ultimei încercări de a-l elimina pe președinte, în 1993. El pare de asemenea să fie un instrument de trecere lentă a Mexicului de la un partid unic către pluripartitism.

Și mai spectaculos a fost felul în care federalismul a fost folosit pentru reunificarea Germaniei, după prăbușirea Republicii Democrate Germane. Mai întâi, teritoriul RDG a fost reîmpărțit în cinci landuri federale, după care ele s-au unit cu cele unsprezece landuri federale ale RFG și cu Berlinul (anterior un stat asociat), pentru a forma o republică federală lărgită.

Dincolo de cercul acestor federații, noi confederații au luat naștere, cum ar fi Uniunea Europeană, care leagă federațiile (ca Germania), uniunile (ca Marea Britanie) și statele unitare (ca Franța) într-un acord federal de stil nou. Altele din aceeași categorie sînt Comunitatea Statelor Independente (CSI), urmașa Uniunii Sovietice sau Comunitatea Caraibelor, construită în jurul și în umbra CARICOM (Pieței Comune a Caraibelor), moștenitoarea Federației (eșuate) a Indiilor de Vest. Chiar dacă acestea din urmă nu sînt atît de avansate pe drumul confederării ca Uniunea Europeană, urmează și ele aceeași direcție.

În aceste noi confederații, multe state au dezvoltat federații și relații de state asociate, din inițiativă proprie sau s-au descentralizat intern, reflectînd o altă dimensiune a schimbării de paradigmă, ca în Portugalia și în Azore, Monaco și Franța.

Relațiile de ligă, mai lejere, pe care le menționam mai sus, cum ar fi OSCE în Europa și NATO, care și-au depășit statutul de grupuri de state legate de tratate și au dobîndit anumite puteri constituționale, limitate dar nu mai puțin reale, reprezintă următorul cerc după aceste federații și confederații. În anii '90, acestea au început să fie suplimentate de zone regionale ale comerțului liber, între care cea mai veche lega Belgia, Olanda și Luxemburg, ca națiuni Benelux. Ea a fost înlocuită de Uniunea Europeană, dar cele mai noi dintre acestea, Zona Comerțului Liber a Americii de Nord și ASEAN, promet viitoare extinderi. De exemplu, acordul de comerț liber dintre Australia și Noua Zeelandă, care a intrat în vigoare la sfîrșitul celui de-al doilea război mondial, a început să integreze cele două țări în domeniile social și economic, dincolo de comerțul dintre ele. Din ce în ce mai mult se strîng relațiile între Noua Zeelandă și statele Australiei, nerămînîndu-se doar la o simplă legătură bilaterală. Pentru a spune și mai mult, acțiunea recentă a Consiliului de Cooperare în Golf, de anulare a boicotului secundar și terțiar al Ligii Arabe împotriva Israelului, nu putea fi făcută de cele șase state, incluzînd Arabia Saudită (foarte prudentă ca stat individual), decît colectiv. Ca state individuale, ele nu ar fi fost în poziția de a lua o asemenea măsură, în absența unei acțiuni anterioare a Ligii Arabe.

Cele din urmă, dar în nici un caz ultimele, sînt relațiile similare din lumea întregă. Ca în runda de negocieri GATT din 1995, și acestea devin mai mult decît simple tratate. În ciuda faptului că WTO a fost un tratat, națiunile industriale

de frunte ale lumii au descoperit că nu pot trăi fără aceasta, așa că au fost nevoite să-și rezolve diferendele pe care le aveau între ele.

Și, în sfârșit, există organizații internaționale al căror statut este de așa natură încât state, altfel independente politic, sînt practic obligate să facă parte din ele și să preia politica acelor organizații ca pe a lor înseși. Începînd cu Uniunea Postală Internațională, fondată în secolul al XIX-lea pentru a reglementa comunicațiile în lume, s-a înregistrat o creștere constantă, chiar dacă inegală, a numărului acestor organizații.

Astfel, în pragul celui de-al treilea mileniu al erei noastre și în a doua generație a epocii postmoderne, schimbarea de paradigmă pare să fie destul de avansată. Pînă și ungherele cele mai tulburate ale primei generații a epocii postmoderne par să aleagă paradigme federale, ca o modalitate de a-și rezolva conflictele presupuse a fi „insolubile”. Să luăm drept exemplu Comunitatea Statelor Independente din fosta Uniune Sovietică; noua constituție apropiată de federalism a Africii de Sud; Declarația de Principii israeliano-palestiniană și Acordul de la Cairo, precum și Tratatul de pace israelo-iordanian, care se întemeiază pe capacitatea celor două părți, plus Iordanul, de a fonda o rețea de autorități mixte, pentru a-și dezvolta și pe mai departe entitățile mixte, fie ca state, fie într-o modalitate înrudită; și, foarte recent, Declarația britano-irlandeză asupra Irlandei de Nord, urmată de declarațiile de armistițiu local, cu uși deschise spre negocierile de pace în acea zonă tulburată, de-a lungul unor linii care vor combina autoguvernarea și guvernarea în parteneriat, chiar dacă amănunțele sînt încă foarte vagi.

Este la fel de interesant că dreptul internațional a suferit deja schimbări considerabile pentru a se acomoda noii paradigme³. Pentru că dreptul internațional s-a dezvoltat din sistemul stătal westfalian, acesta a devenit una din principalele bariere ale depășirii etatismului. Majoritatea profesioniștilor angajați în relații internaționale au studiat dreptul internațional și conceptele sale și sînt legați de concepția westfaliană asupra suveranității de stat, care a dominat gîndirea convențională despre relațiile internaționale și interstatale. După cum au arătat politologii, deși în perioadele liniștite legea poate modela realitatea, în perioadele de schimbare cea dintîi o va succeda pe a doua și va găsi modalități să i se acomodeze și s-o justifice.

Multe vor trebui să se întîmple pînă cînd această paradigmă va deveni la fel de înrădăcinată ca cea veche. Printre cele ce trebuie să se întîmple, e nevoie ca cercetătorii și personalitățile publice să recunoască noua paradigmă ca fiind ceea ce este, să caute s-o înțeleagă și s-o promoveze. Pe cînd vechea paradigmă a statului era mai degrabă o rețetă a războiului, noua rețetă federală, dacă va funcționa, este una a păcii. □

NOTE

1. Folosesc termenul „federal” aici în sensul său istoric larg, nu pur și simplu pentru a descrie federația modernă, ci diferitele relații federale, inclusiv federațiile, confederațiile

și alte relații confederative, federalizările, statele asociate, autoritățile speciale mixte cu statut constituțional și altele.

2. Kämpelman, M.: **Negotiating Toward a New World: The Art of Conflict Resolution Through Diplomacy**, discurs ținut la B'nai Brith, Ierusalim, 13 octombrie 1993.

3. Duchacek, I.: *External and Internal Challenges to the Federal Bargain*, în **Publius**, anul 5 nr. 2, 1975.

4. 5. K. Deutsch și S. Burrell: **Political Community and the North Atlantic Area**. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1957.

5. S. J. Koch: *Toward a Europe of Religions: Transnational Political Activities in Alsace*, în **Publius**, anul 4, nr. 3, 1974; J. W. Scott: *Transborder Cooperation, Regional Initiatives and Sovereignty Conflicts in Western Europe: The Case of the Upper Rhine Valley*, în **Publius**, anul 19, nr. 1, 1989.

6. D. Palumbo: **American Politics**, New York, Appleton-Century-Crofts, 1973; J. Kincaid: *The American Governors on International Affairs*, în **American Confederal Experiences, Past and Present** (red. D. J. Elazar — în curs de apariție).

7. Interviu în Brazilia, realizate de autor, 21-30 iulie 1980.

8. M. Hirsch et al.: **Yerushalayim le'An?** Jerusalem: Makhon Yerushalayim LeKheker Yisrael, 1994; R. Lapidoth: **Yerushalayim-Heibtim Medini'im u'Mishpati'im**. Jerusalem: Makhon Yerushalayim LeKheker Yisrael, 1994; E. Molinaro: **Gerusalemme e i Luoghi Santi**, în *La Comunità Internazionale*, nr. 2, 1994.

Traducere de Doina Baci

*

Daniel J. ELAZAR este profesor universitar la catedra de științe politice și directorul Centrului de Studii ale Federalismului în cadrul Universității Temple, la catedra de relații interguvernamentale a departamentului de studii politice de la Universitatea din Bar-Ilan, unde conduce și Institutul pentru Guvernare Locală. Președinte al Centrului de Afaceri Publice, președinte fondator al Asociației Internaționale a Centrelor de Studii ale Federalismului, a făcut parte din Comisia Consultativă privind Relațiile Interguvernamentale, timp de nouă ani. Este co-editorul publicației **Publius**, și printre cele mai recente cărți ale sale se numără **Federalism and the Way to Peace (1994)**, **Federal Systems of the World: A Handbook (1994)**, **Covenant and Polity in Biblical Israel (1995)**.

Daniel J. Elazar, *From Statism to Federalism — A Paradigm Shift*, publicat în *International Political Science Review* (1996, vol. 17, nr. 4, pp 417-429) și preluat cu permisiunea autorului.

Federalism și libertate

PAUL PHILIPPI

Prezentul studiu abordează cele două noțiuni — federalism și libertate — în contextul experienței românești, adică în contextul unui stat care s-a autodefinit în două rînduri, întâi în 1923 și apoi din nou în 1991, drept *un stat național unitar*, cu alte cuvinte, drept un stat declarat non-federal. Reluarea definiției din 1923 în Constituția României postrevoluționare din 1991 s-a făcut în ideea restabilirii legăturii cu tradiția precomunistă din perioada grandioasă a întregirii naționale a României, ce a urmat Tratatului de Pace de la Trianon. Din acest punct trebuie să pornim dacă dorim să elucidăm problema unor elemente ignorate ale moștenirii politice a României.

România este un stat tânăr. În ciuda tuturor eforturilor depuse pentru a susține contrariul, pentru a se prezenta pe sine ca pe una dintre cele mai vechi entități politice europene, se impune să fim mai temperați în afirmații și să recunoaștem că România, cu întinderea și în granițele ei actuale, există doar de la Primul Război Mondial încoace. Doar cu începere de la această dată se poate vorbi într-adevăr despre statul românesc așa cum îl concepem astăzi sau cînd încercăm să diagnosticăm realitatea politică cu care sîntem confrunțați.

Să începem cu o succintă trecere în revistă a istoriei României.

I.

Manualele de istorie din școlile românești cuprind cel mai adesea vaste capitole introductive referitoare la daci și romani. Este de netăgăduit că dacii și romanii aparțin istoriei teritoriului României de azi, este însă mai exact să afirmăm că ei aparțin *preistoriei* românilor. Am comite de aceea o eroare dacă am încerca să stabilim o linie de continuitate între acele timpuri pre-românești din secolele doi și trei și statul românesc actual ce se străduiește să se integreze în diferitele instituții politice europene. În studiul de față interesul nostru se concentrează tocmai asupra acestui stat românesc actual. Nu este relevant în

acest context să abordăm și controversele apărute cu privire la „*problema continuității*” în sens propriu, problemă ce are ca obiect întrebarea dacă descendenții căsătoriilor mixte daco-romane au rămas sau nu, fără întrerupere, în spațiul geografic carpato-danubian pentru o perioadă de opt sute de ani, începând cu secolul al treilea și pînă la ocuparea Transilvaniei de către maghiari în secolele XI și XII. Putem porni de la simpla constatare că viața politică *documentată istoric* a românilor nu a început decît în secolul al XIV-lea, cînd s-au dezvoltat în sudul și în estul lanțului carpatic primele nuclee a ceea ce mai tîrziu aveau să fie Principatele Țării Românești și Moldovei. Încă de la începuturile lor, aceste două principate au fost nevoite să lupte împotriva pretențiilor la suveranitate formulate de Ungaria sau Polonia, iar, mai tîrziu, de Turcia sau Rusia. În cele din urmă însă, cele două principate române au reușit să se constituie și să se mențină ca entități politice respectate ca atare chiar și în perioadele în care caracterul național românesc al sistemelor lor politice ar putea fi pus la îndoială. Studii, precum cele ale lui *Emanuel Turcsinski* și *Christei Zach* au ajuns la concluzia că pînă în secolele XVIII și XIX legătura care îi unea pe românii de pe întreg cuprinsul României de azi a fost conștiința unei limbi comune, a religiei ortodoxe comune și a unor obiceiuri populare similare. La aceasta am putea adăuga că cele trei elemente (limbă, religie, obiceiuri) s-au constituit în unul și același mijloc prin care conștiința românească de sine a devenit o realitate populară. Ideea unei împliniri comune în plan politic, adică într-un stat românesc unit, nu a devenit o forță politică decît în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Ideile politice naționale care aveau să ducă la formarea statului român modern s-au articulat întîi și au fost testate practic în Țara Românească și Moldova în jurul anilor 1832 și 1848, odată cu creșterea influenței intelectualilor care fuseseră la studii în Franța și Germania. Tensiunile dintre realitatea feudală și ideile democratice au rămas vreme de mai multe decenii o trăsătură caracteristică a evoluției vieții politice din România, ca și în celelalte state balcanice. Vechile clase conducătoare precum și mulți dintre noii intelectuali nu proveneau neapărat din familii de naționalitate română, dar, fără îndoială, au încercat și unii și alții să dezvolte un stat român modern a cărui administrație era în bună măsură centralizată — un stat aflat la început sub îndrumarea și guvernarea unor centre ca București și Iași. Treptat, în mai multe etape (1859, 1866, 1881 și mai ales din 1919), Bucureștiul a devenit centrul dominant (1859: unirea Țării Românești și Moldovei sub numele de Principatele Române Unite; 1866: instaurarea dinastiei Hohenzollern; 1877: proclamarea independenței; 1881: ridicarea României la rangul de regat; 1919: constituirea României Mari după Primul Război Mondial prin unificarea Principatelor Unite cu provinciile intra-carpătine).

Sub aspectul naționalității, vechile principate reprezentau o societate relativ omogenă cu toate că, desigur, existau aici mulți cetățeni aparținînd unor grupuri

etnice diferite de cel al românilor, precum evrei, lipoveni, turci și chiar germani, concentrate cu precădere în orașele mari și în Dobrogea. Existau de asemeni multe familii grecești în pătura de sus a societății. Însă acești cetățeni de altă origine decât română nu s-au constituit niciodată, din secolul al XVI-lea, în grupuri care să promoveze interese specifice de grup în cadrul structurii politice a statului și nici nu au arătat vreo ambiție de a se organiza în subunități statale. Se poate spune de aceea că vechea Românie, așa cum a existat înainte de 1919, a fost un stat *omogen* din punct de vedere etnic, care nu a necesitat și nici nu a reflectat într-o manieră relevantă substructuri federaliste sau regionale. Existau, desigur, clase sociale, ba chiar tensiuni sociale majore între moșieri și țărănimea lipsită de pământ, însă aceste tensiuni nu au condus niciodată la soluții de tip federal.

Anticipînd o succintă privire asupra modelului opus, oferit de istoria provinciilor intracarpate ale României, putem susține cu deplină temei că evoluția politică a României Mari unite, clădite pe baza Tratatului de la Trianon din 1919, a fost dominată de conceptul de stat propriu Țării Românești și Moldovei. În urma acestui tratat, teritoriul României s-a mărit cu mai mult de o treime din întinderea sa, și, după cum vom constata, prin includerea noilor provincii, România a devenit moștenitoarea unei tradiții politice fundamentale diferite de cea anterioară. Este chiar problema pe care ne-o punem azi: a acceptat oare România Mare moștenirea politică a noilor sale teritorii? Dacă nu, care sînt motivele acestui refuz, iar dacă da, în ce fel ar putea fi împămîntenită această moștenire în viața politică a unei României întregite? Înainte de toate trebuie însă să ne întrebăm care era conținutul ori substanța acestei moșteniri.

II.

Noile provincii care au extins teritoriul României la vest erau Transilvania, regiunea Banatului și regiunea de graniță Crișana, sau, în formularea tradiției latine a Transilvaniei, cea „*partes Hungariae adnexae*”, însemnînd „regiunile care nu făcuseră parte din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea, dar care i-au fost alipite (sau anexate) Transilvaniei” după înfrîngerea de la Mohács din 1526, cînd turcii au distrus Regatul Ungar și au ocupat Ungaria Centrală. Noile provincii românești au avut o istorie foarte diferită de cea a vechilor principate române. Este cert că Transilvania a fost în vremurile antice un bastion al dominației dacice, iar mai tîrziu ea a devenit centrul provinciei Dacia Romana, însă în perioada dintre secolele IV și X această parte a României contemporane a fost dominată succesiv de diverse popoare migratoare, precum goții, hunii, gepizii și avarii (un destin care deocamdată nu se deosebea prea mult de cel al Țării Românești și Moldovei de mai tîrziu), pînă cînd, în cele din urmă, ungurii au traversat Carpații în 896, deplasîndu-se într-o primă fază dinspre est spre vest și stabilindu-se în Cîmpia Panonică. Apoi, în jurul anului 1000, ei s-au deplasat dinspre vest spre est, ocupînd

ținutul colinar al Transilvaniei, „Țara de dincolo de pădure”, care peste aproximativ 900 de ani avea să facă parte din România Mare. Acest proces de ocupare a Transilvaniei a avut loc de-a lungul unei perioade de circa 200 de ani și a cunoscut aproximativ șase etape. În acele timpuri țara pare să fi fost slab populată și nu avem știre de vreun război de cucerire mai însemnat. În schimb, avem știre de popoare fie aliate, fie confederate, fie supuse, care îi însoțeau pe unguri din chiar momentul venirii în Europa. Mai târziu avem știre, de asemenea, de popoare care au încheiat un acord cu Regatul Maghiar în timpul avansării sale în interiorul Transilvaniei dinspre nord-vest spre sud-est. Aceste popoare erau pecenegii, secuii și în parte „blacchi” (probabil românii timpurii din aceste regiuni) precum și cumanii, aceștia din urmă stabilindu-se pînă în 1241 mai ales dincolo de munți. Am putea rezuma că ocuparea Transilvaniei de către regii maghiari, între anii 1000 și 1200, a avut loc nu atît prin mijloace militare, cît mai ales printr-un sistem de contracte sau tratate care chiar de la începutul vieții politice documentate istoric introduc o dimensiune de diversitate și pluralitate în societatea transilvană, oferind cadrul pentru multiplele nuanțe ale diferențelor teritoriale — un fel de precondiție a federalismului.

Drept model pentru această crescîndă unitate în diversitate (din care federalismul își face cel mai ușor apariția) prezentăm aici colonizarea acelor „*hospites*” care au devenit cunoscuți mai târziu ca *sașii transilvăneni*. Acești coloniști din Vest, cea mai mare parte a lor proveniți din Flandra și din regiunea Rinului Inferior, au fost invitați de rege, cel mai târziu pe la anul 1150, să se stabilească în Transilvania în condițiile unor „libertăți” („*libertates*”) bine stabilite. Pînă în secolul al XV-lea, libertățile specifice pentru acești sași transilvăneni au evoluat spre autogovernare în cadrul unui teritoriu destul de stabil definit, așa numitul „*fundus regius*” — Domeniul regal.¹

Acest „Ținut al sașilor” nu era unitar din punct de vedere teritorial. Pe vechile hărți ale Transilvaniei acesta arată ca o lucrătură din petice. Peticele au persistat, în general vorbind, mai bine de 600 de ani, oferind o bază solidă pentru autogovernare, astfel încît scriitorul englez Charles Boner, care a studiat în anii 1860 „*Transilvania, produsele și oamenii săi*”, insista asupra simțului lor de autogovernare ca trăsătură caracteristică. Instituția prin care se exercita această autogovernare era așa-numita *Universitate*, cu alte cuvinte, cuprinderea sau reprezentarea universală a tuturor sașilor. Această adunare reprezentativă se întrunea de două ori pe an, la date fixe. Ea hotăra asupra tuturor problemelor litigioase și controversate din sfera internă și pregătea de asemeni deciziile care urmau să fie luate în Dieta generală a Principatului — cealaltă adunare parlamentară. Vom reveni asupra ei puțin mai târziu.

Un mod asemănător de autogovernare s-a dezvoltat și în cadrul unui al doilea grup de locuitori transilvăneni, așa-numiții *secui*. În calitatea lor de comunitate înrudită cu ungurii, ei însoțiseră triburile acestora încă de la venirea lor în estul/centrul

Europei, iar apoi au fost folosiți de către regii maghiari ca centură protectoare pentru liniile de frontieră ale regatului deja hotărnicit. Ei au îndeplinit în secolele XI și XII funcția militară de apărare a liniilor de frontieră din interiorul Transilvaniei față de valahii sau pecenegii pe care i-am pomenit puțin mai devreme. La sosirea sașilor, secuii au fost deseori dislocați și transferați în alte regiuni mai avansate de graniță. De fapt, dezvoltarea și consolidarea structurilor politice din Transilvania a pus în mod similar bazele pentru o zonă solidă de autoguvernare și pentru secuii: „Ținutul secuilor”. Atît în ținutul secuilor cît și în cel al sașilor, au existat o structură politică internă, o reprezentare, precum și o formă distinctă de cod juridic.

O a treia unitate teritorială, care în mod corect, ar trebui numită cea dîntii, era „Ținutul ungarilor”, teritoriul vechii nobilimi maghiare. Acest teritoriu reflecta vechea împărțire a pămîntului în ținuturi de care regiunea secuilor și a sașilor erau clar decupate. În această parte — cea mai întinsă — a Transilvaniei era valabil un alt cod juridic, bine cunoscutul *ius tripartitum* al lui Verböczy.

Aceste trei părți administrative distincte din Transilvania alcătuiau totuși o entitate politică comună: Principatul Transilvaniei, „regnum Transylvaniae”, condus de un principe și de o dietă în care toate cele trei unități teritoriale (ori, dacă doriți, toate cele trei comunități) erau reprezentate prin deputați, și în care toate legile principatului trebuiau să fie acceptate în unanimitate. Aceste trei comunități erau numite „națiuni”, așa încît acel unic „regnum” era compus din trei națiuni, fiecare cu propriu-i sigiliu. Deveneau valide numai legile autentificate de toate cele trei sigilii ceea ce făcea ca dezbateră și negocierea parlamentară să fie o necesitate.

Pe lîngă această clasificare în trei națiuni, trebuie să se țină seama, după 1560, de existența a patru „religii recepte”. Legislația Transilvaniei făcuse posibilă deschiderea țării nu numai față de una din multele orientări religioase de după Reformă, ci, succesiv, față de trei din diferitele biserici nou apărute: luterană, calvinistă și chiar antitrinitariană (unitariană). Libertatea îngăduită acesteia din urmă avea să rămînă unică în Europa vreme de cîteva secole. Biserica romano-catolică a devenit cea de-a patra biserică inclusă în acest sistem de libertate religioasă. Drept urmare, principele era obligat ca în rîndul celor doisprezece sfetnici oficiali să asigure egalitatea numărului de reprezentanți ai celor trei „națiuni” și ai celor patru religii. Putem socoti drept o dovadă a măsurii în care această combinație de federalism și unitate era înțeleasă public ca un semn al libertății politice, cuvintele pe care le folosea cancelarul provinciei (Farkas Kowachóczy) vorbind în 1589 despre „*publica regni in religione libertas*” — *libertatea comună în problemele religioase* — ca despre o tradiție esențială, definitorie pentru gîndirea politică a principatului. Și, iarăși, s-ar cuveni să îl cităm pe revoluționarul Francisc Rákóczy care, în numele tradițiilor transilvănene, a condus după 1703 răscoala împotriva Habsburgilor, proclamîndu-și țelurile politice pe o medalie ce reprezenta trei preotese aducînd ofrande la unul și același altar. Această ofrandă este comentată cu cuvintele „*concordia religionum animata libertate*”

— concordia religiilor inspirată de libertate, deci elemente federaliste ca piatră unghiulară a libertății!

Și, în cele din urmă, nu aş vrea să vă rămînă necunoscut un alt asemenea simbol al acestei unități în pluralitate, al șanselor inerent legate de federalism. Mă refer acum la sigiliile pe care le-am pomenit mai devreme, cu care se ratificau toate legile care întruniseră un acord unanim. Fiecare dintre aceste sigilii ne dezvăluie în primul rînd apartenența sa: *Sigillum Comitatum Transylvaniae* al nobilimii maghiare, *Sigillum Nationis Siculicae* al secuilor și *Sigillum Nationis Saxonicae* al sașilor. Găsim însă pe sigiliile aparținînd secuilor și sașilor două combinații de litere ce rămîn fără nici un sens pînă nu le citim împreună, caz în care descoperim o maximă compusă din șase cuvinte. Distribuția cuvintelor pe cele două sigilii este următoarea: primul cuvînt și prima jumătate din cel de-al doilea se află pe sigiliul secuiesc pe care se găsesc și a doua jumătate a celui de-al patrulea cuvînt laolaltă cu cel de-al cincilea și cel de-al șaselea cuvînt, în vreme ce a doua jumătate a celui de-al doilea cuvînt, împreună cu cel de-al treilea și cu prima jumătate din al patrulea cuvînt se găsesc pe sigiliul săsesc. După cum am mai spus, cît timp citim separat un sigiliu, textul rămîne un abracadabra lipsit de noimă. Cuvintele capătă înțeles doar cînd alăturăm sigiliile în felul următor:

4b   5   6   1,2a/

Pe sigiliul secuiesc: LOERDELIORSZAGAEHA

2b   3   4a/

iar pe sigiliul săsesc: ROMNEMZETBOLAL

Combinîndu-le putem citi: E HAROM NEMZETBOL ALLO ERDELI ORSZAGA, adică *Țara Transilvană alcătuită din aceste trei națiuni*.

Sigiliile simbolizează astfel în egală măsură independența și interdependența celor trei „națiuni”, reflectînd federalismul autonomiilor din tradiția politică a Transilvaniei.

III.

Ca o tragedie a istoriei Transilvaniei și ca o dovadă a lipsei de șansă a acestei tradiții în structura politică a României de mai tîrziu, trebuie să adăugăm la schița noastră istorică faptul că, deși a existat o numeroasă populație română în Transilvania, nu a fost loc pentru o națiune română în sistemul politic al Transilvaniei. Această diferență poate fi explicată relativ ușor. Chiar dacă a avut consecințe grave pînă în zilele noastre.

Lucrurile se explică astfel: Ștefan cel Sfînt, (care a domnit pînă în 1035), a lăsat cu limbă de moarte urmașilor săi la tron convingerea că trebuie apreciată și cultivată diversitatea popoarelor din regat — „*nam unius linguae uniusque moris regnum imbecille et fragile est*” — „pentru că domnia asupra unei singure limbi și a unui singur obicei este nevolnică și fragilă”. De aceea, mai vechea tradiție

maghiară, potrivit căreia popoarele confederate ale coroanei ungare își mențineau structurile sociale specifice, a rămas la mare preț în dinastia arpadiană. Aceasta presupunea existența unei nobilimi proprii fiecărei comunități. Este important de reținut că, în general, în Evul Mediu numai nobilimea putea fi socotită partener politic al coroanei. Până în secolul al XIV-lea au existat în Ungaria mai multe nobilimi: maghiară, croată, secuiască, pecenegă, română, săsească și altele. Însă în 1350, Regele Ludovic din noua dinastie occidentală a casei de Anjou a înlăturat această tradiție pluralistă, decretând unificarea nobilimii. Includerea în rîndul nobilimii maghiare unificate avea drept condiție apartenența la credința catolică. Nobilii români însă, asemeni supușilor lor români, erau membri ai Bisericii Ortodoxe de Răsărit și, dincolo de eventualele tensiuni sociale dintre nobilii români și supușii români, ei erau uniți prin limbă, religie și obiceiuri. Diferențierile sociale fiind socotite în Evul Mediu mult mai importante decît cele etnice, nobilimea română și-a păstrat de la sine înțeles privilegiile sociale trecînd în rîndurile Bisericii Romano-Catolice (cel puțin oficial) și fiind absorbită încet, dar aproape complet, în societatea nobililor maghiari. Conaționali lor au rămas ca urmare fără reprezentanți politici, iar aceasta echivala, în acea vreme, cu inexistența politică.

Această unificare a nobilimii a afectat și comunitățile secuilor și sașilor, dar nobilii acestor grupuri nu au trebuit să-și schimbe religia întrucît erau deja catolici, iar secuii nici măcar limba, întrucît ei adoptaseră limba maghiară cu mult timp înainte. Într-adevăr, sașii și-au pierdut și ei nobilimea în același fel în care și-au pierdut-o românii, dar în timp ce românii au rămas fără nici un fel de reprezentare politică, sașii și-au înălțat, chiar în această perioadă, propriile orașe, iar în interiorul acestora s-a ridicat o nouă clasă de reprezentanți și lideri politici, patricienii. Astfel în 1437 și 1459 clasele politice din Transilvania au încheiat acel *Unio trium nationum*, din care românii lipsesc, deoarece posibilitățile lor reprezentanți, nobilii români, fuzionînd cu nobilimea maghiară, încetaseră să îi reprezinte.

Absența românilor de pe scena politică a Transilvaniei a atras după sine o altă absență, legată de această dată de remarcabila legislație religioasă a principatului. Biserica Ortodoxă a fost prezentă în Transilvania cu mult înainte ca mișcările reformiste să ceară acceptarea lor, care, odată obținută, a condus la cea mai mare libertate religioasă din Europa. Locul Bisericii Ortodoxe nu a fost însă redefinit în 1560, de vreme ce românii nu existau în Transilvania din punct de vedere politic.²

Astfel, poziția Bisericii Ortodoxe în peisajul social a fost în cele din urmă tratată în practică sub formula generală de „tolerare”. Și cu toate că trebuie să recunoaștem că în contextul secolului al XVI-lea toleranța era o performanță deosebită (cu atît mai mult cu cît toleranța din Transilvania anulului 1568 era mult mai cuprinzătoare, mai deschisă decît aceea a lui Oliver Cromwell din 1563, ori chiar decît mult lăudata toleranță a împăratului Iosif al II-lea din 1780) noi, care trăim în secolul XX, simțim că este vorba de discriminare cînd luăm în considerare

că luteranii, calviniștii, catolicii și unitarienii (aceasta era ordinea oficială) se bucurau de libertate religioasă, în timp ce ortodocșii erau „doar” tolerați.

Să clarificăm totuși lucrurile: nici o comunitate etnică nu poate fi învinuită pentru dezavantajarea românilor transilvăneni și, în cele din urmă, a Transilvaniei ca întreg. Consecințele negative ale acestei dezavantajări sînt totuși evidente: sistemul politic de tip federal, atît de temeinic elaborat al acestei țări, nu a răspuns unei probleme care a devenit cu timpul tot mai virulentă: apariția conștiinței naționale. Cu aceasta ajungem la chiar sursele explicării absenței elementelor constructive existente în experiența politică a Transilvaniei din structura României contemporane.

IV.

Să încercăm acum să tragem cîteva concluzii: în partea vestică a României de azi s-a dezvoltat în primii 600 de ani ai acestui mileniu un sistem politic federalist nu numai prin coordonarea a trei zone și sisteme distincte, ci mai ales prin încurajarea unui spectru foarte larg de legi, libertăți și stiluri de viață diferite. Simpla existență a acestor diferențe a condus la o apreciere deosebită a libertății, la considerarea acesteia drept valoare supremă a existenței umane, atît la nivelul individului, cît și la cel comunitar. Acest spirit civic este probat nu numai de libertatea acordată religiilor sau de tolerarea lor, ci și de încheierea unei înțelegeri reale și destul de timpurii în legătură cu libertatea generală de a studia după cum reiese din „*compilatae constitutiones*” din 1669, precum și din alte legi similare.

Acest liberalism nu a împiedicat însă cele trei „națiuni” politice din Transilvania ce se mărgineau la lupta pentru drepturile proprii, individuale sau comune, de care s-au bucurat ca națiuni privilegiate — să negligeze problemele de tip etnic-național care și-au făcut treptat apariția în anii 1700 și care au determinat din ce în ce mai mult climatul politic anterior revoluției din 1848. Atunci cele trei națiuni au ratat și ultima ocazie de a-i include pe români ca pe o „a patra națiune” în sistemul lor de federalism și libertate, după cum ceruseră aceștia încă din 1791 prin *Supplex Libellus Valachorum*. În plus, în secolul al XIX-lea, înseși „națiunile” istorice au fost atrase de un concept de națiune articulat etnic. Nu a existat deci nici o altă modalitate pentru românii transilvăneni de a realiza o autoafirmare politică decît aceea de a se folosi de supremația lor numerică în Transilvania pentru a promova unificarea cu regatul trans-carpatic, pe baza conceptului de unitate națională. În același timp, cînd au încercat să-și bazeze pretențiile și pe argumente istorice, ei au făcut-o în spiritul timpului, care era cel al apariției romantismului în istoriografie — o tendință care putea reînnoia legătura cu tradiții mai vechi.

Inițiativa militară de a uni România dinastiei Hohenzollern cu provinciile intracarpatică a pornit în 1916 de la București — și a eșuat. Tocmai românii din Transilvania au fost cei care au reușit să proclame politic unirea tuturor teritoriilor

locuite de români în 1918. Proclamația lor reflecta întrucîtva experiențele acestei provincii, deoarece garanta „deplină libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare [cu românii]. Fiecare popor se va instrui, administra și judeca în limba sa proprie prin indivizi din sînul său și fiecare popor va primi drept de reprezentare în corpurile legiuitoare și la guvernarea țării în proporție cu numărul indivizilor ce-l alcătuiesc.” Pe baza acestei promisiuni, sașii și șvabii din Banat și-au declarat, în ce îi privea, unirea cu România și, întemeindu-se pe acest consens, aliații victorioși în Primul Război Mondial au recompensat România cu noile teritorii. Între 1919 și 1939 aproape 30% din populația noii României și mai mult de 40% din teritoriile nou cîștigate nu erau românești din punct de vedere etnic. Un motiv în plus pentru a se lua în considerare în *Constituția României* Mari acest procentaj ridicat de minorități etnice îl constituia *Tratatul între Principalele Puteri Aliate și Asociate și România* încheiat la Paris în 1919, care în articolul 11 prevedea autonomie locală pentru comunitățile secuiești și săseși în domeniul educației și al religiei.

Și totuși, în ciuda tuturor antecedentelor, România s-a autodefinit în *Constituția* sa din 1923 drept „stat național unitar”. Euforia autoafirmării naționale a fost mai puternică decît obiecțiile minorităților, iar instituțiile internaționale nu s-au arătat afectate de faptul că *Tratatul între Principalele Puteri Aliate și Asociate și România*, semnat la Paris, nu era transpus în realitate de către guvernele României. Orientarea României Mari era tot mai mult determinată de climatul politic de la București, unde domina încă din secolul al XIX-lea modelul francez, de orientare centralistă, adică exact antipodul alternativei federale. Acest curent a fost revigorat după cel de-al doilea război mondial, în timpul guvernării comuniste, cu o scurtă întrerupere în primii ani de după 1945, în care comuniștii au acordat o atenție generoasă intereselor minorităților. A fost constituită chiar și așa-zisa Regiune Autonomă Maghiară pentru secui. Însă după venirea la putere a lui Ceaușescu, în 1965, toate aceste semne de curtoazie au încetat. Din nefericire, această „încetare” a avut loc într-o perioadă în care politica externă a Bucureștiului dădea semne de rezistență față de Moscova, și deci de autoafirmare națională în raport cu aceasta. Această din urmă atitudine fiind aplaudată de toate țările occidentale, care o percepeau ca o opoziție curajoasă în interiorul alianței comuniste, făcea să nu fie criticată reducerea, în paralel, a elementelor federaliste din structura internă a României. De fapt, această autoafirmare națională față de Moscova a avut loc în paralel cu renașterea unei imagini de sine etnocentrică a României. Această imagine a făcut mai ușoară cîștigarea ori măcar potolirea multor intelectuali din vechile clase burgheze, cu atît mai mult cu cît ea se opunea unei anumite falsificări a istoriei României, ce fusese impusă românilor de către liderii sovietici începînd cu anii '50.

Am putea crede așadar că modelul anilor '70 și '80 încuraja o autoafirmare națională ce urma exemple istoriografice mai vechi, mai precis tradiția acelu

Supplex Libellus menționat mai devreme, al cărui țel în vremea respectivă (1790) fusese de a întări încrederea de sine a unui popor dezavantajat. Însă aceste mijloace de întărire a încrederii erau oferite unui popor care, în acest sens, își atinsese între timp ținta: unui popor român unificat național. În plus, acest model era aplicat cu toate instrumentele puse la dispoziție de o mașină propagandistică eficientă și extrem de centralizată. De asemeni, acest model era aplicat într-o formă și cu o finalitate mai primitive ca oricând, adaptate nivelului intelectual al lui Ceaușescu; se recurgea la cantități luxuriante de superlative și la o manieră de autoglorificare ce atribuiuau poporului român doar trăsături eroice și dintre cele mai nobile, în timp ce pentru eventualele eșecuri erau blamați străinii sau, în cel mai rău caz românii care nu erau „buni români”. În cele din urmă (acest ultim stadiu fiind de maxim interes în abordarea noastră), modelul a evoluat extrem de unilateral, centrînd istoria României aproape în exclusivitate în jurul etnicilor români „descoperindu-i” chiar și acolo unde nu existaseră.

Această imagine de sine a României a furnizat modelul de gândire pentru mai multe generații: gravitînd în jurul bucureștio-centrismului, etnocentrismului exagerat, disproporționat, simplificat unilateral. Generațiile educate în acest spirit nu au avut aproape nici o cale de scăpare din imaginea de sine creată de acest model. Cum ar trebui, cum ar putea să reacționeze societatea românească postrevoluționară?

V.

În seara de 22 decembrie 1989, Ion Iliescu, care nu era încă președinte, a dat citire celor 10 articole ale Programului Revoluției. Primul articol proclama un stat pluralist. Al șaptelea avea în vedere minoritățile naționale într-o manieră favorabilă (în acele zile imaginea revoluției era încă strîns legată de numele unui pastor de naționalitate maghiară)³. Al zecelea se referea la drepturile omului, inclusiv la libertatea de a emigra. În dimineața zilei de 23 decembrie 1989, un post de radio românesc anticomunist dintr-o țară occidentală relua cele zece articole incluzînd articolul șapte, privitor la minorități, în cuprinsul articolului 10, ce se referea la dreptul fundamental al omului de a emigra.

Desigur, această coincidență nu este neapărat relevantă în analiza structurii politice a României postrevoluționare. Emigranții au fost uneori, tocmai aceia care manifestau o tendință de eludare a problemei drepturilor minorităților ori, cel puțin, de marginalizare a ei — pînă la a sugera tacit că ar fi mai bine pentru minoritari să emigreze. Socotesc totuși că acest tip de raționament naționalist al unor români necomuniști reflectă într-o anumită măsură obstacolele ce stau și în calea acceptării elementelor federaliste inerente istoriei țării. Pe de altă parte, tradițiile etnocentriste întemeiate de burghezie, — pe care Ceaușescu le-a preluat nu fără o oarecare abilitate și le-a continuat, deformîndu-le și abuzînd de ele — au persistat chiar și după eliberarea de sub dictatura comunistă. Aceste tradiții au condus din nou la bucureștio-centrism și

la o imagine de sine națională unilaterală, care nu au încurajat de fel reconsiderarea rolului minorităților ori al altor substructuri. Astfel, elementele federaliste moștenite și încă existente în Transilvania au fost ignorate și au rămas nereflectate politic. Politicienii români au tins pur și simplu spre restaurarea glorioșilor ani '20 ce au urmat autoafirmării naționale, ba mai mult, maniera înfăptuirii acesteia a fost una simplificată și prea puțin argumentată.

Așadar Parlamentul a votat din nou pentru formula „stat național unitar”, întemeindu-se pe o pretinsă sfântă tradiție și, lucru de la sine înțeles, pe faptul că mai trăiau în România anului 1992 doar jumătate din cei 30% reprezentând minoritățile naționale, cât fuseseră în 1919. Astfel, în momentul de față, toate partidele parlamentare mai mari protestează vehement împotriva articolelor *Recomandării 1201* a Consiliului Europei referitoare la autonomia locală și la drepturile colective, fără să argumenteze în vreun fel *pentru ce* trebuie respinse autonomia locală și drepturile colective, ci mulțumindu-se pur și simplu să citeze dictatul constituțional proclamat în 1923 și reluat în 1991, prin care România se declară „stat național unitar”⁴. Încercările, oricât de bine intenționate, de a privi aceste noțiuni constituționale în lumina unei interpretări mai binevoitoare, care să le lărgască și să le flexibilizeze în termeni preciși, par condamnate dinainte eșecului, întrucât sînt calificate automat ca nepatriotice, segregacioniste sau chiar iredentiste.

Aceasta ne duce la concluzia că îndelung elaboratele elemente federaliste din propria istorie nu sînt reflectate, și cu atît mai puțin apreciate, în cadrul structurilor politice ale României contemporane. Explicațiile pentru această deficiență sînt evidente. Pe de o parte, dezbaterile din Parlamentul României sînt direcționate de punctul de vedere al Bucureștiului, perspectivă ce nu oferă nici un rol pozitiv elementelor federaliste; iar, pe de altă parte, ideea de stat a României Unite este atît de puternic legată de imaginea națională monolitică din secolul al XIX-lea, încît publicul românesc este foarte greu de convins să reflecteze asupra unei posibile aprecieri pozitive a subunităților administrative — înțelegînd prin aceasta subunități multiplu diferențiate, deși nu neapărat pe criterii teritoriale sau etnice. Și totuși, de ce nu și pe astfel de criterii?

În anul 1996, Parlamentul României a votat o nouă *Lege* a învățămîntului. Printre alte paragrafe utile, această lege include și un paragraf în care se prevede predarea „*Istoriei românilor*”. Moțiunea unui deputat sas transilvănean, de a schimba titlul acestei materii de învățămînt în „*Istoria României*”, a fost respinsă de majoritatea parlamentarilor pe baze pur emoționale. Ba mai mult (ori mai puțin, dacă doriți!), în școlile minorităților unde toate materiile de studiu sînt predate în limba minorității respective, legea cere ca „*Istoria românilor*” să fie predată în limba română, ca și cum adevăratul spirit patriotic ar putea fi asimilat doar prin mijlocirea limbii române.⁵ Asemenea trivialități demonstrează cît de etnocentric și de îngust este concepută viziunea asupra României viitoare. În

climatul politic în care atenția mass-mediei este focalizată asupra Bucureștiului se preferă mai degrabă să se accepte, cu ranciună, câteva criterii minime privind drepturile minorităților, impuse de Bruxelles sau de Strasbourg membrilor Uniunii Europene, decât să se aplice cu generozitate modelele testate cu succes în istoria propriei țări — o istorie la care, în alte sensuri, se face referire atît de des într-o manieră aproape liturgică.

Această neîncredere izbitoare, această suspiciune față de o parte a propriei istorii, îmi pare ca fiind o slăbiciune fundamentală a structurii politice a României contemporane. Depășirea acestei slăbiciuni este esențială nu atît de dragul unei corecte relatări istoriografice, cît mai ales din cauza prezenței permanente a istoriei etnocentrice, indiferent dacă este vorba de prezent sau viitor, și care așează patriotismul național în context politic. Dimpotrivă, eu fac parte dintre acei patrioți români care recomandă țării lor să aprecieze mai mult și fără teamă moștenirea transilvăneană. Transilvania trebuie considerată o parte inalienabilă a României întregite, și de aceea România trebuie să integreze generos în imaginea sa de sine toate elementele realității transilvănene — într-o reflectare non-etnocentrică, pentru că orice formă de reflectare etnocentrică ar nega însăși substanța unei părți esențiale a moștenirii sale. *Atîta timp cît moștenirea specifică a Transilvaniei apare ca o sursă de îngrijorare și de virtuale pierderi, sau ca un corp străin în imaginea de sine a României, România ar putea fi percepută ca o moștenitoare nelegitimă a unei părți însemnate din propriul teritoriu.* Astfel de suspiciuni, precum și teama față de moștenirea pluralist-federalistă, generează tensiuni între grupul majorității și cele ale minorităților, conduce la anchilozarea relațiilor reciproce care, pentru a se dezvolta și a face posibile deopotrivă stabilitatea și libertatea, presupun deschidere și încredere. De vreme ce ne dorim ca România să fie liber și de bunăvoie recunoscută de către toți cetățenii săi ca moștenitoare legitimă a întregului său teritoriu actual, pledăm pentru o *reevaluare politică a experienței Transilvaniei în domeniul federalismului.* Consider că o asemenea reevaluare ar putea deveni un pas important, pozitiv, spre o libertate internă sporită, precum și spre o acceptare mai largă a noilor noastre structuri democratice. Această experiență ar putea constitui o contribuție autentică, provenită dintr-o moștenire de drept, la structurile Europei de mîine.

Conceptul de națiune este încă neclar în România. Are el în vedere doar indivizii de proveniență etnică română și de limbă maternă română, ori îi cuprinde pe toți cetățenii români care, potrivit *Constituției*, au cu toții drepturi egale? Dacă drepturile sînt egale, ar putea oare doar unii din ei să ceară drepturi colective — etnicii români ca români propriu-ziși — în timp ce pentru toți ceilalți (cetățeni români și ei, cu o veche istorie colectivă pe aceste pămînturi, și care au devenit parte a României doar în secolul nostru!) să aibă doar drepturi individuale? Dacă „națiunea română” este intenționat limitată la etnicii români, iar mult citatul „sentiment românesc” reprezintă

o mentalitate etnică, să fie oare atunci toți ceilalți cetățeni de mai mică valoare? Doar „tolerați”? Să se practice oare diferențierea acceptare/tolerare din secolul al XVI-lea, de data aceasta pe criterii etnice? Un asemenea lucru nu își poate găsi justificarea în intenția constituțiilor moderne. Dacă pe de o parte, cel mai târziu de la 1789 încoace, Franța este fundamentată pe postulatul egalității tuturor cetățenilor săi (astfel încât fiecare cetățean francez este considerat o parte a națiunii, etnia neconstituind un criteriu pentru apartenența la națiunea franceză), atunci, dimpotrivă, Constituția, precum și istoria României, trebuie să recunoască existența minorităților etnice — chiar dacă au fost artificial camuflate de formula individualizantă, aplicată cu meticulozitate, de „persoane aparținând minorităților naționale”. Recunoașterea existenței minorităților ar presupune anumite acțiuni și consecințe de principiu a căror absență în momentul de față creează neplăceri, inadecvări și constrângeri. Dacă ne propunem acceptarea largă a României indivizibile național, ca țara mult iubită, „patria” tuturor cetățenilor, avem atunci nevoie de acceptarea majorității naționale de către minorități și a acestora de către majoritate. O asemenea acceptare reciprocă ar conduce negreșit la o deschidere față de elementele federaliste, fie că ea s-ar întemeia direct pe experiențe mai vechi, fie că ar inventa noi cadre de realizare. A ignora însă moștenirea națională din cauza unei obsesii etnice unitariste este o cale ce trebuie evitată — în beneficiul unui viitor mai bun și stabil al statului român modern, întregit teritorial în baza criteriului unității poporului român. □

NOTE

1. Domeniul regal, deoarece sistemul de apărare al vechii Ungarii consta din vaste zone de pământ pustiu și gol (în latină „*deserta*”) și colonizarea, de fiecare dată când regele împingea și mai mult granițele în interiorul Transilvaniei, a pământului pînă atunci gol, pustiu, de către cei cărora regele le acorda o parte din aceste teritorii disponibile. Înainte ca regele să fi chemat pentru prima dată colonizatori din vest, el obișnuia să împartă noile pămînturi nobililor după propria alegere, iar aceștia la rîndul lor le colonizau cu proprii lor poporani. Acești poporani erau datori în schimb să apere integritatea teritoriului. Din punct de vedere economic însă, ei practicau o economie de pură subzistență și, dat fiind faptul că nobilii erau scutiți de taxe, extinderea teritoriului ungar s-a dovedit în principiu nerentabilă economic. De data aceasta totuși, în secolul al XII-lea, regele a atras coloniști din țările vestice mai dezvoltate economic în scopul de a combina crearea unei forțe militare defensive eficiente cu progresul economic. Toate documentele dovedesc că taxele ce trebuiau plătite de colonizatorii vestici au jucat un rol decisiv în stabilirea lor pe domeniul regelui.

2. Mai corect ar fi să spunem că nici celelalte grupuri nu existau în baza unor definiții pe criterii etnice, dar că aceste grupuri, sau „națiuni”, existau pentru că ele fuseseră definite social și juridic și, în cele din urmă, teritorial. Acest lucru fusese posibil deoarece ei își avuseseră sau își găsiseră purtători de cuvînt care să îi reprezinte la curtea regală ca pe comunități cu interese specifice. Etnicii „sași” din „comitatus” (adică din Ținutul ungarilor) nu erau sași din punct de vedere politic, iar țărani de naționalitate maghiară din Fundus Regius, erau, ca și țărani români, inexistenți din punct de vedere politic. Privilegiul de a fi o „națiune” nu era

definit în termeni etnici! Mai mult de un sfert din etnicii sași erau supuși (lipsiți de libertate) ai nobilimii și nu aparțineau „națiunii” săsești. Dacă Biserica Luterană de care țineau și sașii neincluși din punct de vedere politic în „națiunea” săsească, dacă Biserica Calvină a țărănilor maghiari neincluși în „națiunea” maghiară erau ambele „acceptate” și nu doar „tolerate”, acest statut se datora existenței în paralel a națiunilor maghiară și săsească, fapt care nu avea însă, din păcate, un echivalent și pentru țărăni români.

3. Este vorba de pastorul protestant maghiar László Tőkés, a cărui hărțuire de către Securitatea ceaușistă a fost scînteia care a declanșat Revoluția, la 16 decembrie 1989, în Timișoara. (n.r.)

4. Ulterior, Recomandarea 1201 a Consiliului Europei a intrat în conținutul tratatelor bilaterale încheiate de România cu Ungaria (septembrie 1996) și Ucraina (iunie 1997). (n.r.)

5. Legea învățămîntului a suferit modificări prin adoptarea unei Ordonanțe guvernamentale în iulie 1997, devenind mult mai liberală în privința învățămîntului în limba maternă a minorităților. Istoria și geografia României, predate anterior obligatoriu în limba română în școlile minoritare, vor fi studiate, se pare, în limba maternă. Totuși, istoria a rămas să se numească Istoria Românilor și nu a României. (n.r.)

Traducere de Doina Baci

*

*Prof. dr. Paul PHILIPPI (n. 1923, Brașov) a studiat istoria și teologia la Erlangen și Zürich, în 1953 a dat examen pentru a deveni preot în cadrul Bisericii Evanghelice C. A. din România. În 1957 a obținut doctoratul în teologia sistematică la Erlangen și profesoratul în teologie practică la Heidelberg. Din 1954 a fost asistent la Institutul de Științe Diaconice la Heidelberg, al cărui director a devenit în 1957. În 1974 i s-a conferit titlul de doctor honoris causa al Institutului Teologic Protestant Cluj. Din 1979 profesor la Institutul Teologic Protestant din Sibiu. Președinte al Forumului Democrat German din România (din 1992). Co-editor a seriei *Siebenbürgisches Archive* și *Studia Transilvanica*.*

Articolul reproduce textul conferinței prezentate la Institutul pentru Federalism de la Universitatea din Fribourg, Elveția, din 28 august 1996.

Evoluția federală în Spania

ROBERT AGRANOFF

Introducere

Prezentul studiu analizează dezvoltarea treptată în Spania, de către guvernele regionale, a unor structuri federale, abordând cinci perspective ale federalismului „post-modern”: diferențierea internă a statului unitar spaniol prin constituirea de comunități autonome; consolidarea progresivă prin acorduri negociate având ca rezultat un sistem de „autogovernare plus co-governare”; complementaritatea procesului de construire a instituțiilor democratice cu cel de distribuire teritorială a puterii; contribuția federalismului la aplanarea și soluționarea conflictelor dintre centru și periferie și utilizarea structurilor federale în edificarea statului spaniol al bunăstării sociale. Chiar dacă sistemul spaniol de pînă acum reprezintă o „fedație incompletă”, descentralizatul *estado de las autonomias* este pe scena internațională o ilustrare a caracterului tot mai federal al statelor.

În Spania post-franchistă sistemul de guvernare devine din ce în ce mai federal ca urmare a intercalării unui nivel intermediar, cel al guvernelor regionale fundamentate constituțional, fapt ce a dus la o îndepărtare a sistemului de tradițiile unitare ale națiunii. La origine, nu crearea unei fedații a fost în intenția majorității „proiectanților” constituției din 1978, după cum nu a fost nici crearea unui sistem unitar hipercentralizat. La aceea dată erau cu neputință de respins recunoașterea existenței și admiterea unei guvernări descentralizate a unor însemnate unități administrative, cel puțin a regiunilor cu o istorie etnică subnațională însemnată¹.

Datele istorice de bază sînt binecunoscute. Anumite regiuni spaniole nu s-au integrat niciodată cu adevărat centrului predominant castilian. În secolele XIX și XX și-au făcut apariția luptele politice legate de conflicte regionale. În timpul celei de-a Doua Republici, în anii '30, Spania a experimentat autonomia regională, după care a trăit un război civil motivat în parte de chestiuni regionale, pentru ca mai tîrziu să suporte aproape patru decenii de represiune infranațională sub

Franco². Răspunsul la toate acestea a fost, în perioada de tranziție spre democrație dintre 1975-78, autonomia regională.

Pe măsură ce rezultatele politicii și guvernării duc spre *estado de las autonomias* (stat constituit din regiuni autonome), noi structuri federale continuă să apară. Modelul spaniol de guvernare regională a împletit federalismul cu alte câteva forțe în construirea constituționalismului democratic. Printre aceste forțe se numără crearea unui guvern el însuși reprezentativ și a unui aparat administrativ receptiv, în întâmpinarea comandamentului edificării statutului bunăstării sociale, și promovării democrației, a integrării Spaniei în Comunitatea Europeană³.

Evoluțiile din Spania reprezintă un federalism de tip „post-modern”, adică, deplasarea paradigmei de reconstrucție a statelor spre o noncentralizare federală bazată pe forme de diviziune a puterii. Vom folosi pe tot parcursul acestei studii termenul de „federal” pentru a indica în accepțiunea sa istorică generală prin care se desemnează o varietate de structuri federale. „Federalism” înseamnă opțiunea, sprijinul activ și mișcarea orientată spre autonomie constituțională⁴. Pe de altă parte, vom folosi termenul de „fedație” într-un sens mai strict, de „aranjamente instituționale de fapt”⁵ în care guvernul central implică, pe baze constituționale, unitățile regionale în procedura de luare a deciziilor.

În studiul de față sînt examinate cinci principii ale evoluției federale. Întîi de toate, actul de creare a unei fedații nu constituie singura cale de realizare a proiectelor federale. Statele unitare se pot transforma intern prin înglobarea de structuri federale — după cum face Spania, care este o fedație „în facere”. În al doilea rînd, acordurile și pactele pot fi un proces evolutiv realizat printr-o serie de înțelegeri negociate. Cum reiese din linia spaniolă, o cale alternativă de creare a unei fedații este prin „autoguvernare plus coguvernare”⁶. În al treilea rînd, construirea unei democrații spaniole dintr-o dictatură și redistribuirea teritorială a puterii prin construcție federală sînt două procese puternic complementare. În al patrulea rînd, formele federale în curs de constituire, precum modelul spaniol, pot furniza mijloace eficiente de aplanare și soluționare a conflictelor dintre centru și periferie, menținînd, în același timp, unitatea națională. În al cincelea rînd, construcția federală poate complementa și sprijini edificarea unor state ale bunăstării moderne, cum a fost în cazul Spaniei unde politica națională și implementarea la nivelele soluționale au fost conjugate.

Acest studiu descrie Spania ca unul dintr-o serie de state (Belgia, Etiopia, Rusia și Africa de Sud, printre altele) care par să facă față printr-o evoluție federală dificultăților schimbării de regim, diversității etnice și regionale, problemelor de echitate socială și economică. Fiind unul din primele, în ordine cronologică, din acest grup de state, Spania poate oferi câteva învățăminte importante în ce privește deplasarea paradigmei în direcția federalismului.

Emergența federalismului

Negocierea și rezultatele sale

Primul principiu al federalismului „post-modern” demonstrat de experiența spaniolă este acela că federalismul nu a fost consecința creării oficiale, constituționale a unei federații; mai degrabă, structurile federale au decurs dintr-o constituție nefederativă, care încuraja, în schimb, autonomia. Carl Friedrich susține că deși federalismul a ajuns să fie cunoscut în general ca procesul prin care un număr de comunități politice separate inițiază structuri de funcționare în comun, el poate totuși fi și procesul desfășurat în sens invers, prin care o comunitate unitară politic se diferențiază în cadrul unui întreg structurat federal: „Relațiile federale sînt relații fluctuante prin însăși natura lucrurilor”⁷. În cazul Spaniei, trăsăturile esențiale ale federalismului sînt adoptate, după cum vom arăta, printr-un proces de diferențiere.

Tranziția a echivalat cu una din primele „revoluții de catifea”, în sensul în care democrația s-a instalat pașnic, prin proceduri existente în cadrul constituțional și legal⁸. Preocuparea pentru reînvierea autonomiei regionale introduse în perioada celei de A Doua Republici a fost strîns legată de negocierile constituționale. Asemeni majorității unor astfel de procese, elaborarea constituției a presupus opțiuni dintr-o varietate de poziții politice față de arta și știința guvernării⁹.

Vestigiile de extremă dreaptă franchistă doreau să mențină statul unitar centralizat și se opuneau oricărei menționări în constituție a grupurilor etnice sau „naționalităților”. La capătul opus al spectrului politic se aflau forțele de stînga și ale intereselor infranaționale etnice, care pledau pentru confederație sau o formă de „fedeerație plurinațională”¹⁰. Regele Juan Carlos și președintele Adolfo Suarez erau în favoarea soluționării chestiunii „regionale” prin adoptarea unei forme de stat unitar descentralizat¹¹. Uniunea Centrului Democratic (UCD) a lui Suarez, o coaliție de centru-dreapta aflată la putere, era în favoarea unei forme atenuate de autonomie regională, a unei descentralizări administrative probabil, dar se opunea adoptării unei federații sau a unei autonomii inspirate de modelul celei de A Doua Republici. Această încercare de dezbatere a chestiunii autonomiei se distinge prin aceea că ea a fost cea dintîi în care marile partide de dreapta și de stînga s-au reunit¹². În analiza finală, o comisie de proiectare ce reflectă coaliția de consens a reprezentanților parlamentari interimari ai celor patru partide majore — UCD, PSOE (partid al muncitorilor socialiști), PCE (comuniștii) și partidul catalan de centru (bascii fie au fost excluși, fie au preferat să nu participe, în funcție de interpretarea pe care o dăm) — a elaborat un acord ce păstra trăsături semnificative ale autonomiei din perioada celei de A Doua Republici.

Compromisul politic care și-a făcut în cele din urmă loc în Constituție afirmă în Articolul 2 al acesteia: „Constituția este întemeiată pe unitatea indisolubilă a

națiunii spaniole, țara comună și indivizibilă a tuturor spaniolilor; ea recunoaște și garantează dreptul la autonomie al naționalităților și regiunilor din care este compusă, precum și solidaritatea dintre ele”. De maximă importanță aici este crearea prin Constituție a unui sistem de guvernare triplu etajat prin intercalarea unui nivel intermediar, cel al guvernării regionale. În plus față de guvernul general (adică central), Articolul 137 permite și alte forme de organizare a țării — în „municipalități, provincii și orice fel de comunități autonome”. El se continuă cu afirmația: „Toate aceste organisme se vor bucura de autoguvernare pentru administrarea intereselor lor respective”. În plus, Articolul 143 reafirmă dreptul provinciilor învecinate ce au „caracteristici economice, culturale și istorice” comune să constituie autoguvernări în Comunități Autonome (CA-uri). Parlamentul aprobă, la cererea unui grup de provincii sau a unei singure provincii, statutul național de autonomie pentru fiecare teritoriu (CA și teritoriu le voi folosi de acum interșanjabil). Accederea la autonomie a fost grăbită pentru regiunile istorice ale Cataloniei, Țării Bascilor și Galiciei în condițiile Articolului 151 (în baza unui plebiscit și a statutului lor din timpul celei de A Doua Republici). Aceste trei regiuni cărora, printr-o prevedere specială a Articolului 151, li s-a adăugat și Andaluzia, au dobândit foarte rapid statutul de CA, în timp ce alte regiuni au urmat o cale mai lentă și întrucâtva diferită în condițiile Articolului 143. Cele cincizeci de provincii spaniole sînt acum organizate în șaptesprezece CA-uri care și-au obținut, toate, pînă în 1983 autonomia¹³. Fiecare guvernare regională are în competența sa un corp legislativ unicameral ales (o adunare), un guvern de tipul cabinetului de miniștri și un corp administrativ; o parte din puterile deținute sînt exclusive, iar o altă parte sînt concurente. Adunările CA-urilor au dreptul de a iniția legi în Parlament. Prerogativele și îndatoririle CA-urilor decurg din Constituție și din statutele lor originale de autonomie, imuabile pentru primii cinci ani; însă negocieri și practici nelegiferae, precum și anumite „acorduri de bază” dintre CA-uri și guvernul central au atenuat în practică această „înghețare” a noilor puteri. În plus, multe din chestiunile mai problematice legate de prerogativele și îndatoririle respective au fost tranșate de curtea supremă, Curtea Constituțională, fie ca urmare a dreptului guvernului central de a aduce autoritățile CA-urilor în fața instanței în chestiuni socotite a contraveni Constituției, fie ca urmare a acțiunilor intentate de CA-uri în legătură cu constituționalitatea acțiunilor centrului. În esență, guvernul central păstrează puterea exclusivă în mai multe domenii printre care se află apărarea, relațiile externe, stabilizarea economică, distribuirea venitului, în jur de 32 de prerogative în total. În mod obișnuit, responsabilitatea educației și sănătății revine CA-urilor, cu anumite excepții totuși. Dreptul și justiția rămîn în principal o funcție a centrului, în unele cazuri însă ele sînt delegate CA-urilor. CA-urile împart cu guvernul central responsabilitățile construcției de locuințe, transportului și autostrăzilor, protecției mediului,

serviciilor de protecție și asistență socială. Pe de altă parte, ele împart cu guvernarea locală responsabilitățile serviciilor locale, transportului urban, dotărilor sportive și activităților culturale. În domeniile funcționale în care a avut loc transferul competențelor, CA-urilor le revine, împreună cu guvernul central, responsabilitatea controlului a peste opt mii de municipalități. Municipalitățile poartă în principal responsabilitatea planificării locale, dezvoltării urbane, lucrărilor publice, parcurilor, rezervelor de apă, sistemului sanitar, facilităților și serviciilor de susținere a procesului de educație și a serviciilor locale în localitățile cu o populație de peste 20.000 de locuitori. Cu toate că orașele cu peste 20.000 de locuitori sînt obligate să asigure forțele de ordine și serviciul de pompieri, se implică în asigurarea acestor servicii de siguranță publică și multe alte autorități mai mici.

Adaptarea noilor guverne ale CA față de guvernul central în ce privește prerogativele sau *competencias* (competențele n.t.) lor duce la federalizarea sistemului. Acest proces s-a declanșat la începutul anilor optzeci, cînd luptele duse cu bascii și catalanii în legătură cu transferul de putere au mascat în mare parte o activitate mai puțin vizibilă, de tergiversare a proceselor de transferare a competențelor și de stabilire a costurilor serviciilor transferate care vor fi subvenționate național¹⁴. Acordarea de puteri sporite bascilor și catalanilor, extinderea puterilor și a altor CA-uri, mai puternice, și apoi creșterea selectivă a responsabilității tuturor CA-urilor, a constituit un proces fluctuant. Numărul CA-urilor care au preluat responsabilități sporite în domenii importante precum sănătatea și educația a fost mărit la șase (cinci identice și una aparte), iar aceste CA-uri au ajuns să fie cunoscute ulterior drept comunități cu responsabilități „de nivel superior” în ce privește mijloacele de susținere materială și alte aspecte, în timp ce alte zece comunități sînt cunoscute ca avînd responsabilități „de nivel inferior”. Procesul de federalizare a luat amploare în 1992, cînd partidele mari au ajuns la un acord de transferare în termen de cinci ani către toate cele 17 comunități a unor *competencias* identice într-o serie de domenii precum plasarea forței de muncă, formarea profesională, educația, însă nu și sănătatea. În 1994, sub conducerea bascilor și catalanilor au fost formulate noi cereri de extindere a competențelor în cadrul Articolului 151, pentru comunitățile mai rapide pe calea reformei. Deși această problemă este nerezolvată deocamdată, este clar că procesul de extindere a competențelor CA-urilor nu s-a încheiat și că această formă asimetrică de construcție federală difuză va continua¹⁵.

O sumă de indicatori confirmă supoziția că guvernele din etajul intermediar se instituționalizează în jurul prerogativelor transferate. În perioada de zece ani dintre 1981 și 1990, producerea de norme și legi a fost preluată de CA-uri. Statisticile arată că în 1981, 68% din toate legile și 82% din toate decretele sau ordonanțele guvernamentale au fost promulgate de guvernul central, în timp ce în 1990 statul a promulgat doar 14% din legi și 32% din decrete. Guvernele CA-urilor au votat în comun 27 de legi și au emis 772 de decrete în 1981, și 186 de legi și 3727 de decrete

în 1990. Cu alte cuvinte, peste 85% din noile legi ale Spaniei și mai mult de două treimi din ordonanțele guvernamentale au emanat de la CA-uri¹⁶.

Defalcarea cheltuielilor la nivelele guvernamentale indică mai puțin de 2% din totalul cheltuielilor pe 1981 cheltuite de guvernele CA-urilor dar aproape 15% în 1990. În aceeași perioadă, cheltuielile guvernului general au scăzut de la 89% pînă la aproximativ 75% din total, în timp ce cheltuielile conducerilor locale au rămas relativ constante, și situîndu-se între 10 și 11%¹⁷. În 1982, guvernele CA-urilor aveau ca angajați un total de 44.475 de persoane, în timp ce în 1991 erau angajate ale acestor guverne 565.460 de persoane, cifră care echivala cu aproape o treime din totalul angajaților publici¹⁸. Transferurile financiare dintre 1983 și 1989 demonstrează de asemeni dezvoltarea guvernelor CA-urilor și poziția lor interactivă. În această perioadă transferurile financiare au crescut în cifre absolute de la 741 milioane de pesetas pînă la peste 2 miliarde de pesetas. Aproape 80% din totalul transferurilor interguvernamentale anuale din această perioadă au avut loc de la guvernul central către guvernele CA-urilor, restul de 20% reprezentînd transferuri de la guvernele CA-urilor către cele locale.

În cele din urmă, și cel mai semnificativ, aceste 17 guverne ale CA-urilor sînt controlate de adunările regionale unicamerale care sînt alese la fiecare patru ani (pînă în 1996 s-au organizat alegeri de patru ori) și care desemnează, la rîndul lor, un organ executiv și un președinte regional și conduc cabinetele de miniștri regionale. În fiecare regiune s-au creat sisteme electorale și partide politice care în unele cazuri sînt versiuni regionale ale partidelor spaniole majore, iar în celelalte cazuri partide naționaliste regionale ce cîștigă teren în alegerile de la nivelul CA-urilor, atît cu privire la interesele regionale, cît și la cele generale¹⁹.

În anii nouăzeci, prezența acestui *estado de las autonomias* pe întreg teritoriul Spaniei întrece cu mult așteptările celor ce inițial au văzut în modificarea constituțională doar o rezolvare a problemei regionale. Linz²⁰ remarcă faptul că unii din liderii implicați în procesul constituțional nu preconizaseră autonomia decît pentru regiunile istorice. Totuși, el conchide că adevăratul succes al soluției regionale s-a dovedit a fi constituirea de organe de guvernămînt și de elite politice în toate regiunile. Elaborarea constituției, acest „act proeminent politic”, a dat naștere partidelor necesare construirii unui nou guvern central și realizării unui acord rezonabil în ce privește problemele regionale²¹. Actualizîndu-i-se virtualitățile, aranjamentul federal a atins în foarte scurt timp proporții pe care puțini le-ar fi putut prezice²².

O convenție în evoluție

Experiența spaniolă mai demonstrează și că „federalizarea” poate presupune un proces post-constituțional de realizare progresivă a unor acorduri, în aceeași măsură în care se poate baza pe o convenție originală. Fără să nege neapărat baza contractuală

a federației²³, diferite alte forme federale se pot ivi din înțelegeri inițiale nonfederative. Astfel de sisteme pot vădi cu aceeași tărie trăsături federale decisive precum autonomia fundamentată constituțional, reprezentarea regională²⁴, și, de maximă importanță, „autogovernarea plus co-governarea”²⁵. Federalizarea spaniolă se dovedește a implica o „contractualizare” în evoluție ce nu numai că decurge din relațiile interguvernamentale curente, dar reflectă de asemeni tradițiile istorice de autogovernare ale multora din regiunile spaniole²⁶. „Contractualizarea” care a avut loc continuă să-și actualizeze virtualitățile printr-o serie de acorduri și decizii ce grăbesc federalizarea. În mod paradoxal, la mijlocul anilor nouăzeci, un proces constituțional care de fapt evitase să facă un „pact federal”, evoca în realitate „un ansamblu de politici aflate într-o unitate durabilă, dar limitată, care să asigure urmărirea intereselor comune, păstrînd totodată entitățile respective intacte”²⁷.

În perioada dintre 1975 și 1978, anterioară Constituției, și în Constituția însăși, proiectanții spanioli s-au opus etichetării sistemului ca federal din cauza implicațiilor multiple ale unei astfel de defniri. O federație în linia distribuirii puterii ca în Statele Unite sau Germania era un sistem ce trebuia evitat. Nu putea fi folosit nici termenul de „federal” pentru a nu se recunoaște pretențiile nerealizate ale naționaliștilor care ar fi putut apela la ideea istorică potrivit căreia state independente au intrat în componența unui stat mai mare. Unii lideri politici basci și catalani nu s-au grăbit să susțină federația de teamă că tratarea celorlalte regiuni în mod identic ar diminua statutul lor distinct și capacitatea lor de autogovernare sensibil sporită. Mai mult, Articolul 145.1 afirmă că „în nici o condiție nu va fi permisă federarea Comunităților Autonome”. Această clauză face trimitere la problema Primei Republici (1873-75), a unităților teritoriale autodeclarate atunci independente față de națiunea spaniolă, iar apoi agregate într-o federație de „comunități libere”. Ea reafirmă de asemeni prerogativele guvernului central în încheierea de tratate și acorduri.

Totuși, Constituția este clar construită pe dualitatea principiilor de unitate națională și de înglobare a intereselor pluraliste. Aceasta implică autonomia unei varietăți de „interese respective”, inclusiv ale subunităților de guvernămînt²⁸. Unitatea națională este corelată cu principiul solidarității între regiuni, de vreme ce Articolul 138 face apel la „asigurarea stabilirii unui echilibru economic just și adecvat între diferitele regiuni” și afirmă că diferențele dintre statutele CA-urilor nu vor implica privilegii economice și sociale. Dificultatea extremă a constituit-o găsirea traseului dintre unitate și diversitate.

O serie de acorduri majore care au dat formă sistemului ilustrează procesul de contractualizare progresivă. „Pactele de la Moncloa” din 1977 semnate de toate partidele politice din parlamentul preconstituțional, precum și de guvernul UCD, au combinat măsurile economice cu acțiuni politice ce nu sufereau amîinare. În timp ce acțiunile politice majore erau legate de libertatea expresiei, dreptul de întrunire, reforma Codului penal și a justiției militare, Pactele au declanșat un

proces de preautonomizare pentru a răspunde cererilor basce și catalane de preluare imediată a puterii în propriile teritorii. În total, unsprezece regiuni se bucurau de o formă de autonomie limitată încă dinainte de ratificarea Constituției. Pactele de la Moncloa au fost de maximă importanță în stabilirea principalelor puncte de consens pentru perioada necesară redactării Constituției²⁹.

Al doilea acord, *Acuerdo Autonómico* din 1981, realizat de UCD aflată la putere și de principalul partid de opoziție, PSOE, avea în vedere „armonizarea” procesului neuniform de autonomizare. Pactul și legea rezultate din acest acord au intervenit într-o perioadă de nesiguranță a stabilității regimului: o lovitură de stat nereușită în februarie 1981, o creștere a numărului incidentelor violente al căror autor era grupul terorist basc ETA, precum și alte incidente care au dus la desfășurarea de forțe militare pentru menținerea ordinii. Legea, *Ley Orgánica de Armonización del Proceso Autonómico* (LOAPA) a încercat să restrângă unele din prerogativele CA-urilor deja negociate și ratificate în statutele de autonomie și să oblige parlamentele CA-urilor să ceară aprobarea legilor lor de către guvernul central. Deși s-au opus din răspuneri, bascii și catalanii nu au reușit să împiedice promulgarea LOAPA, dar au invocat totuși o prevedere constituțională pentru a întârzia aplicarea legii pînă la verificarea ei de către Curtea Constituțională. În august 1983, Curtea a declarat ca neconstituționale patrușprezece din clauzele LOAPA, încurajînd în esență prerogativele autonome anterioare pactului. Deși evenimentele LOAPA sînt adeseori socotite importante în dezamorsarea atmosferei tensionate în ce privește regionalismul de la începutul anilor '80, deciziile Curții au condus la două direcții majore în constituirea federalismului.

Acele prevederi LOAPA care au fost declarate neconstituționale aveau în vedere legile CA-urilor ce puteau fi blocate de către guvernul național și alte proiecte de restrîngere a puterii ce ar fi dus la slăbirea statutelor de autonomie ale CA-urilor. Încurajînd statutele de autonomie ale CA-urilor ca pe „legi de ordin superior”, în sensul de a fi echivalente unor constituții și dreptului la autogovernare, Curtea a definit limitele controlului pe care îl poate exercita guvernul național asupra CA-urilor. Această acțiune a condus ulterior la o serie de decizii ale Curții Constituționale care au consolidat acest principiu. Puterile centrale și regionale au fost conturate în această perioadă în care Curtea „a adoptat o abordare bazată pe conceptul juridic formal de relații interguvernamentale și a fost puternic influențată de ideea autogovernării regionale (și locale) ca drept fundamental³⁰. Bazîndu-și deciziile pe Secțiunea 2 și pe Articolul 137 din Constituție, Curtea a hotărît că „autonomie” însemna posibilitatea de a lua decizia finală în ce privește o *competencia* dată. Această decizie a avut drept urmare eliminarea anumitor forme de control ale guvernului central atît asupra legilor CA-urilor, cît și asupra deciziilor administrative.

Mai puțin vizibile, dar la fel de importante au fost aspectele Acordului din 1981 care au trecut testul Curții și au grăbit autonomizarea regiunilor neistorice. LOAPA a furnizat o sumă de principii de omogenitate: alegeri regionale uniforme, termene limită pentru legislativele regionale, supunerea guvernelor regionale unui vot de neîncredere constructiv la cererea a 15% din fiecare adunare, limitarea proporțiilor guvernelor CA-urilor la 10 membri, supravegherea regională a conducerilor provinciilor, prevederi privind transferul către structurile CA-urilor de angajați publici naționali, armonizarea mecanismelor de finanțare a teritoriilor. În pofida înlăturării unor părți importante ale LOAPA, principiile de mai sus, asupra cărora există un acord, rămân valabile și constituie elemente ce au contribuit la construirea guvernelor regionale pe o bază mai unificată.

Sînt corelate cu aceste practici uniformizatoare o serie de acorduri importante ce păstrează o anumită cantitate de diversitate în contextul menținerii unității întregului³¹. Multe din ele sînt remarcabile, însă trei s-au dovedit esențiale. Primul, după cum am menționat deja, este însăși Constituția, care recunoaște statutul distinct al regiunilor istorice grăbindu-le astfel drumul spre autonomie. Această recunoaștere explicită a venit în întîmpinarea planurilor de secesiune ale elitelor mai nerăbdătoare. În urma accederii mai rapide la autonomie în condițiile Articolului 151, aceste CA-uri fac parte din cele cu competențe „superioare”, iar prerogativele sînt în general atribuite mai repede guvernelor regionale respective. Al doilea punct implica chestiuni referitoare la limba oficială, o problemă emoțională, dată fiind existența identităților subnaționale puternic înrădăcinate în limbile regionale și a represiunii din perioada regimului franchist a tuturor dialectelor spaniole, cu excepția celui castilian. S-a ajuns la un acord de recunoaștere a bilingvismului prin recunoașterea constituțională a șase limbi ca oficiale: castiliana — limba oficială în întreaga Spanie, catalana, euskera (limba bască), galiciana și variantele valenciene și majorcane ale catalanei. CA-urile au permisiunea de a include propriile limbi regionale în statutele lor de autonomie ca limbi oficiale în domenii precum mass-media, educația și afacerile guvernamentale, iar șase dintre CA-uri au și făcut-o. Cu toate că implementarea politicii lingvistice a creat un considerabil conflict interguvernamental³², este de necontestat că bilingvismul a ajutat la dezamorsarea problemelor regionale și a contribuit la consolidarea co-guvernării.

Al treilea punct esențial îl constituie faptul că acordurile constituționale onorate au venit ca o continuare a străvechii moșteniri a *fueros* (privilegiul scutirii de taxe) în CA-urile cu *régimen foral* ale Țării Bascilor și Navariei. Aceste vechi structuri permit celor două CA-uri să colecteze impozitul pe venit și alte taxe importante în interiorul propriilor granițe și să cedeze guvernului național o sumă stabilită printr-o formulă precisă de calcul pentru a rambursa acestuia partea ce revine CA-ului din cheltuielile naționale. Suma anuală, *aportaciones*, este ajustată

ratei inflației pe baza unor negocieri bipartite (Navarra și guvernul național) sau tripartite (CA-ul basc, cele trei provincii basce și guvernul național). Într-o țară care menține un sistem de impozitare extrem de centralizat în ciuda structurilor sale federale, sistemul de *régimen foral* oferă acestor CA-uri un mai mare control al resurselor și cheltuielilor lor. Deși la vremea redactării Constituției s-a socotit a fi esențial din punct de vedere politic să nu se abdice de la ideea unor drepturi străvechi (unele linii de continuitate a lor au persistat în Navarra chiar și în anii de franchism), nu au fost recunoscute și alte *fueros* a căror funcționare fusese întreruptă. Această lipsă de recunoaștere a provocat resentimente în unele părți ale Spaniei, în special în Catalonia, unde catalanii pretind că specificitatea lor merită un tratament aparte, echivalent celui acordat pentru *régimes forales*.

Formula de finanțare a CA-urilor a avut ca rezultat un alt set de structuri ce au contribuit la federalizare. Acestea au apărut în urma negocierilor tripartite dintre partidul aflat la putere la nivel central, liderii principalelor partide de opoziție și guvernele CA-urilor. Negocierile s-au concentrat asupra distribuției interdependente a încasării impozitelor (guvernul central este autorizat constituțional să cedeze orice taxe cu excepția celor vamale) și asupra formulei de finanțare a celor cincisprezece CA-uri cu „regim obișnuit”. Conform primului acord, valabil între 1984-86, fiecărui CA i se alocă o parte stabilită printr-o formulă³³ care se modifică anual odată cu transferul rapid de *competencias*. Al doilea acord, încheiat către sfârșitul anului 1986 și valabil până în 1991, a instituit o nouă formulă, accentuat politică, ce elimină de fapt costurile delegării responsabilităților și care era corelată cu numărul populației, venitul personal, efortul fiscal, numărul provinciilor CA-urilor și, în cazul comunităților insulare, distanța față de capitală. În final au fost totuși adăugați factori ce reintroduceau costul serviciilor delegate, însă importanța lor a fost diminuată. Solé-Vilanova concluzionează că „necesitatea” a fost înlocuită de un sistem de împărțire simplă a veniturii anual³⁴.

Al treilea acord răspunde cererilor de situare a tuturor regiunilor la același nivel cu Țara Bascilor și Navarra, cereri formulate de liderii partidului catalan în nume propriu, cărora li s-au alăturat apoi alți lideri de partide naționaliste, iar, mai târziu, liderii guvernelor CA-urilor. Guvernul central a respins structuri complete de tip *régimen foral*, dar s-a ajuns la o înțelegere de a ceda 15% din impozitul pe venit (excluzând impozitul pe venit destinat asigurărilor sociale) pentru crearea bazei de finanțare a CA-urilor, de fapt acordându-se astfel CA-urilor o mai mare parte din veniturile provenite din propriile surse. Pentru a înlătura opoziția regiunilor mai sărace care urmau să înregistreze pierderi semnificative prin această dispoziție, au fost adăugate câteva prevederi care să o mențină în ofensivă, astfel încât nici o regiune să nu aibă de pierdut, cel puțin inițial, în urma *la cesión* (cedare n.t.). Deși detaliile acestui acord pot fi înmodificate, în esență actul de *cesión* a

fiscalității va fi menținut deoarece partidele mari și-au dat deja acordul inițiind modificarea bazei financiare publice, deplasarea ei spre nivelul CA-urilor.

Pactul final, *Pacto Autónomico* din 1992, implică realizarea, în termen de cinci ani, a transferului unui set de *competencias* identice. Negocierile privind acest transfer în domeniul educației, plasării forței de muncă și reconversiei profesionale printre altele, au început în timpul campaniei electorale din 1993; unele regiuni au exercitat presiuni pentru accelerarea procesului de transferare a competențelor. Ulterior PSOE și PP au ajuns la un subacord al Pacto Autónomico de sporire a prerogativelor celor zece regiuni „de nivel inferior” prin amendarea, în decurs de trei luni, a statutelor lor de autonomie, declanșând prin aceasta o *via lenta* (cale lentă n.t.), o adăugare treptată a *competencias*. La sfârșitul lui 1993, Congresul a aprobat în condițiile Articolului 143 un transfer generalizat prin amendarea statutelor de autonomie ale celor zece teritorii în așa fel încât să li se adauge alte 32 de competențe pentru uniformizarea responsabilităților CA-urilor. Fără îndoială că se vor încheia în continuare noi acorduri de transferare a competențelor întrucât CA-urile continuă să exercite presiuni în favoarea descentralizării.

Aceste acțiuni demonstrează că structurile federale se pot constitui printr-o serie de acorduri mai mici, urmate însă de acțiuni guvernamentale de susținere. Procesul de pactizare progresivă a devenit o necesitate deoarece negocierii Constituției spaniole doreau să edifice un sistem care să păstreze unitatea și să permită diversitatea. După cum susține Moreno³⁵, rezultatul instituțional al procesului de descentralizare din Spania presupune drept caracteristică fundamentală „alocarea inductivă de puteri”. Spre deosebire de federațiile constituite pe baza unei convenții, modelul spaniol de federalism „imperfect” va necesita „un proces îndelung de delimitare a puterilor înainte ca structurile sale de tip federal să capete formă”³⁶.

Democrație și autonomie

Procesele de construire a *estado de las autonomias* și a democrației sînt pentru mulți arhitecți ai regimului postfranchist două fețe ale aceleiași medalii. După cum sugerează Diaz-López³⁷, „pentru majoritatea celor care sînt în favoarea regiunilor autonome (fie ei naționaliști sau nu), ideile de democrație și de autonomie sînt inseparabile, astfel că procesul de descentralizare din Spania este resimțit ca fundamental pentru libertate și democrație”. Studiile privind „democratizarea”, adică participarea universală și dezbateră deschisă și liberă³⁸, sau tranziția de la autoritarism, inclusiv cea din Spania, dezvăluie faptul că aceste transformări au loc de obicei în corelație cu transformări de natură economică, socială, militară și uneori administrativă³⁹. Asemeni altor țări din sudul Europei, condițiile de tranziție spre o democrație politică au ajuns la maturitate în Spania

în urma dezvoltării clasei de mijloc, creșterii urbanizării și diminuării ruralizării, secularizării, opoziției clasei muncitoare, rentabilizării statului și internaționalizării economiei⁴⁰. În ce privește relația dintre democrație și autonomie, Schmitter⁴¹ se referă la încurajarea autonomiei locale ca la „o posibilă componentă a seriei de procese transformatoare” comună unor astfel de tranziții⁴². În concepția majorității democrațiilor spanioli, autogovernarea se află în strânsă legătură cu descentralizarea statului și administrației prin crearea și consolidarea unor instituții de nivel infranațional ale guvernării reprezentative.

Componenta guvernamentală a democratizării a fost discutată în relație cu constituirea celor 17 guverne ale CA-urilor. Aceasta este evoluția cea mai importantă: guvernul central, recunoscut aproape în unanimitate ca slab, însă extrem de centralizat, a transferat încet și fără tragere de inimă prerogativele spre nivelele inferioare. Procesul de transferare a competențelor a fost unul în care oficialitățile și administrația centrală au fost acuzate că „își apără propriul metru pătrat” în timp ce reprezentanții înșiși ai centrului pretindeau că apără interesele generale. Însă odată cu transferul către basci, în 1987, a serviciilor medicale și de ordine, s-a marcat un punct de cotitură. Virtual, au fost transferate toate competențele incluse în statutele de autonomie inițiale. Aproximativ în aceeași perioadă, CA-urile care optaseră pentru „calea lentă” au început să preia noi responsabilități. Preluarea în viitor a cheltuielilor majore și a unor responsabilități, precum educația, a înscris guvernele tuturor CA-urilor pe orbita dezvoltării unor politici legate de și deținând responsabilitățile serviciilor importante.

Nivelul administrației locale a trebuit și el să se integreze noului sistem democratic. Tranziția a condus la formarea unor consilii provinciale alese în teritoriile compuse dintr-o singură provincie în care nu a avut loc fuzionarea acestui nivel cu guvernul CA-ului; peste 8.000 de municipalități sînt conduse în prezent de *alcaldes* (primari) aleși împreună cu consilii alese. Deși *diputaciones* au pierdut o parte din funcții în favoarea guvernelor CA-urilor și deși este îndoielnică viabilitatea lor pe termen lung, municipalitățile mai mari (mai ales cele 274 care au în administrare o populație de peste 20.000) dețin responsabilitatea serviciilor majore, adică în jur de 18 funcții în total. Orașele mari pot să își asume de asemeni alte 17 categorii de servicii conferindu-le o mare libertate de acțiune pentru a veni în întâmpinarea preferințelor cetățenilor⁴³.

Administrarea financiară a structurilor infranaționale a păstrat un caracter centralizat. Studiul lui Solé Vilanova⁴⁴ privind finanțarea conducerii locale și a CA-urilor dovedește pe bază de documente încetineala cu care centrul a cedat prerogativele generatoare de venituri. Spre deosebire de majoritatea federațiilor, guvernului central îi revin prin Constituție prerogativele impozitării care urmează să fie cedate celorlalte nivele de conducere. Constituția recunoaște de asemeni dreptul guvernelor subnaționale de a-și finanța serviciile din impozite proprii, pe

lîngă finanțările și impozitele delegate lor de către guvernul central. Înainte de acordul de cedare către CA-uri (cu excepția *régimenes forales*) a 15% din impozitul pe venit, guvernele CA-urilor un „regim obișnuit” erau dependente de centru: sursele proprii de impozitare nu depășeau 12% din totalul veniturilor anuale ale CA-urilor, 16% din cele ale provinciilor și 40% din cele ale municipalităților⁴⁵. Municipalitățile au într-adevăr o bază mai largă de impozitare, însă ajustarea impozitelor impuse de ele trebuie avizată de guvernul central sau de cel al CA-ului. În măsura în care responsabilitatea fiscală și „autoritatea” democratică, reprezentativă, desemnată prin alegeri sînt legate, disproporția financiară de pe axa verticală a conducerii reprezintă unul din segmentele mai puțin dezvoltate ale democrației spaniole. Solé Vilanova a etichetat situația actuală drept un „federalism de consum”, adică dependența financiară față de centru, cuplată cu devoluția⁴⁶.

Sistemele electorale ale celor trei nivele de conducere se numără în mod evident printre cele mai importante aspecte ale democratizării. Conducerile locale și regionale au deja experiența a trei sau patru unde de alegeri, în funcție de data autonomizării lor. Numeroasele transferuri de putere de la nivel central ce au avut loc în urma rezultatelor diferitelor scrutinuri indică democratizarea încă în curs la mijlocul lui 1996, cînd PP a preluat puterea cu sprijinul partidelor naționaliste. Guvernarea națională fusese deținută de PSOE din 1982 (acesta însuși preluînd puterea de la UCD); guvernarea subnațională este mai eterogenă, în Țara Bascilor și în Catalonia predominînd partidele naționaliste, iar PP, principalul partid de opoziție la nivel central, predominînd în zece regiuni și în orașele mai importante. Disputele electorale la nivel subnațional sînt din ce în ce mai mult intense între versiunile locale ale partidelor centrale sau de partidele subnaționale. Potrivit lui Carillo⁴⁷, o asemenea naționalizare a politicii locale, polarizarea în jurul a două partide în majoritatea teritoriilor, a jucat un important rol de integrare interguvernamentală creînd canale de comunicare și influență și demonstrînd eficacitatea existenței unor interstii de putere partizane între nivelele de conducere. Sistemul electoral nu numai că a contribuit la dezvoltarea democrației, ci, în plus, pare să se constituie într-o grilă de tip federal.

Relațiile centru-periferie și federalizarea

„Libertad, Amnistia y Estatuto de Autonomía” era, în primele etape ale tranziției postfranchiste, un slogan popular al opoziției democratice care reunise partidele de stînga și grupurile subnaționale etnice în cererea de soluționare a problemelor de natură etnică, eludate vreme de aproape patruzeci de ani. În relația dintre periferie și centru problema perioadei franchiste fusese aceea că un număr însemnat de basci și catalani s-ar fi învoit să admită că Madridul ar putea fi centrul „statului” lor, dar nu și că ar reprezenta identitatea lor națională; el nu era socotit guvernul „națiunii lor”⁴⁸. Spre deosebire de alte societăți multinaționale din Europa,

proportia minorităților etnice din Spania nu reprezintă, în pofida puternicei lor conștiințe de sine, o chestiune numerică. În cea mai mare parte a țării, dubla identificarea spaniolă/regională coexistă cu predominanța limbii și culturii castiliene. Provinciile basce constituie 5%, Catalonia 15%, iar Galicia 7% din populația națională (în care îi includem aici și pe imigranții care vorbesc castiliana și se autoidentifică drept castilieni). Ca urmare, consensul în curs de constituire în perioada tranziției implica faptul că recunoașterea subnaționalismului etnic ar trebui să aibă loc în cadrul menținerii și consolidării întregului colectiv care este națiunea spaniolă. Regele Juan Carlos, de pildă, a avansat în repetate rânduri această idee în perioada respectivă. Monarhia, „mama tranziției” cum a fost numită, a sprijinit cu hotărîre autonomia în interiorul unei unități a Spaniei. O întrebare fundamentală este în ce măsură a ajutat *estado de las autonomias*, prin structurile sale federale, la concilierea pretențiilor de recunoaștere etnică la nivel subnațional.

În primul rînd, autonomia a dat frîu liber guvernelor din teritoriile periferice care dețin puterea de decizie în funcțiuni de conducere însemnate. Deși s-ar putea oricînd contesta gradul de eficacitate al anumitor *competencias* care au fost delegate, asumarea de către CA-uri, în cadrul unei politici de susținere a bilingvismului, a responsabilității serviciilor publice, problemelor culturale, mijloacelor de comunicare, educației, a dus la o înflorire a culturilor subnaționale etnice, sprijinite prin autoguvernare. În regiunile istorice autonomia a dat frîu liber exprimării, îndelung frustrate, a subnaționalismului, iar la nivel operațional a ascuțit nemulțumirile față de centru. În regiunile neistorice se conturează sentimente, latente pînă acum, de identitate regională (pentru prima oară în regiunile cu o mai slabă coeziune istorică, susțin unii critici) care au dus la înmulțirea pretențiilor de autonomie. Însă pentru prima dată de la apariția naționalismului etnic, autonomia a dat naștere unor mecanisme guvernamentale care să abordeze aceste nemulțumiri în cadrul autoguvernării — o „utilizare politică”, etalon al federalismului⁴⁹.

În al doilea rînd, politicile naționale făurite în comun de centru și periferie au încercat să stabilească un echilibru între unitate și diversitate. Începînd cu negocierile asupra statutelor de autonomie ale bascilor și catalanilor, și-au găsit un răspuns multe interese, oricît de decepționante ar fi pentru o parte sau alta soluționările lor. Alături de acordurile de impozitare pentru Țara Bascilor și Navarra, au fost precumpănitoare chestiunile lingvistice, mai ales în Țara Bascilor și Catalonia. În acest sens, guvernul național a trebuit să invoce și el prerogative precum prevederile Constituției în privința libertății civile pentru a asigura dreptul vorbitorilor de castiliană de a avea acces la educație, la mijloace de informare și de a fi admiși în serviciile publice din Țara Bascilor. Au urmat apoi numeroase negocieri administrative. CA-ului basc i s-a garantat existența propriilor forțe de ordine, dar, în toiul violențelor ETA, guvernul național a implementat aceste *competencias* foarte încet, și pe o bază foarte limitată. În mod curent, forțele de

ordine basce se află în subordinea unui comitet comun al guvernului central și al CA-ului. Guvernul catalan, *Generalitat*, a încercat fără succes să își exercite controlul asupra conducerii locale, garantat prin statutul său de autonomie, într-o tentativă de desființare a conducerilor celor patru provincii care a fost contracarată de guvernul central, sprijinit mai târziu și de Curtea Constituțională. De fapt, majoritatea celor mai delicate probleme au fost rezolvate în final de Curtea Constituțională care a urmat calea îngustă dintre autoguvernare și interesele naționale⁵⁰. De pildă, în chestiunea limbii, Curtea a sprijinit dreptul CA-urilor de a opera bilingv atît în instituțiile publice cît și mass-media, cu condiția protejării drepturilor monolingvilor ce vorbesc doar castiliana.

În al treilea rînd, reprezentarea partidelor naționale și autoritatea guvernelor CA-urilor fac posibilă manifestarea electorală a subnaționalismului etnic, utilă unor importante țeluri simbolice și de distribuire a puterii. În Catalonia, coaliția CIU condusă de Jordi Pujol, lider de partid și președintele *Convergencia*, a ajuns să dețină controlul în *Generalitat* și să constituie punctul de convergență al intereselor politice catalane. Sprijinul electoratului basc s-a divizat între partide politice generale și partide naționaliste basce, însă cu excepția perioadelor în care Partidul Naționalist Basc (PNV) a fost nevoit să coalizeze cu PSOE, el a deținut controlul asupra sau a fost parte a guvernului CA-ului. Aceste partide naționaliste au dominat, la nivel central, reprezentarea teritoriilor respective în *Cortes*. Reprezentarea partidelor naționaliste din celelalte regiuni a fost însă scăzută și sporadică în cele șase legislaturi naționale.

Deși fără îndoială îi nemulțumește atît pe susținătorii înverșunați ai centralismului cît și pe naționaliștii etnici, autonomia de structură federală oferă o cale de rezolvare a disensiunilor dintre centru și periferie. Sondajele de opinie demonstrează din plin că, deși identitățile regionale opuse centrului rămîn puternice în teritorii precum Țara Bascilor și Catalonia, majoritatea covârșitoare a celor ce se identifică regional sînt mai degrabă în favoarea „autonomiei” decît a „independenței”⁵¹. Caracterul adeseori conflictual al relațiilor de funcționare este o dovadă în plus că ele se caracterizează adeseori și prin cooperare. Multe probleme care la începutul tranziției erau rezolvate prin confruntarea simplă dintre puterea centrală și puterea regională, sînt acum mai mult chestiuni de rutină ale implementării politice naționale. Și mai important însă este faptul că ele sînt rezolvate în interiorul procesului politic confirmînd astfel ideea propusă de Diaz-López⁵² în legătură cu relația dintre centru și periferie, aceea a nevoii de „libertate în stat” în loc de „libertate împotriva statului”⁵³.

Interdependența din cadrul statului bunăstării sociale

Ultimul principiu abordat aici are în vedere rolul structurilor federale în dezvoltarea unui stat spaniol prosper în linie europeană. După cum susțin Rose⁵⁴ și alții⁵⁵, funcționarea obișnuită a statului modern are loc prin intermediul mai

multor nivele, întrucît guvernele naționale în general evită operarea directă a programului de guvernare bizuindu-se pe „nivelele inferioare” pentru realizarea programelor autorizate, finanțate și reglementate de centru. O astfel de „conducere la scară națională”, care să facă legătura între nivele, a apărut în urma dezvoltării unui stat prosper. Articolul 1 al Constituției definește Spania drept „stat social și democratic”, iar Articolul 2 stabilește principiul solidarității dintre regiuni. Multe dintre funcțiunile centrale ale statului bunăstării sociale printre care bunăstarea socială însăși, dezvoltarea economică, protecția mediului și sănătatea publică pe numără printre *competencias* asumate de CA-uri. Unele din aceste puteri sînt concurente, dar există o puternică interacțiune interguvernamentală, chiar și în cazul prerogativelor delegate în totalitate. Într-adevăr, operarea majorității acestor programe s-a făcut în linia unui federalism caracterizat prin cooperare⁵⁶

Deși un fervent partizan al autoguvernării regionale, Curtea Constituțională a luat o serie de decizii prin care guvernul național este în continuare autorizat să urmărească, să supravegheze și chiar să intervină în anumite probleme ale CA-urilor. Curtea a susținut că interesele locale, regionale și generale pot fi clar delimitate, instituțiilor centrale revenindu-le întreaga responsabilitate a protejării și promovării „intereselor generale”. Deciziile care încurajează implicarea forurilor naționale în *competencias* ale CA-urilor au survenit în multe domenii politice importante printre care educația, sănătatea, dezvoltarea economică, ba chiar și turism. Acesta din urmă fusese socotit inițial o *competencia* exclusivă a CA-urilor, dar Curtea a decis că turismul influențează dezvoltarea economică care este o responsabilitate comună. În realitate, aceasta însemna că guvernul central poate promulga „legislația de bază” și „normele de bază” privind funcțiile CA-urilor, respingîndu-se poziția inițială, favorabilă CA-urilor, potrivit căreia acestea dețin autoritatea finală asupra puterilor garantate în statutele lor de autonomie, excluzîndu-se astfel controlul central. În plus, noile decizii reafirmau dreptul guvernului central de a legifera și de a-și asuma prerogative de supraveghere⁵⁷. Ba mai mult, în ciuda unor acte politice precum transferul generalizat de competențe, instituirea unor mecanisme uniforme de finanțare a CA-urilor și legiferarea supravegheerii exercitate de guvernul central, statutele de autonomie ale CA-urilor au renunțat la doctrina constituțională inițială a *principio dispositivo*, prin care fiecare regiune își asuma prerogative după propria alegere, bineînțeles în limitele impuse la Constituție⁵⁸. Acest curs al evenimentelor a pus guvernul central în poziția de a promova regiunile ca distribuitori de servicii pe o bază mai mult sau mai puțin egală — o practică constantă a sistemelor federale.

Politici suplimentare au plasat CA-urile în poziția de parteneri în promovarea statului bunăstării sociale. În sănătate, unde competența a fost delegată în șase regiuni, guvernul central nu numai că păstrează anumite forme de control financiar și de control al programului, ci de asemeni operează printr-un Consiliu

Interteritorial al Sistemului Sanitar Național. În alte 11 regiuni au fost create organisme de cooperare centru — CA pentru îndrumarea sistemului de asigurări de sănătate ca o măsură provizorie în cazul unei descentralizări uniforme⁵⁹. Multe programe naționale noi în ce privește serviciile sociale au fost negociate cu majoritatea sau cu toate teritoriile pe o bază de uniformitate. De exemplu, programul de finanțare generală a serviciilor sociale se bazează pe un set de standarde și de linii de forță administrative la care au ajuns de comun acord 15 regiuni (cu excepția Navarrei și a Țării Bascilor), împreună cu Ministerul Afacerilor Sociale. În mod similar, proiecte de finanțare a protecției copilului sînt puse la dispoziția tuturor regiunilor, indiferent de competențele care le-au fost delegate. În fine, intrarea Spaniei în Comunitatea Europeană necesită standardizarea politicilor Ca-urilor într-o serie de domenii: producția agricolă și de preparate lactate, pescuit și produse piscicole, precum și legislația muncii.

Astfel, construirea statului bunăstării sociale și a federalismului au mers mîna în mîna. Statele prospere necesită în mod evident un model matricial⁶⁰ de conducere ce implică diferențierea regională a anvergurii puterii și cu atît mai mult distribuirea puterii. Distribuirea puterii a deplasat elemente importante de planificare și de luare a deciziilor pe un nivel mai apropiat de cetățeni. În același timp, structurile federale oferă mijloacele de menținere a standardelor și a solidarității naționale.

Concluzie

Se poate ca *estado de las autonomias* să fi fost inițial proiectat ca un stat unitar cu trăsături de autonomie și de delegare a competențelor, însă el devine tot mai mult un stat federal. Dezvoltarea prin funcționare a pactului constituțional relevă un set de ajustări operaționale și politice progresive care se constituie în structuri noi. Provocarea pe care o reprezintă guvernarea în cadrul Constituției postfranchiste include importante structuri intermediare de conducere, construirea unei forme creative de federalism.

Deși transformarea politică din Spania este, fără îndoială, rezultanta unor forțe multiple, experiența ei în deplasarea puterii de la statul central la autonomia regională poate oferi învățăminte altor state în tranziție, fie aceasta urmarea unui stat nou de independență sau a unei schimbări de regim. Reconcilierea intereselor subnaționale etnice, sau ale minorităților poate fi consolidată printr-o distribuire a puterii în cadrul căreia să se mențină interesele generale importante sau chiar anumite forme de control. Construirea unor noi sisteme politice necesită o muncă de transformare a guvernării printr-un proces de realizare a unei „coexistențe pașnice” în ciuda eventualelor diferende: concurență în alegeri; schimburi în exercitarea puterii locale, regionale și centrale; o tratare formală, principală a afacerilor oficiale; hotărîrea de a rezolva problemele; păstrarea în niște limite rezonabile a confuziei obișnuite în politică și adeseori suportarea cu o anume demnitate a unor dificultăți de durată⁶¹.

Schimbarea în „o sută de zile” este un mit; construirea unui sistem de autoguvernare, plus guvernare distribuită este un proces îndelungat.

Federalismul spaniol este o formă incompletă a federației clasice. Senatul reprezintă doar într-o măsură redusă regiunile și are considerabil mai puțină putere decât Congresul Deputaților în problemele legate de legislație și de controlul exercitat de guvern. CA-urile nu pot interveni direct într-o eventuală reformă a Constituției. Reziduurile de putere revin statului. Statutele de autonomie regională, de fapt echivalentele lor constituționale au nevoie să fie aprobate legislativ la nivel național. Spania fiind un stat deopotrivă unitar și dispersat, CA-urile nu dețin puterile constituente proprii federațiilor. Dimpotrivă, o sumă de trăsături-cheie consolidează direcția federală tradițională: recunoașterea constituțională a CA-urilor; deținerea de către acestea a unor prerogative legislative independente; recunoașterea proceselor politice și a puterilor decizionale de nivel infranațional; deși trebuie să ceară acordul național pentru a-și modifica structurile de bază, din punct de vedere funcțional și organic, CA-urile nu pot fi eliminate de către stat⁶². Aceste caracteristici din urmă cărora li se adaugă acțiunile guvernului central, ale Curții Constituționale și ale pactelor majore ale partidelor politice în direcția extinderii statului constituit din regiuni autonome, au reliefat clar aspectele federale ale Constituției din 1978.

Programul de construire a unei federații complete, dacă o astfel de acțiune va avea loc, trebuie să înceapă pentru unii lideri cu uniformizarea ariilor de competență a CA-urilor. Politologul Manuel Fraga⁶³, fost lider PP și președinte al CA-ului Galiciei, a propus egalizarea completă a *competencias* în condițiile Articolelor 143 și 151 pentru a plasa toate regiunile într-o federație similară celei austriece. Acestei poziții i s-au opus un număr de specialiști în Constituția Spaniei. În mod firesc, experții guvernamentali plasează în capul listei reforma Senatului care ar trebui să presupună o reprezentare teritorială completă sau prerogative egale în legislație și în controlarea guvernului sau ambele. Propuneri mai modeste avansează ideea ca a doua cameră existentă să devină organismul de primă deliberare asupra problemelor CA-urilor și a legislației naționale introduse în CA-uri. În 1995 o Comisie Parlamentară de Revizuire a Constituției a inițiat dezbaterile reformei Senatului, însă este puțin probabil ca prerogativele Senatului privind legislația și controlul să se schimbe. Alte reforme care să sporească puterile constituente ale CA-urilor ar necesita redeschiderea dezbaterilor constituționale și sînt din punct de vedere politic imposibil de inițiat, cel puțin în momentul de față.

Un curs al evenimentelor mai probabil pentru viitor este continuarea dezvoltării structurilor federale. Consolidarea finanțării din resurse proprii a guvernelor infranaționale constituie un punct important într-un astfel de program care ar presupune, de asemeni, reforma conducerilor locale de nivel prim și secund, neglijată

pînă în momentul de față după cum au fost neglijate perspectivele conducerilor provinciale care par de prisos în lumina CA-urilor, programul ar mai presupune instituirea de unități de distribuire a serviciilor statului bunăstării sociale în zonele rurale unde aceste servicii sînt adeseori absente și reconsiderarea capacității serviciilor elementare ale multora dintre micile municipalități. În fine, trebuie stabilit rolul vastei birocrății guvernamentale centrale în cadrul unui stat tot mai federal și, mai ales, prezența și greutatea sa în cadrul CA-urilor⁶⁴. Măsura în care aceste schimbări pot fi efectuate în viitorul apropiat prin dezvoltarea autoconducerii și a conducerii distribuite va depinde de măsura în care poate fi menținut un consens continuu de slăbire a centralizării și de un răspuns pozitiv la întrebarea dacă edificarea federației spaniole servește obiectivelor politice ale celor implicați⁶⁵.

Măsura în care Spania a realizat o federație va constitui pentru un timp, fără îndoială, obiect de controversă. În ultimă instanță, este mai puțin importantă eticheta aplicată unui sistem, decît structurile sale de funcționare. De fapt, trecerea pe plan internațional de la etatism la federalism se află la baza focalizării crescînde asupra legăturilor, rețelelor și matricilor unor politici confruntate cu centralizarea, a altora cu descentralizarea, toate în cadrul unei armonizări, crescîndă și ea, prin internaționalizare și regionalizare⁶⁶. Structurile în evoluție ale Spaniei caută să vină în întîmpinarea dificultăților guvernării. De aceea, problema ultimă căreia va trebui să i se dea un răspuns nu este dacă Spania se transformă într-o federație, ci dacă structurile federale care au devenit modalitatea de guvernare a Spaniei îi vor spori acesteia stabilitatea și vor promova și alte beneficii pe care o astfel de guvernare le conține virtual. □

NOTE:

1. J. Linz.: *Spanish Democracy and the Estado de las Autonomias*, în **Forging Unity Out of Diversity: The Approaches of Eight Nations**, 1989; J. M. Valles și M. Cuchillo Foix: *Decentralisation in Spain: A Review*, în **European Journal of Political Research**, 1988, nr. 16, p. 395-407.

2. A. deBlas, și J. Laborda Martin: *La Construcción del estado en España*, în **Estructuras sociales y cuestión national en España**, 1986; R. Carr. și J. P. Fusi: **Spain: Dictatorship to Democracy**, 1981; R. Herr: **A Historical Essay on Modern Spain**, 1971.

3. R. Bañon: **La modernización de la administración publica española: Balance y perspectivas**, 1992; D. J. Elazar: *Federalism, Intergovernmental Relations and Changing Models of the Policy*, în **Subnational Politics in the 1980s**, 1987.

4. M. Burgess: *Federalism and Federation: A Reappraisal*, în **Comparative Federalism and Federation**, 1993.

5. P. King: **Federalism and Federation**, 1982.

6. D. J. Elazar: **Exploring Federalism**, 1987.

7. G. J. Friedrich: **Trends of Federalism in Theory and Practice**, 1968.

8. D. Share: **The Making of Spanish Democracy**, 1986

9. V. Ostrom: **The Political Theory of a Compound Republic**, 1987

10. J. M. Valles și M. Cuchillo Foix — op. cit.

11. C. E. Díaz-López: *The State of the Autonomic Process in Spain*, în **Publius: The Journal of Federalism**, 1981, nr. 11, p. 193-217.
12. D. Share — op. cit.
13. P. J. Donaghy și M. T. Newton: **Spain: Guide to Political and Economic Institutions**, 1989.
14. R. Agranoff și J. A. Ramos: **Intergovernmental Relations in Spain**, 1995; R. Agranoff: *Inter-governmental Politics and Policy: Building Federal Arrangements in Spain*, în **Regional Politics and Policy**, 1993; J. V. Sevilla: *Financial Aspects of Political Decentralization in Spain*, în **Environment and Planning: Government and Policy**, 1987, nr. 5, p. 287-299.
15. R. Agranoff: **Asymmetrical Federalism in Spain: Designs and Outcomes**, 1994.
16. Ministerio para las Administraciones Públicas: **Estadísticas de conflictividad**, 1991.
17. Instituto Nacional de Estadística: **Anuario Estadístico de España**, 1991.
18. L. R. Aizpeola: *La cifra de funcionarios públicos ha crecido en casi medio millón entre los años 1982 y 1991*, în **El País**, 22 februarie 1992.
19. E. Carillo: *La nacionalización de la política local*, în **Política y Sociedad**, 1989, nr. 3, p. 29-46; R. Gunther, G. Sani și G. Shabad: **Spain after Franco: The Making of a Competitive Party System**, 1986.
20. J. Linz — op. cit.
21. D. J. Elazar: *Constitution making: The Pre-eminently Political Act*, în **The Politics of Constitutional Change in Industrial Nations: Redesigning the State**, 1985.
22. R. Davies: *The Federal Principle Reconsidered*, în **Australian Journal of Politics and History**, 1956, nr. 1, p. 223-244.
23. D. J. Elazar: **Exploring Federalism**, 1987; V. Ostrom: **The Meaning of American Federalism: Constituting a Self-Governing Society**, 1991.
24. M. Burgess — op. cit.
25. D. J. Elazar: **Exploring Federalism**, 1987.
26. R. Agranoff: *Las relaciones intergubernamentales y el estado de las autonomías*, în **Política y Sociedad**, 1994, nr. 7; R. Herr — op. cit.
27. D. J. Elazar: **Exploring Federalism**, 1987.
28. P. L. Murillo de la Cueva: *El estado de las autonomías*, în **Estructuras sociales y cuestión nacional en España**, 1986.
29. J. Subirats: *Political Change and Economic Crisis in Spain*, în **The Politics of Economic Crisis: Lessons from Western Europe**, 1989.
30. J. M. Valles și M. Cuchillo Foix — op. cit, p. 399.
31. R. Agranoff: **Asymmetrical and Symmetrical Federalism in Spain**, 1994.
32. R. P. Clark: **Public Policy to Protect a Minority Language**, 1988.
33. J. Solé-Vilanova: *Regional and Local Government Finance in Spain: Is Fiscal Responsibility the Missing Element*, în **Decentralization, Local Governements and Markets**, 1990.
34. Idem, p. 344.
35. L. Moreno: *Ethnoterritorial Concurrence and Imperfect Federalism in Spain*, în **Evaluating Federal Systems**, 1994.
36. Idem, p. 172.
37. C. E. Díaz-López: *Centre-Periphery Structures in Spain: From Historical Conflict to Territorial-Consociational Accomodation?*, în **Centre-Periphery Relations in Western Europe**, 1985, p. 266.
38. S. P. Huntington: **The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century**, 1991, p. 7.

39. S. P. Huntington — op. cit.; G. O'Donell, P. C. Schmitter și L. Whitehead: **Transitions from Authoritarian Rule: Southern Europe**, 1986.
40. S. Giner: *Political Economy, Legitimation, and the State in Southern Europe*, în *Transitions from Authoritarian Rule: Southern Europe*, 1986; de asemenea R. Carr și J. P. Fusi — op. cit.
41. P. C. Schmitter: *Democratisation: Exploring the Limits of 'Transitology'*, în **Prospects: South Africa in the Nineties**, 1993, nr. 2, p. 18-21.
42. Idem, p. 19.
43. R. Bañon și E. Carillo: **Tipología de municipios de la comunidad valenciana**, 1992; E. Carillo: **Gestión de recursos humanos presupuestación y hacienda local en España**, 1991.
44. J. Solé Vilanova — op. cit.
45. Idem.
46. Idem, p. 351.
47. E. Carillo: *La nacionalización de la política local*, în **Política y Sociedad**, 1989, nr. 3, p. 40.
48. J. Linz: *Early State-Building and Late Peripheral Nationalism Against the State: The Case of Spain*, în **Building States and Nations**, vol. 2, 1973.
49. A. Gagnon: *The Political Uses of Federalism*, în **Comparative Federalism and Federation**, 1993.
50. C. A. Zaldivar și M. Castells: **España, fin de siglo**, 1992.
51. CIES; prezentat de L. Moreno — op. cit.
52. C. E. Diaz-López — ambele opere citate.
53. C. E. Diaz-López: *The State of the Autonomic Process in Spain*, în *Publius The Journal of Federalism*, 1981, nr. 11, p. 217.
54. R. Rose: *From Government at the Centre to Nationwide Government*, în **Centre-Periphery Relations in Western Europe**, 1985.
55. De exemplu D. E. Ashford: **The Emergence of Welfare States**, 1986; B. Dente: *Local Government Reform and Legitimacy*, în **The Dynamics of Institutional Change: Local Government Reorganization in Western Democracies**, 1988.
56. J. Terrón Montero și G. Cámara Villar: *Principios y técnicas de cooperación en los estados compuestos: Reflexiones sobre su aplicación al caso de España*, în **Comunidades autonómicas e instrumentos de cooperación interterritorial**, 1990.
57. P. Cruz Villarón; *La doctrina constitucional sobre el principio de cooperación*, în **Comunidades autonomias e instrumentos de cooperación interterritorial**, 1990; P. L. Murillo de la Cueva — op. cit.; J. M. Valles și M. Cuchillo Foix — op. cit.
58. M. Bacna del Alcázar: **Curso de ciencia de la administración**, 1985; E. Garcia de Enterría: **Estudios Sobre Autonomias Territoriales**, 1985.
59. A. Rico: **Interorganizational Theory and the Dynamics of Coordination of Health Policy-Making in Spain**, 1992.
60. D. J. Elazar: **Exploring Federalism**, 1987, p. 37-38.
61. V. M. Pérez-Díaz: **The Return of Civil Society: The Emergence of Democratic Spain**, 1993, p. 19.
62. A. Monreal: **The New Spanish State Structure**, în **Federalism and Federation in Western Europe**, 1986.
63. M. Fraga: **Administración unica: Una propuesta razonable**, 1992.
64. R. Agranoff: *Inter-governmental Politics and Policy: Building Federal Arrangements in Spain*, în **Regional Politics and Policy**, 1993, nr. 4; R. Bañon — op. cit.; R. Bañon și E.

Carillo — op. cit.; E. Carillo: **Gestión de recursos humanos presupuestación y hacienda local en España**, 1991; INAP: **Reflexiones para la modernización de la Administración del Estado**, 1991; L. Moreno — op. cit.

65. J. Kincaid: *From Cooperative to Coercive Federalism*, în *Annals*, 1990, nr. 509, p. 152.

66. R. Agranoff: **Frameworks for Comparative Analysis of Intergovernmental Relations**, 1990; D. J. Elazar: *International and Comparative Federalism*, în *Political Science and Politics*, 1993, nr. 26, p. 190-195; V. Ostrom: *Multiorganization Arrangements in the Governance of Unitary and Federal Systems*, în *Policy Implementation in Federal and Unitary Systems*, 1985; L. J. Sharpe: **The Rise of Meso Government in Europe**, 1993.

Traducere de Doina Baci

*

Robert AGRANOFF, profesor la Indiana University din Bloomington, SUA, este specializat în domeniul federalismului și al relațiilor internaționale, publicând numeroase titluri (*Dimensions of Human Services Integration, Intergovernmental Management: Human Services Problem Solving in Six Metropolitan Areas, New Governance for Rural America: Creating Intergovernmental Partnerships*), articole și studii. Membru al Fundației Ortega y Gasset din Madrid.

Robert Agranoff, *Federal Evolution in Spain*, publicat în *International Political Science Review*, vol. 17, nr. 4, p. 385-401, preluat cu permisiunea editorilor.

De la „monocultură” la interculturalitate

FORUMUL INTERCULTURAL TRANSILVANIA

TÎRGU-MUREȘ — 6-7 DECEMBRIE 1996

În zilele de 6-7 decembrie 1996, în seria deja tradițională a forumurilor organizate de Centrul Intercultural al Ligii PRO EUROPA, s-a desfășurat la Tîrgu-Mureș **Forumul Intercultural Transilvania** în cadrul căruia, de-a lungul celor trei sesiuni, au fost dezbătute teme ca: *Interculturalitatea — reinterpretare a relației majoritate-minoritate, De la „monocultură” la interculturalitate și Interculturalitatea în context regional.*

Au participat printre alții: Hannelore BAIER, Alexandru CISTELECAN, HORVÁTH Andor, Victor NEUMANN, Ovidiu PECICAN, PILLICH László, Călin RUS, Pompiliu TEODOR, Corina TURC, iar din partea organizatorilor Smaranda ENACHE, HALLER István, Mircea SUHĂREANU, SZOKOLY Elek.

Publicăm în acest număr selecțiuni din prima parte a dezbaterii.

SZOKOLY Elek: Conform constatărilor psihologilor, și nu numai ale lor, chestiunea *identității* — în mod conștient sau nu — joacă un rol definitoriu atât în viața indivizilor, cât și a comunităților. Ca de atâtea ori în viață, fața negativă a lucrurilor pare să fie mai expresivă, mai ușor de formulat, să nu amintesc decât de perechea de noțiuni *toleranță-intoleranță*. Întotdeauna este mai ușor să definești intoleranța decât toleranța, deși sensul negativ își datorează, de fapt, existența, celui pozitiv. Și ce poate fi mai relevant în acest context decât expresia *crizei de identitate* față de *identitatea propriu-zisă*, o criză care, știm foarte bine din istorie, pînă și din cea recentă, a putut produce destule ravagii. Și cînd vorbesc de criză de identitate nu mă refer la identitatea multiplă pe care fiecare om pluridimensional o are și trebuie să o aibă. Dimpotrivă. Cu toate acestea mă întreb dacă identitățile noastre etnic-naționale, regionale sau continentale (aș prefera poate termenul de *european* în loc de continental, pentru că pentru noi

Europa înseamnă mult mai mult decît un continent), se contrazic oare în mod necesar? Dar am putea pune întrebarea și invers: se completează ele oare în mod firesc, cum ne-am putea aștepta?

Nu putem să nu observăm că, în ciuda unor conviețuiri multisekulare care au dus și la interferențe culturale evidente, se continuă totuși conviețuirea paralelă în ghetouri culturale, etnice și/sau religioase, dar mai ales lingvistice. Nu putem să nu observăm că identitatea etnic-națională, adesea și cea religioasă, desparte mai degrabă decît unește, pe cînd identitatea regională unește mai degrabă decît desparte. Cred că fiecare dintre noi, dacă s-a îndepărtat destui kilometri de patria sa și întîlnește un concetățean de altă limbă, etnie sau religie pe care acasă îl tolerează cu destul efort, acolo departe, printre „străini”, îl salută cu o căldură greu disimulată. Cred că identitatea regională este totuși cea care unește identități etnice sau religioase care altfel se războiesc din te miri ce. Ceea ce nu înseamnă să nu acordăm identității etnice, naționale, culturale și religioase ce i se cuvine. Am și făcut-o destul de consecvent, atunci cînd în decembrie 1989 la punctul 3 al Platformei Ligii Pro Europa am subliniat că *„LPE consideră specificul național și regional ca rațiune și nu ca obstacol al integrării europene, înțelegînd să contribuie practic la liberul schimb de idei și informații, la cunoașterea reciprocă dintre culturile europene, condiție a eliminării tendințelor xenofobe.”*

Istoria, bună sau rea, ne pune în mod obiectiv în fața unor situații date. Aceste situații au fost rareori fericite pentru toată lumea. Dar plecînd de la niște situații date, evaluînd și interpretînd aceste situații istoric create, e bine să putem trage învățămintele cuvenite, chiar dacă nu mai putem influența evenimentele. Dorința noastră cred, și dorința tuturor celor care ne-am adunat în jurul acestei mese rotunde, este să evităm capcana, aș zice, a zîmbetelor protocolare și a măturatului sub covor a problemelor delicate. Trebuie să acceptăm că problemele reale pe care dorim să le dezbatem și de această dată, problemele autentice nu pot fi „delicate”. Ceea ce ne interesează în mod deosebit, cred, este dezvăluirea situațiilor reale, a proceselor și tendințelor reale, și căutarea acelor căi care să ne apropie în loc să ne îndepărteze, căi care să ne fortifice reciproc în loc să ne slăbească.

Smaranda ENACHE : Ideea acestui tip de investigare a interculturalității pleacă și de la constatarea că, deși sîntem parte a unei evoluții cu adevărat extraordinare a sistemelor legislative de protecție a drepturilor omului și minorităților, în special în context european — Europa a reușit să se doteze în ultimii 30 de ani cu instrumente specifice regionale, cum este Convenția Europeană a Drepturilor Omului și un tribunal unde orice cetățean poate să cheme în justiție, pentru prima oară în istorie, propriul său stat care i-a violat drepturile —, există încă o remanență a unor mentalități intolerante, care destabilizează sau pot destabiliza în orice moment situația europeană. Prin urmare, chestiunea interculturalității nu este un simplu subiect de salon sau

de reflecție intelectuală, ci unul legat de securitate și stabilitate internă și internațională. Mă voi referi la Europa pentru că este locul pe care îl cunoaștem mai bine și de care sîntem acum, oricum, tot mai legați. Zona central-europeană în care trăim este o zonă foarte ciudată, a repetabilității, a unor cercuri închise, și numai foarte rar a unor evoluții semnificative sau durabile. Dacă cineva ar avea curiozitatea să citească dezbaterile din parlamentul de la Budapesta din a doua jumătate a secolului 19, legate de legea minorităților propusă de Deák Ferenc, ar descoperi destule texte care seamănă peste măsură cu unele luări de poziție care au răsunit în parlamentul României după 1990. Subiectul era și atunci și acum, problema drepturilor minorităților. Doar subiecții se schimbaseră.

Întrebarea care se pune este cum se face că în această zonă poate să treacă un secol, să asistăm la niște evoluții formidabile în ceea ce privește cadrul constituțional al acestor state, dar mentalitatea generală — influențată de făcătorii de cultură, preoți, presă și toți aceia care creează modele de comportament colectiv — să nu se traducă printr-o empatie față de aceste valori? Cine este „de vină”? Cui i se poate imputa un caz atît de eclatant cum este cazul Iugoslaviei? Explicația care reduce totul la comunism mi se pare precară. Iugoslavia fusese tocmai țara care, prin anii '70, aducea la ONU una dintre cele mai liberale propuneri în privința definiției minorităților. Nu întîmplător a definiției, pentru că în definiție se găsește de fapt esența tratamentului ulterior. Totuși, această fostă federație a traversat un carnagiu aproape ireal, trei sferturi din populația ei nu mai trăiește la domiciliile dinainte de război. Se explică toate acestea prin niște uri ancestrale sau prin gafele comunității internaționale euro-atlantice, care au permis — noi toți am permis, și societatea civilă din fosta Iugoslavia și vecinul cutare a permis — ca aceste atrocități să dicteze legi cu o logică total paralelă față de sistemul evoluției legislative globale în spiritul umanismului? De ce a fost posibil acest lucru, cum de este posibil acest lucru? Ipoteza mea ar fi că între evoluția legislativă din această zonă și mentalitate există o ruptură imensă, că această falie există de mai bine de 100 de ani și nu știm dacă ea se va umple vreodată sau dacă, în ciuda tuturor speranțelor, se va adînci și mai mult. În asemenea cazuri, tot ce poți să faci, dacă resursele locale nu sînt suficiente pentru a găsi remediul bolii, este să încerci să te inspire din alte părți. Privind în jurul nostru, iată că dăm de o noțiune care face oarecare școală, care dobîndește tot mai multă legitimitate, *interculturalitatea*.

Mă voi referi în continuare la *interculturalitate*, ca *reinterpretare a relației majoritate-minoritate*. Definiția occidentală a interculturalității apare ca o replică la evoluția istorică a relației majoritate-minoritate și la faptul că istoria europeană a produs realități diferite, a „produs” și minorități diferite. Se cunoaște, reluînd definiția lui Cappotorti, că în Europa există trei feluri de minorități. *Minoritățile autohtone*, popoare indigene — laponii (sami), în țările de nord ale Europei, sau eschimoșii, sau tătarii din Crimeea, — cele peste care popoarele, națiunile moderne

ale Europei s-au așternut și le-au împiedicat să-și creeze propria statalitate. Acestea beneficiază în sistemul legislativ actual din țările lor și pe plan internațional de garanții cu totul și cu totul remarcabile, pentru că au drepturi care merg pînă la autodeterminarea internă în cadrul frontierelor statelor lor. *Minoritățile istorice* ar fi a doua categorie pe care o menționează Cappotorti. Ea include aproape toate minoritățile europene care au luat naștere în urma succesivelor retrăsări de frontiere în decursul istoriei, respectiv sînt părți ale națiunilor europene, trăind pe teritoriul unui alt stat european. Minoritățile istorice sînt reflexul istoriei noastre moderne și, din punctul acesta de vedere, cvasitotalitatea națiunilor europene cunosc două ipostaze: de majoritate, cel mai adesea constituentă de stat, și de minoritate, pe teritoriul altui stat. În secolul 20, au apărut *noile minorități*, produs al colonialismului sau al cererii de azil politic pe care Europa occidentală l-a acordat refugiaților din fața unor regimuri dictatoriale, dincolo de numeroasele rațiuni economice care au făcut ca populații întregi, lovite de foamete sau molime, să pornească această nouă migrare spre zonele mai echilibrate. În Occident, noțiunea de interculturalitate este utilizată în legătură cu relația dintre majorități și această a treia categorie de minorități. Datorită faptului că în majoritatea țărilor vest-europene, situația minorităților s-a reglementat constituțional, interculturalitatea se referă mai degrabă la acceptarea noilor minorități. Interculturalitatea este, în viziunea occidentală, menită să armonizeze relația dintre europenii vechi și noii europeni printr-un întreg complex de tehnici de reinterpretare a imaginii de sine clasice a europeanului, o reinterpretare a identității europene.

Interculturalitatea privește culturile în autonomia lor, dar în dependență civilizațională, respectiv culturi diferite au un comportament public și social care poate fi redus, în ciuda diferențelor, la un pachet de valori comune, între care esențial este respectul pentru unicitatea și demnitatea ființei umane. Deci interculturalitatea, din acest punct de vedere, se împacă foarte bine cu autonomia tradițiilor, cu cultivarea limbii, cu cultivarea imaginii de sine, ea diferă total de *melting-pot*-ul care constă tocmai în topirea culturilor într-una singură, făcînd din „civilizație” o cultură și deschizînd drumul asimilării de toate tipurile. *Melting-pot*-ul este criticat pentru doza sa de imperialism cultural și singura scuză care i se poate aduce ar fi că este adesea o opțiune individuală.

Națiunea americană, de exemplu, s-a născut dintr-o opțiune individuală față de anumite valori și nu din asimilarea grupurilor — cu excepția populațiilor autohtone, aproape suprimate. A fost și este vorba de o integrare din proprie voință într-o nouă națiune, mult mai mult o națiune politică, decît una etnolingvistică. Alături de interculturalitate, Occidentul folosește foarte adesea termenul de *multiculturalism*, în Statele Unite îndeosebi, și îndeosebi în relația dintre afro-americani și euro-americani. Există vreo diferență între

interculturalitate și multiculturalism, prezentă chiar în semantica termenilor. Răspunsul e deocamdată ambiguu, dar este evident că Europa pare a-l prefera pe primul, al doilea fiind prezent mai ales în literatura de specialitate americană.

Multiculturalismul aduce principiul autonomiei culturale pînă la legitimarea, cred eu, a contextualizării valorilor universale. În logica multiculturalismului, tot ce este cultural, e „permis”, tot ce este specific unei culturi, poate deveni normă superioară libertăților și drepturi universale individuale. Bunăoară, tratamentul discriminatoriu al femeii într-o anumită cultură — circumciziunea — ajunge să fie o normă de civilizație care se consideră îndreptățită să contrazică egalitatea dintre sexe, care este, dimpotrivă, proclamată de Declarația Universală a Drepturilor Omului.

Prin multiculturalism, pînă la urmă, se pune sub semnul întrebării libertatea individuală, pentru că individul este apăsător de presiunea de grup care apare ca normă supremă. Multiculturalismul, din punctul meu de vedere, nu se oprește la consacrarea autonomiei culturii, afirmată și de interculturalitate, ci tinde să impună cultura ca civilizație, fiind o suprapunere care anihilează unul din termenii existenței moderne. În multiculturalism, spre deosebire de interculturalitate, există și accente „secesioniste”: în cazul în care nu putem să ne găsim conviețuirea împreună, deoarece cultura mea și cultura ta nu se împacă, atunci liantul civilizator comun este sacrificat. Consider că interculturalitatea este o noțiune mai apropiată de tradiția europeană, în care toate culturile, la drept vorbind, sînt interculturale, iar națiunile au încheiat și un oarecare consens civilizațional. Ignorarea interculturalității este o sursă de îngîmfare națională.

De ce e nevoie de o *reinterpretare a relației majoritate-minoritate*? Pentru că așa cum am menționat, există la nivelul statului, și mai ales la nivelul a ceea ce numim stat național, o deficiență a sistemului legislativ, respectiv incapacitatea sistemului legislativ de a garanta, alături de drepturi declarative, și un progres al mentalităților. Sistemul legislativ la nivelul unui stat este numitorul comun minim, standardul minim. Or, în realitate, fragmentele de situații de pe teren sînt mult mai complexe. Există, cum am spus, o prăpastie între legislație și mentalitate, există o prăpastie care este menținută și de oportunismul și ipocrizia politicianilor. Foarte mulți, mai ales în noile democrații, sînt primii să semneze documente internaționale sau orice tip de documente, care constituie încă un pas și încă unul în adoptarea unor măsuri de protecție a diversității, dar în plan intern, practic, întreprind foarte puțin în domeniul traducerii acestora în comportament, în educație, în raportul dintre oameni, pînă la urmă în mentalitatea publică. Revenind la exemplul de la care am pornit și la zona Europei Centrale, remarcăm existența unei prăpăștii adînci dintre legislație și mentalitate, ceea ce este un perpetuu potențial de conflict. Nu ar fi o prostie să dăm mai multă importanță termenului și mai ales practicării interculturalității. Din punctul meu

de vedere, el are trăsături pozitive și compatibile: autonomia culturilor și comunitatea civilizației. Statele naționale apărute în zona central-europeană după 1918 au reprodus în mic diversitatea de care fugiseră în imperiile din care făceau parte, acel *melting-pot* sui-generis care le anula culturile autonome, sau nu li le recunoștea la nivel statal, oferindu-le în schimb acquis-ul civilizațional, modernitatea. Renunțarea la propria cultură a fost inacceptabilă. Statele nou create nefiind omogene, se găseau în fața unui „challenge” similar imperiilor pe care le-au dezintegrat și, în caz de eșec sau „încremenire în proiect”, pasibile de aceeași soartă. România anului 1918, „România Mare”, avea aproape 30% minorități. În anul 1991, avea mai puțin de 10% minorități. Între timp, am asistat la dispariția unor întregi comunități culturale, evrei, armeni, sași, șvabi. Asistăm astăzi la forme noi de asimilare, inițiate chipurile de „sfera privată”, care constituie tot atâtea provocări. Toți cei care aveau rețete și răspunsuri pentru o Transilvanie, să zicem, interculturală, în care existau cel puțin 4-5-6 culturi, ca de altfel în multe alte regiuni din Europa Centrală, descoperă azi o polarizare. Moartea unor culturi a dus la nașterea a două blocuri, deocamdată în antiteză româno-maghiară. Emergența „noii” minorități, cea mai numeroasă și în cea mai spectaculoasă afirmare de sine, minoritatea rromilor, nu pare a fi urmărită cu destulă receptivitate. Va fi capabilă această a treia minoritate, minoritatea rromilor, să constituie cel de-al treilea picior al trepidului pe care, de exemplu, multă vreme l-a constituit minoritatea mare a sașilor? Tot în legătură cu comunitatea rromilor este de văzut: evoluția comunităților rromilor va fi în sensul interculturalității, adică autonomie culturală și civilizație comună, norme comune, sau va fi în sensul multiculturalismului, în care cultura proprie tinde să considere că propriile sale valori sînt superioare valorilor comune, contractului de civilizație, să zicem. Este evident că s-au petrecut multe schimbări, că a dispărut o parte din interculturalitatea Transilvaniei și a Banatului, și este evident că o parte dintre noi trăim în nostalgia acestui spațiu în care, în centrul orașului, se găsea atît biserica ortodoxă română, cît și cea greco-catolică română, cea catolică, calvină sau luterană, sinagoga. Dar exista spațiu comun, un spațiu civic ale cărui valori comune nu erau contrazise de diversitatea culturală. Sau dimpotrivă, trebuie să recunoaștem că nu mai există aceste lucruri și este inutil să ne pierdem energiile gîndindu-ne a reface o lume care nu mai este posibilă și să le folosim dimpotrivă pentru a proiecta una care este probabilă și eventual perfectibilă. Întrebarea este în continuare dacă au optat sau nu comunitățile minoritare în România pentru *ghetoul cultural*, ca singura formă posibilă de păstrare a propriilor identități și au renunțat la contractul civilizațional comun? Pe de altă parte, o altă întrebare este: și-au lămurit majoritarii atitudinea față de culturile minoritare, dilemele lor care vin din secolul 19 și conțin în ele atît legitimitatea propășirii naționale, cît și ~~ilegitimitatea~~ purificării etno-lingvistice, respectiv dilemele asimilare/disimilare, indiferență/asistență,

cunoaștere/ignorare, aroganță/umilitate? Și-au lămurit majoritarii apartenența civilizațională: naționalism autarhic, Europa Centrală sau Balcanii, Est sau Vest, sau amîndouă, și dacă amîndouă, cum? Cu ce sacrificii și cu ce beneficii? Care este prioritatea post-comunistă: *cultura sau civilizația*? Care este opțiunea statului România, opțiunea consensuală: *interculturalitate, muticulturalitate, stat național, regionalism*? Ce se va întîmpla dacă în viitorul apropiat, în următorii 4-8 ani Republica Moldova, dorind să fie mai aproape de Europa, va dori să facă parte, într-un fel sau altul, într-o formă contractuală, eventual federativă, din România, venind cu 35% minorități și cu o identitate regională proprie, care nu-i poate fi contestată pentru că e evidentă? În viziunea mea, interculturalitatea nu este un scop în sine, nu este o dezbatere de salon, ci un instrument de prevenire a conflictelor. Este o atitudine legitimă și morală ce izvorăște din certitudinea că nici statul național și nici moartea culturilor nu au constituit un răspuns valabil la diversitatea continentului. Statul național este incapabil s-o administreze, iar moartea culturilor este un proiect de „melting-pot” ce nu se poate duce la bun sfîrșit, ca să zic așa, fără violență, fără negarea și abdicarea de la valoarea — supremă și universală — a demnității și libertății umane.

PILLICH László: Eu consider că în problematica aceasta a conviețuirii, a multiculturalității, a interculturalității, există trei factori pe care trebuie să-i luăm în considerare. Primul factor ar fi cel *geocultural*, și doamna Enache a pomenit de acesta. Există pretutindeni în lume zone-problemă, care în esență sînt zone de graniță între anumite culturi, anumite religii, între anumite cercuri de interese politice. Din acest punct de vedere, între diferitele zone geografice, trebuie să acceptăm ideea, că una pentru care nu avem încă răspuns, este chiar regiunea noastră, despre care vorbim și unde locuim. Este tocmai o asemenea zonă de interferență: la marginea Europei Centrale, puțin către Balcani, puțin către lumea ortodoxă, puțin către creștinătatea occidentală europeană. Al doilea aspect este cel pe care l-aș putea numi *psihosocial*. Practic, în această zonă în care trăim, aceste culturi mici care la cîteva minute după ce au scăpat de spaima unei asimilări de tip totalitar, trebuie să trăiască un alt sentiment de teamă, să simtă pericolul așa-zisului proces de integrare europeană, care vine dintr-un alt unghi și dintr-o altă proiecție. Omul de rînd și unii dintre cei care purtau și poartă grija culturii, văd că foarte multe aspecte sînt asemănătoare. Aceste popoare mici își văd pe undeva periclitată identitatea lor națională, culturală și, extrapolat, la fel se pune problema și în cazul minorităților, a grupărilor etnice, sau cel puțin ele trăiesc cu acest sentiment de nesiguranță și, la rîndul lui, acest proces de europenizare este dublat și de procesul de asimilare naturală, sau eventual, în anumite împrejurări, și forțată. Deci există acest aspect psihosocial care alimentează exclusivismul, spiritul sau tendințele exclusivist naționale. Se găsesc bineînțeles

motivații, justificări, argumentații, care să vină în apărarea a ceea ce înțeleg unii prin cultură națională, sau cultură caracteristică unei grupări etnice. Iar cel de-al treilea aspect este cel al *politicului*, care în această conjunctură vine și apelează la această nesiguranță sentimentală de care este pătrunsă societatea. Și aceasta se conturează în general ca frică: frica pierderii posibilității de a stăpîni procesele, deci frica pierderii acelei poziții privilegiate de la nivelul căreia se poate avea controlul asupra fenomenelor economico-sociale. Se manifestă însă prin formulări ca: pericol național, spaima de a pierde integritatea statală, națională, se formulează ca o frică în direcția dezbinării sociale, se formulează ca o frică de creșterea ponderii elementelor locale, regionale printre factorii care determină și definesc identitatea personală sau de grup. În concluzie, la nivelul politicului se conturează acea frică de pierdere a puterii politice dobîndită datorită lipsei maturității și culturii politice a electoratului.

Cu ce aș vrea să concluzionez? Cînd alte instrumente nu par suficient de eficace, atunci se apelează la accentuarea acestor aspecte de unitate, de exclusivism național.

În altă ordine de idei, aș dori să nuanțez puțin problema ridicată de doamna Enache despre acel *ghetou cultural*, sau despre destrămarea echilibrului etnic datorită pierderii elementului german din Transilvania. Dacă vorbim despre ghetoul cultural din domeniul maghiarilor, aș atrage atenția asupra faptului: că, momentul în care această comunitate a devenit minoritară în această zonă este foarte apropiat de perioada romantismului. Deci, era o fază în care s-a conservat un mod specific de a-și interpreta propria cultură și acel moment este foarte apropiat de momentul în care se naște practic în societatea românească, un alt romantism național. Deci dacă vorbim de ghetou, cred că ne-am închis undeva, într-o anumită conjunctură istorică din care ne este foarte greu să scăpăm.

În final aș vrea să spun că, dacă vorbim despre aceste lucruri, este foarte bine să vedem că în majoritatea cazurilor noi credem, intelectualizînd puțin această problemă, că este vorba despre tensiuni existente între culturile conviețuitoare, tensiuni care se alimentează din lipsa de contacte interculturale, sau lipsa cunoașterii modului de gîndire al celuilalt. Eu aș dori să subliniez însă și un alt aspect: adesea argumentația este folosită nu împotriva celeilalte etnii, ci împotriva specificului regional al propriei națiuni. *La noi problema cheie, nu este o problemă româno-maghiară, este problema unei spaima de o așa-zisă federalizare, în sensul procesului accentuării specificului și a diferențelor regionale din cadrul aceleiași comunități.* Deci acesta poate să fie un aspect care alimentează anumite tensiuni interculturale și interetnice.

Victor NEUMANN: Cred că la ceea ce a fost adus în discuție trebuie să intervin cu o completare de natură teoretică, astfel încît să vedem de ce se petrec anumite fenomene. E vorba de *mentalul colectiv* și *mentalul individual*. Și trebuie

să fac puțin istoric, să vedem cum se funcționează pe baza unei paradigme de sfârșit de secol optsprezece și de secol nouăsprezece. În toată Europa Centrală și de Est, prin intermediul unuia dintre marii filosofi germani, este vorba de Johann Gottfried Herder „*Ideen zur Geschichte der Philosophie der Menschheit*”, (Idei cu privire la istoria umanității) și prin intermediul filosofiei dreptului, respectiv a tipului de construcție a statului național inițiat de Hegel în 1821. Acești doi filosofi notorii sînt preluați tale-quala de inteligenție de-a lungul secolului al nouăsprezecelea în toată Europa Centrală și de Est. Ceea ce se întîmplă în plan continental nu se întîmplă în Europa insulară, deci singura țară care face excepție de la acest mod de gîndire este Anglia. Este vorba de civilizația anglo-saxonă care construiește paradigma „individului în prim plan”, „*civil society*” în prim plan. A se vedea durata lungă de existență a Marii Britanii și modul în care își construiește statul viața politică, comparativ cu Franța și Germania. Din Franța și din Germania, mai ales, sînt preluate modelele pentru Europa Centrală și Răsăriteană, peste un mental care era coordonat de două administrații, adică de administrația Imperiului Habsburgic — mai tîrziu Austro-Ungar —, iar în partea de sud-est a Europei, de administrația Imperiului Otoman, respectiv Țarist în Estul profund. La vîrf sînt preluate ideile din gîndirea lui Herder și ideea de stat național se construiește spre mijlocul secolului al nouăsprezecelea, ca formulă de stat etnic. Statul etnic înseamnă un stat de tip exclusiv, în care majoritatea domină, iar ceilalți există în funcție de integrarea în stat, după cum statul respectiv înțelege asimilarea. Lucrul acesta funcționează și în Germania pînă la al doilea război mondial. Paradigma pe care merge statul național după Herder și Hegel în Europa Centrală este acea formă de naționalism care debușează în fascism. Recte în același secol al nouăsprezecelea se naște marxismul, care de asemenea folosește pasta colectivismului și aplică formula luptei de clasă și a superiorității unei clase față de cealaltă. Cele două formule, dacă vă uitați atent, sînt practicate în Europa Centrală, de Sud-Est și în Estul profund. Ce n-a apărut aici și ce nu există aici, în aceste administrații, nici în trecut și nici astăzi? Nu există ceea ce am numit cultura individului, ceea ce am numit *Bürgerliche Gesellschaft* și care devine în Germania o realitate după al doilea război mondial. Germania a învățat democrația ultima dintre statele central-est-europene.

Noi și astăzi predăm în primul rînd Hegel la școală, nu predăm Popper și analiza lui Popper față de societățile închise construite prin intermediul gîndirii lui Herder și Hegel. Nu predăm după Isaiah Berlin *Pharisaic on Liberty*, nu predăm după gîndirea occidentală americană anglo-saxonă, ci predăm după aceleași modele germane de secol nouăsprezece. Deci *schimbarea paradigmei* poate să aducă, cred, o îmbunătățire a lucrurilor, o schimbare a administrației, o schimbare a modului de a gîndi și a modului de a se purta a fiecăruia în parte. De-aici începînd, putem vorbi de apariția interculturalității, ca un fenomen natu-

ral, nu ca un fenomen artificial. De aici încolo putem vorbi de o învățare a interculturalității prin intermediul școlii, prin intermediul universității, în mod natural, și atunci vom înțelege că acest pluralism cultural stă la baza patrimoniului cultural comun de astăzi al Transilvaniei, unde se interferează problematica săsească cu aceea maghiară, cu aceea românească, cu aceea evreiească sau armenască. Deci lucrurile nedemocratizându-se de jos în sus, ci de sus în jos conform preceptelor lui Hegel și ale lui Herder, conform posibilităților care au existat în aceste societăți mai sărăcicioase și retardate față de Europa de Vest, posibilitatea cred că este aceasta, a *schimbării paradigmei*.

SZOKOLY Elek: Mi-aș permite o mică completare, poate o altă viziune asupra perechii de noțiuni, dacă există așa ceva: *interculturalitate-multiculturalitate*. Eu cred că aceste noțiuni sînt în proces de formare, nu s-a clarificat încă în nici o zonă a lumii, care este conținutul pe care îl acoperă fiecare. Desigur, există contexte în care putem folosi doar unul dintre acești termeni, dar în viziunea mea, bazîndu-mă pe o anumită experiență personală, cred că în concepția, cultura și realitatea occidentală multiculturalitatea este cea preponderentă, unde, nu se referă doar la acel fenomen de *melting-pot* tipic american, ci și la fenomenul vest-european al imigrării, care de-altfel nu se deosebește în mod fundamental de *melting-pot*, chiar dacă *melting-pot*-ul este de origine americană, pentru că în general și acest fenomen al imigrării occidentale se datorează tot unei asumări voluntare a unei noi identități. Evident, toate asumările sînt în fond forțate de împrejurări, în definitiv și marea națiune americană s-a creat tot prin forța împrejurărilor, marea majoritate a imigranților nu au plecat de bucurie și de voie bună, ci împinși de soartă, de mizerie sau de nedreptățile vechiului continent. Procesul este deci similar. Majoritatea imigranților actuali în societățile occidental-europene de fapt își asumă o anumită identitate în cadrul noilor state în care doresc să se integreze. Și mai degrabă această multiculturalitate utilizată în literatura occidentală se referă la o oarecare pace culturală între majoritate și minorități, adică îi dau voie minoritarului să-și practice propria religie, propria cultură în măsura în care nu încalcă acele baremuri pe care i le-am impus în momentul acceptării lui în cadrul societății mele. Ceea ce se deosebește în mod fundamental de *interculturalitatea* autentică și profundă a Europei Centrale, care este o *șosea cu două sensuri de circulație*, în timp ce în cazul multiculturalității de tip occidental este vorba de o *șosea cu sens unic*. Această întrebare poate ar trebui adăugată la discuția noastră, dacă interculturalitatea în înțelegerea celor două sensuri de circulație, este posibilă și/sau dezirabilă în societatea noastră actuală.

HORVÁTH Andor: Ca să dăm continuitate discuției noastre, poate că am mai multe întrebări de pus sau nedumeriri de formulat decît răspunsuri.

Introducerea doamnei Enache îmi sugerează întrebarea: cine anume este implicat în acest fenomen al interculturalității, cine este subiectul discuției noastre? Cred că trebuie să facem o distincție în sensul că avem în vedere intelectualitatea unei națiuni, avem în vedere clasa politică a unei națiuni, sau avem în vedere alte părți, alte categorii sociale. Pentru că mi se pare că acest fenomen al interculturalității, mai ales cum încercăm noi să o dezbatem aici, în termeni teoretici, abstracți, de relație reflectată a individului sau a comunității la propria cultură sau la alte culturi, este specific doar unor categorii sociale, și nu societății în ansamblul ei. Deci eu cred că dacă vorbim de fenomenul interculturalității, să spunem la țărani, este cu totul altceva. Discuția noastră aici privește felul în care, în condițiile lumii de astăzi, intelectualitatea română, intelectualitatea maghiară, alte părți în contact conștient cu cultura — și aici includ bineînțeles și clasa politică — cunosc acest mod de a privi existența culturii proprii și a altor culturi, și sînt capabili să articuleze o strategie sau opțiune în aceste probleme. Tot la acest capitol aș remarca, puțin și continuînd ideile expuse de dl Neumann, că pentru noi prezintă un interes deosebit felul în care atît intelectualitatea română, cît și cea maghiară sau a altor comunități, minorități, etnii, a preluat niște doctrine, fie filosofice, fie politice, în secolul al XIX-lea, și care este relația intelectualității unei națiuni și a clasei politice, care este modalitatea în care intelectualitatea a transmis către clasa politică anumite concepții, cum au fost acestea receptate de către politicieni, practicate apoi în calitatea lor de politicieni și cum a devenit toată această circulație a ideilor, într-un fel, definitorie pentru problematica despre care vorbim.

Aș dori acum să formulez un punct de vedere, în dorința de a fi puțin mai concreți, tocmai în această relație majoritate-minoritate, cu referire directă la români și maghiari. Să zicem, în această perioadă a ultimului secol. S-a spus de multe ori că România s-a format conform voinței populației majoritare din Ardeal, care prin vot popular, cum se spune, a proclamat unirea care a fost apoi consfințită prin tratate internaționale. Se știe la fel de bine cum liderii politici ai românilor din Transilvania au afirmat foarte hotărît că ei nu doresc să devină din asupriți asupritori și să pedepsească în fiii păcatele părinților. Una dintre marile întrebări ale discuției noastre este: în ce măsură acest lucru s-a adevărit sau nu? Punctele de vedere aici sînt foarte divergente și după mine rostul unei asemenea discuții este, în parte să articulăm asemenea puncte de vedere și, în măsura posibilului, să încercăm să le apropiem. Deci, un punct de vedere românesc majoritar, adică standard, susține că maghiarii din România au beneficiat din momentul unirii de o serie de drepturi, de drepturile care le reveneau și că practic, România a dus o politică democratică la adresa minorităților. Asta sumar bineînțeles, pentru că pot exista variațiuni, dar aceasta este o formulare destul de răspîndită, uneori cu accente mai patetice, spre superlativ, alteori cu accente mai critice, către moderație. De cealaltă parte, punctul de vedere este foarte îndepărtat: România

nu a dus o politică democratică la adresa minorităților, printre care și minoritatea maghiară, ba mai mult, de la bun început, în mod implicit sau uneori explicit, în perioade dure de guvernare de dreapta sau cum a fost mai apoi, de guvernare comunistă, s-a afirmat o voință foarte puternică de asimilare, care viza în cele din urmă, dispariția totală a minorităților. Acesta este un punct de vedere răspândit, care poate să varieze tot așa de bine ca și de cealaltă parte, către o formulare și mai brutală, sau către nuanțe mai puțin categorice. Există desigur argumente pentru fiecare din aceste poziții.

Ceea ce doresc eu să spun este însă puțin altceva: încerc să articulez acest raport dintr-o privire actuală fără a împărtăși de fapt niciunul dintre cele două puncte de vedere. Din partea română, bineînțeles că s-ar putea crede, și acesta este un argument istoric și politic foarte puternic, că minoritatea reprezintă un factor de pericol. Acest lucru a fost deseori afirmat și cât de mult nu era un element inventat o demonstrează perioada de după '30 când revizionismul pe plan european a devenit un curent politic care a dus efectiv la revizuirea tratatelor de pace. Aici nu intru în discutarea acestor tratate, cât de mult au fost ele juste sau nu, eu afirm că punctul de vedere românesc privind potențialul de pericol pe care îl reprezintă minoritatea a fost justificat în acea perioadă istorică. Bineînțeles că tot așa de bine, în cealaltă parte, atunci când minoritatea maghiară s-a confruntat cu măsuri de discriminare evidente care s-au manifestat în sistemul de învățământ, în administrație, chiar și în viața economică, credința sau convingerea că exista o voință de asimilare, nu era deloc neîntemeiată. Dacă privim aceste lucruri în realitatea lor actuală, eu cred că primul lucru despre care merită să discutăm, dacă în condițiile Europei de astăzi, și în condițiile actuale, minoritatea, în speță minoritatea maghiară din România, mai reprezintă orice fel de pericol pentru existența statală a României? Pentru că eu am convingerea că noi avem două feluri de abordări ale acestei probleme: fie presupunem că viața politică este aceea care imprimă nota dominantă a vieții culturale (de exemplu, ceea ce se predă în școli sub numele de istorie este ceva conceput sus, la nivel politic, și transmis apoi către autorii de manuale, către profesorii care participă la tot felul de perfecționări și primesc din partea societății multe informații și sugestii în privința felului în care trebuie să trateze istoria ca parte a culturii sau cultura ca parte a istoriei), deci avem o viață politică, avem o doctrină politică care imprimă această notă dominantă și structură, de fapt mesaj dacă vreți, culturii, fie credem invers, că avem o cultură, și atunci noi ne mișcăm într-un spațiu al culturii și credem că din moment ce vom ajunge la anumite convingeri, la anumite idei comune, care dorim să se impună în societate, vom depăși și la nivelul politicii anumite blocaje sau stări tensionale, sau chiar impasuri. Din acest punct de vedere, îndrăznesc deci să afirm că în Europa de astăzi, în condițiile vieții politice actuale, *minoritatea maghiară nu reprezintă*

nici un fel de pericol pentru România. Acest lucru a fost formulat în tratate, reconfirmat printr-un tratat recent, dar pînă la urmă chiar și în absența acestor tratate, nu dădea se nici un fel de posibilitate minorității maghiare să schimbe realitățile politice ale existenței statale ale României. În acest sens eu cred că cele două lucruri se găsesc într-o interdependență foarte strictă.

Ovidiu PECICAN: În această perioadă de tranziție pe care tocmai o traversăm, este important să începem prin a demonta clișeele și am văzut că de ambele părți, dacă vorbim despre două părți ale unei baricade, întîlnim *spaima*, spaima ale căror urme le găsim în trecut, spaima pe care le putem explica pînă la un punct prin rațiuni de context istoric și dacă vreți, geopolitic, dar pînă la urmă este vorba de spaima care se infiltrază în discursul care poate lua o aparență rațională, însă adeseori este un discurs marcat profund de o atitudine afectivă care vine din străfunduri. Aici sigur că apar o sumedenie de întrebări: în ce măsură această spaimă are niște rădăcini arhetipale, dacă vrem să vorbim într-un limbaj *Jungian*, dacă nu vrem să facem asta, atunci putem să ne întrebăm de unde vin elementele care o constituie și îi dau un profil atît de redutabil împotriva căruia, iată și noi astăzi, luptăm la această masă. Ce-ar fi deci general uman în spaimă, în aspirațiile la formularea cărora ea conduce? Ce anume este specific acestui moment istoric, trăirii prezente la nivelul mentalului colectiv? Toate aceste scenarii care se vehiculează în anii din urmă și chiar în anii ceaușismului, pot fi înlocuite după plac de alte scenarii, adeseori contradictorii. Ce mecanisme ale imaginarului personal, individual, dar și colectiv, generează aceste lucruri, și pînă la urmă cum să *raționalizăm* acest discurs *încărcat de o enormă tensiune afectivă*? Sigur, raporturile dintre minoritate și majoritate, aș sublinia și eu, pe urma antevorbitorilor, au o complexitate superioară. De pildă, nu am pomenit aici despre raporturile dintre germanii din fosta R.D.G. și dintre germanii ceilalți, după revoluția din 1989. N-am pomenit poate nici despre raporturile dintre maghiarii din Ungaria și maghiarii din Transilvania. Cîteva ecouri par să ateste că aceste raporturi nu sînt întotdeauna cele mai amiabile. La fel cum eu însumi pot atesta faptul că raporturile dintre românii din România și, dacă acceptați că basarabienii sînt tot români — deși Irina Livezeanu într-o carte notabilă sublinia că basarabienii pot să se considere basarabeni în virtutea faptului că ei eu fost desprînși din corpul Moldovei într-o epocă în care națiunea de-abia se forma —, ei bine, dacă acceptăm totuși că basarabienii sînt români, că bucovinenii sînt totuși români, că cei din afara statului pe care l-am numit și îl numim național, că maramureșenii, cei de dincolo, din Ucraina, sînt și ei români, atunci vom constata iarăși că în cadrul aceleiași etnii există niște raporturi mult mai complexe. În fine, pe urmele domnului Horváth Andor aș spune doar atît: trecutul poate explica prezentul pînă la un punct, și sînt istoric și cred asta, însă în orice caz cred că *trecutul nu trebuie, nu poate să ofere paradigma prezentului și a viitorului*.

Victor NEUMANN: Problema raportului majoritate-minoritate incumbă două aspecte: unul ține de cercetarea fundamentală pe care este necesar să o făptuiască lumea academică, mă refer la instituțiile de cercetare, mă refer la universități, care nu sînt preocupate să facă *cercetări fundamentale* în domeniul raportului majoritate-minorități, n-au fost preocupate să facă minimal cunoscute valorile culturale ale maghiarilor, germanilor, armenilor, evreilor, slovacilor, sîrbilor sau bulgarilor din România și, în al doilea rînd, se pune problema unei *reforme în învățămînt*, prin intermedieri careia să existe un alt tip de educație, în interiorul căreia nu va exista ca străin ungerul sau evreul sau germanul din România, tratat ca un apendice în cartea de istorie, în cartea de literatură, în cartea de filosofie, sau netratat deloc. Știm despre filosofii români foarte multe, dar nu știm nimic despre un filosof maghiar sau german din Transilvania. Sau știm despre oamenii de cultură români uneori enorm de multe detalii, dar cred că ar merita același tratament istoricii maghiari din România cu elita istoriografiei române de astăzi sau de ieri. Niciodată nu au fost tratați pe același picior. Deci aceasta este o problemă de reformă. Făcîndu-se această introducere în manuale, în cercetare, în predare, vor dispărea treptat și clișeele, existente la nivelul tuturor categoriilor sociale. Și există în primul rînd la nivelul intelighenției. *Intelighenția* este multiplicatorul, multiplicatorul le transmite scenei politice, deci omul politic pleacă din rîndul acelorași școlîți pe băncile universității, pleacă cu același bagaj plin de clișee și de mituri. Istoria tratată sub formă de mit nu duce la înțelegerea vreunui factor de diversitate.

Aș mai preciza aici că se folosește conceptul de etnic care este limitativ, ba mai mult, este exclusivist. Prin această limită nu vom ajunge la interculturalitate, așa cum nu vom ajunge nici prin intermediul insistării asupra unei confesiuni. Vom ajunge doar la fundamentalism, dacă insistăm pe iudaism sau pe mahomedanism sau pe ortodoxism sau pe catolicism, forme fundamentale care, sigur, sînt exclusive. S-a văzut în istorie ce s-a întîmplat. Deci din nou, educația joacă un rol extraordinar de important. Eu propun în locul termenului de etnic termenul de comunitate umană, avînd limbă proprie, avînd tradiții proprii, avînd istorie proprie. Termenul de comunitate îmi pare mult mai elastic, presupune și deschiderile necesare, presupune civismul, presupune acel concept de *Bürgerliche Gesellschaft* cu ajutorul căruia eu pot să comunic și în exterior, dincolo de comunitatea în care m-am format, în care m-am născut, dar în care nu mă recunosc întru totul. Nota bene, nu ne recunoaștem sută la sută în nici una din comunitățile în care ne-am născut. Există foarte multe elemente la care eu mă confund cu maghiarul, mă confund cu germanul, mă confund cu evreul sau cu românul. Eu personal aici de față, dacă e să dau un exemplu personal și biografic, nu pot să mă identific doar într-una singură, după cum nici religios nu mă pot identifica într-o singură religie, pentru că există o serie de elemente care concură, ba mai mult, este vorba de elemente de familii mixte. *Sînt două milioane de familii*

mixte în România! Lucrul acesta nu îl luăm niciodată în considerare. Unde sînt aceștia plasați, în care etnie, în care grup, în care comunitate limitativă?

PILLICH László: Două gânduri aș dori să mai adaug celor auzite. Unul referitor la această problemă a polarizării, și eventual a dispariției a ceea ce a fost colectivitatea săsească din Transilvania, cum a putut produce sau grăbi o așa zisă polarizare româno-maghiară din Transilvania. Eu consider că această polarizare există din momentul începerii conviețuirii aici a celor două etnii și aș putea s-o explic printr-un exemplu personal. Am fost întreat de un ziarist german ce înseamnă pentru mine, ca maghiar din România, născut în '51, Trianonul. Trianonul, am spus, pentru mine înseamnă două lucruri: o bază de drept, o realitate istorică care îmi permite să mă simt acasă acolo unde trăiesc, pe de altă parte, îmi sugerează o realitate și un drept demografic care îi permite unui român să se simtă acasă oricînd și oriunde în Transilvania. Din păcate, din momentul celui Trianon sau dinaintea lui chiar, istoricii se înfruntă să stabilească „începutul”, și această luptă are loc între doi adversari care nu luptă pe același teren. Noi, din punctul nostru de vedere, căutăm întotdeauna o nouă argumentare a acestui drept istoric, contestat în permanență, pe de cealaltă parte, partea română caută noi și noi argumente istorice pentru a-și vedea supraasigurat acest drept demografic în zonă. Nu vorbim același limbaj în această privință, ceea ce a dus la polarizare. După părerea mea acest aspect demonstrează inutilitatea acestei competiții de a crea noi și noi argumente exclusive, și acestea sînt cele două piloane extreme care sugerează că există undeva acel drept comun de a ne simți cu toții acasă, întrebarea majoră fiind nu cine are un drept mai mare, ci cum se poate crea un cadru autentic pentru această conviețuire. În altă ordine de idei, ca să parafrarez ceea ce a vrut să spună domnul Pecican, eu aș dori să spun că insuccesele trecutului nu pot justifica succesele viitorului. Și pornind de aici, cred că există, și în ceea ce a subliniat domnul Neumann, o inversiune a modului de a interpreta esența problematicii, ceea ce este în legătură cu construcția de jos sau de sus. Eu cred că la ora actuală, peste tot aici în centrul și estul Europei, zona colectivității locale este practic o zonă de reprezentanță a *abstractului național*. Eu cred că baza de pornire ar trebui să fie o inversare a acestui lucru și trebuie să acceptăm că este o problemă dilematică și pentru o comunitate minoritară. Întrucît v-ați referit la relația maghiaro-maghiară, se poate pune întrebarea, în ce măsură comunitatea maghiară de la noi, din Transilvania, este reprezentantă a intereselor sau a tezaurului valoric național maghiar, sîntem noi misionarii acesteia, sau cultura tradițională și specifică din această zonă a comunității maghiare este doar una dintre părțile componente ale sistemului de valori naționale? În același mod trebuie să punem întrebarea: în ce măsură comunitatea regională a românilor din Transilvania reprezintă acea ficțiune sau abstracție care este nivelul naționalului, a patrimoniului valoric național, sau invers, ceea ce este aici în patrimoniul cultural al comunității lo-

cale sau regionale este componenta unui alt național, ce trebuie construit. Cred că imposibilitatea sau insuccesul dialogului se datorează faptului că noi ne simțim reprezentanții unor anumite nivele naționale și datorită acestui fapt pierdem din vedere acele elemente ale identității fiecăruia, care sînt comune.

SZOKOLY Elek: Și cred că ajungem din nou la chestiunea nivelelor sociale, a prezenței elementului valoric cultural, identitar, în cadrul diferitelor nivele sociale, respectiv rolul fiecărui nivel. S-a vorbit despre cele două direcții: de sus în jos sau de jos în sus. Eu cred că toate teoriile, toate concepțiile referitoare la identități, la miturile naționale, vin, evident, numai de sus. Toate istoriografiile și toate miturile au fost create doar de o anumită intelectualitate, fiind apoi perpetuate pe canalele obișnuite ale sistemului de învățămînt mai ales. M-aș putea referi la originea acestor spaime, amintite anterior de domnul Pecican, spaime într-adevăr existente, care au la bază evenimente reale, fie ele profunde sau nu. Nu știu cei din generația mea cum își amintesc, dar eu așa îmi aduc aminte, că toată această forfotă legată de perioada ocupației horthyiste din Ardeal, pentru generația noastră n-a mai existat, nimeni nu și-a mai adus aminte de ea, lumea a uitat, în primul rînd pentru că a vrut să uite toate ororile războiului și tot ce era legat de asta. După atîta mizerie și monstruoziitate s-a sperat totuși că va veni ceva nou, altceva, ceva mai bun. Vinovățiile istorice colective oricum nu sînt cuantificabile, iar lista reproșurilor istorice nu are început și sfîrșit. Cînd ne-am adus aminte subit de aceste orori? Atunci cînd o anumită intelectualitate, sau clasă politică mai ales, a început să pompeze obsesiv în opinia publică imaginea apocaliptică a acestor orori. Orori care au fost reale, indiscutabil, nu se pune problema contestării lor, după cum nu se pune nici problema ignorării lor dintr-o falsă pudoare istorică. Este vorba pur și simplu de transformarea cinică a unor nenorociri istorice în monedă de schimb politică. Ceva de genul anecdotei cu Mihai Viteazul. (Pentru cei care n-o cunosc: János observă că bunul său prieten Ion, fără vreun motiv evident, îi întoarce spatele. Nedumerit, János îl ia la rost pe Ion despre motivul supărării. „Voi l-ați omorît pe Mihai Viteazu — zice acesta. — Bine, dar asta a fost acum 400 de ani. — Da, dar eu acum am aflat”). Cam acesta este rolul unei anumite intelectualități în crearea miturilor naționale, respectiv în perpetuarea spaimelor „ancestrale”.

HORVÁTH Andor: Vreau să vă împărtășesc impresii despre evenimentele recente ale vieții noastre politice. Mă refer la 1 Decembrie, sărbătorit acum, aș spune, cu o altă bucurie a națiunii și probabil cu alte speranțe decît înainte. Am văzut doar o parte din acea emisiune care s-a transmis la TVR programul 1, transmisiunea directă de la Alba Iulia fiind încredințată emisiunii „Viața Spirituală”, iar pe ecran apăsarea foarte clar, de mai multe (ori, eu m-am uitat doar

o jumătate de oră): *Sfînta Sărbătoare a românilor*. Care este comentariul meu la această experiență? Este că, din moment ce 1 Decembrie este Sfînta Sărbătoare a românilor, eu sînt exclus de două ori: unu, pentru că se spune că este *a românilor*, și doi pentru că se spune că e *sfîntă*. Ce înseamnă că este sfîntă? Înseamnă că se situează într-o zonă a aniversărilor și a evenimentelor sărbătorești care depășesc lumescul și acest aspect a fost clar determinat și de felul în care s-a încredințat transmisia directă acestei redacții. Exclus deci a doua oară, cînd se spune și se scrie *a românilor*. Nu doresc nicidecum să se creadă că eu fac acum o intervenție care să tulbure tocmai această atmosferă de bucurie de care vorbeam și în care eu singur m-am inclus. Deci, indiferent de titulatura care i s-a dat acestei transmisiuni și de rezervele pe care le pot avea față de această titulatură, eu, într-un fel, în ciuda acestor împrejurări, m-am bucurat împreună cu toți românii care au primit acest mesaj, că ei sărbătoresc o sfîntă sărbătoare. Ce vreau însă să spun este că e de datoria noastră, a tuturor, a intelectualilor români, a oamenilor politici, dar și a noastră, a maghiarilor — și nu spun neapărat că am răspunsuri gata pregătite —, să știm că avem de făcut un efort pentru a găsi răspunsuri la niște întrebări, pe care dacă nu le articulăm, ele tot există. A cui sărbătoare este 1 Decembrie? Răspunsul meu nu poate fi altul decît că eu îmi cer dreptul să mă declar în privința acestei întrebări în funcție de oferta care mi se face în privința caracterului, conținutului, simbolisticii și desfășurării sărbătorii de 1 Decembrie. Vreau să spun prin aceasta că 1 Decembrie este în viziunea mea, atît cît am putut să reflectez la această problemă, sărbătoarea României, nu a românilor. Dar pentru a fi, trebuie s-o spună românii, nu noi maghiarii sau ucrainenii sau sașii. Pentru că este momentul în care s-a creat România, este absolut normal, numai că dacă spui acest lucru înseamnă că dintr-o dată pui la îndoială dacă este sacră sau nu, și dacă este sau nu a românilor. Pentru că a doua întrebare este: cine trăiește în România? În România, pentru unii trăiesc românii, dar iată că lucrurile nu sînt așa de simple, în România trăiesc cetățenii români. Sărbătoare națională sau statală este o altă întrebare: 1 Decembrie este a României? Dacă îi dăm această definiție, este o sărbătoare statală a României ca stat și, prin aceasta, sărbătoarea locuitorilor acestui stat care se numește România, care aniversează momentul la care s-a creat România modernă. Pot să fiu foarte bine inclus. Îmi creează probleme de ordin psihic, de ordin moral, lăsați-mă pe mine să mă descurc, să am socotelile mele cu istoria maghiară, cu propria mea conștiință de maghiar, sper să le pot rezolva fără o schizofrenie totală, dar pentru asta eu trebuie să am totuși niște repere prin care să am acolo un spațiu deschis în care să intru, în care pe urmă bineînțeles trebuie să vin cu oferta mea, pentru că pot fi întrebat de români, așa cum spunea domnul Pillich: Bun, dar tu ce faci cu Trianonul? Nu te mai întristezi? Păi la asta m-am referit: mă pot și întrista, mă pot și bucura, mai pot avea acum și o altă viziune a istoriei, eu fiind deja practic a două generație după Trianon.

Vă pot asigura că pentru a treia generație, care este tineretul, așa cum sînt și copiii mei, Trianonul este o amintire atît de vagă.. Mama mea s-a născut în 1908, deci a fost cetățean maghiar timp de 10 ani. Copiii mei sînt născuți în '70. Ce înseamnă pentru ei ideea de Ungarie Mare?

Ovidiu PECICAN: Dacă îmi îngăduiți, aș reveni și eu pentru două precizări. Subscriu la observațiile pe care domnul Horváth le-a făcut adineori, pentru că ele sînt valabile și dintr-un alt punct de vedere. Noi discutăm aceste probleme din punct de vedere național, de minorități naționale. Pînă la urmă există și alt tip de minorități, avem minoritățile religioase. În măsura în care România se autodefineste ca un stat cu două religii naționale înseamnă automat că le exclude pe celelalte. Chiar dacă acest lucru este involuntar, subscriu, spun încă o dată, că aceste lucruri ar trebui luate temeinic în discuție, stabilite printr-un măcar relativ consens, în așa fel încît să ne simțim cu toții acasă, să ne simțim toți cetățeni ai acestei țări, ai acestui stat. Pînă la urmă probabil că ar trebui redefinit conceptul, dacă ținem morțiș, de națiune, măcar în sensul că el i-ar include pe toți cetățenii, a căror aspirație este de a-și construi o viață prosperă, fericită, în conformitate cu idealurile demnității proprii, individuale și colective. Și încă o dată revin la aceste minorități religioase, în acest fel chiar mulți români se simt excluși, mă refer la românii bapțiști, care nu sînt ortodocși, și nici măcar greco-catolici. Nemaivorbind de faptul că însăși greco-catolicii se simt frustrați de motivele pe care nu le detaliez și pe care le știți. Mai sînt apoi toate celelalte culte neo-protestante, pline de cetățeni de naționalitate română.

Smaranda ENACHE: Aș vrea doar să adaug o întrebare la cele numeroase pentru că simt o provocare în această afirmare foarte nuanțată și interesantă a sentimentelor domnului Horváth față de recentul 1 Decembrie. Nu numai „neromâni” au probleme de raportare la sărbătoarea națională, le au și românii, deoarece orice raportare este legată de referirea la un anumit set de valori. În acest context apare întrebarea: *ce valori ne reprezintă pe noi?* Asta va trebui să aflăm. Și discuția este totdeauna mai delicată cînd atingi mituri unanim acceptate și care nu au fost niciodată cercetate. Cînd se vorbește la Tîrgu-Mureș despre instalarea statuii mareșalului Antonescu, găsim foarte puțini aliați între români care să se opună amplasării acestei statui, pentru că se consideră că doar minoritarii au ce au cu mareșal Antonescu, noi nu avem, pentru că el a fost „bun român”. Rezistența mea la amplasarea statuii este legată de faptul că mareșalul a subminat valorile a ceea ce azi numim stat de drept, l-a supus unei dictaturi militare, a denunțat contractul statului cu cetățenii săi, împărțindu-i în categorii și trimițîndu-i, pe unii, spre pierderea libertății și a vieții. Pentru mine, mareșalul nu este un „bun român”, pentru că a violat principii universale care au pentru

mine valoare primordială. Asta e problema mea cu mareșalul Antonescu. La fel cu 1 Decembrie. Dacă naționalismul românesc a coincis multă vreme cu valorile fundamentale de libertate și de demnitate umană pentru comunitatea română, atunci mi se pare că el a avut o legitimitate. Dacă 1 Decembrie înseamnă consacarea unor valori ale statului de drept, atunci are și legitimitate, poate constitui pentru mine o referință valorică. Dacă nu, nu. Mie nu mi-e destul să fie data proclamării unui stat, ca să mă pot identifica trebuie să fie un stat de drept, o suma de valori care corespund valorilor generale și universale. Ce este mai important pentru o comunitate, etnicul cu orice preț, după definiția „toți românii sînt buni” („toți ungurii sînt buni” etc.) sau *opțiunea pentru valori*?

În mod tradițional, interculturalitatea nu are instituții, statul național ignoră prin definiție fenomenul interculturalității. Cu toate acestea, fiecare cultură națională este rezultatul unor interferențe. Această evidență nu este însă unanim cunoscută sau recunoscută. Cum se poate însă restaura legitimitatea interculturalității, cum se poate ieși din capcana autoadmirației necondiționate, cum și de către cine poate fi adusă în firescul vieții interculturalitatea, cine poate crea instituțiile interculturalității?

HORVÁTH Andor: Mai nou meseria mea este de profesor de literatură comparată, este într-un fel disciplina pe care o cunosc cel mai bine și o predau la Universitate. Un punct de vedere comparatist aduce argumente teoretice foarte serioase pentru ceea ce constituie tema dezbaterii noastre. Mă voi referi doar la teza foarte bine știută de toți istoricii literaturilor, că orice literatură națională ia naștere prin imitarea unei literaturi anterioare care servește drept sursă și drept model pentru o literatură în stare de naștere. Exemplul clasic este relația dintre literatura greacă și cea romană. Literaturile europene care urmează să apară mai apoi în evul mediu vor lua drept model cele două literaturi clasice ale antichității. Epoca modernă în Europa produce apoi o altă relație sau o altă interdependență a culturilor, și aici cred că putem formula ca un fel de legitate, o relație mai strînsă între culturile mari și cele mici. Culturile mici, fără a intra într-o interdependență propriu-zisă cu cele mari, prin forța lucrurilor, într-un fel prin caracterul culturii moderne care utilizează tipare culturale din ce în ce mai diferite de cele ale antichității, importanța formelor, a stilurilor, intră într-un proces foarte interesant de transformare, toate acestea conducînd, după mine, la stabilirea unor relații mai strînsă, aproape determinante, pentru culturile mici față de culturile mari, putem să le numim occidentale. Este evident că pentru cultura maghiară relația cu aria culturală a Germaniei și a limbii germane, este mult mai importantă decît relația cu literatura, cultura Marii Britanii. Între ele, probabil, putem situa relația cu Franța. La fel de bine pentru cultura română relația cu Franța este pe primul loc, bineînțeles de la o epocă dată — secolul 18-19, și doar în subsidiar, deși ca o tendință puternică,

relația, și într-un fel interdependența față de cultura germană. Toate acestea constituie în viziunea mea aspecte care influențează puternic relația acestor culturi mici între ele. Eu găsesc că nu este deloc neglijabilă relația culturii maghiare cu anumite culturi ale Europei și care relație diferă de relația culturii române de anumite culturi ale Europei, bineînțeles aici incluzând și relația specifică pe care o întreține cultura română cu zona Bizanțului, cu ortodoxia, cu o altă moștenire culturală a lumii și a Europei. O a patra idee privește epoca modernă sau postmodernă, practic prezentul în care trăim, și aici mă voi referi din nou cu precădere la cultura română și cea maghiară, în condițiile în care ele sînt apropiate sau conviețuiesc în același spațiu geografic. Am cîteva exemple de citate din literatura română care pot să susțină punctul de vedere pe care îl exprim. Am în față cartea de memorii scrisă de Al. Vaida Voievod, care relatează la un moment dat cum a intrat în posesia romanului contelui Bánffy despre ultimele decenii ale Ardealului în Imperiul Austro-Ungar, cum n-a avut nici un fel de chemare ca să citească mai întîi acest roman, deși bineînțeles citea curent în limba maghiară, cunoștea literatura maghiară, cum pînă la urmă s-a hotărît să citească romanul și ce experiență extraordinară a constituit pentru el. Trebuie să știți că este o carte foarte voluminoasă, de vreo 3.000 de pagini, dacă nu mă înșel, deci nu e deloc ca un roman polițist care se citește în cursul unei seri. În continuare arată că peste cîteva luni a citit romanul pentru a doua oară, și peste nu mult timp, a treia oară. Vreau să spun aici deci că în aprecierea mea, am asistat în ultimul secol la transformări foarte rapide în relația dintre cultura română și cea maghiară la nivelul cunoșterii și la nivelul interesului. Foarte pe scurt, eu văd acest proces în felul următor: în Imperiul Austro-Ungar exista o clasă politică și intelectuală care cunoștea foarte bine limba și literatura maghiară. Era o situație, putem spune, defavorabilă pentru români, este absolut evident, dar prin circumstanțele istorice cunoscute această clasă era obligată și era în stare să intre foarte bine în posesia culturii și literaturii maghiare, și după exemple multe, din această necesitate, au avut și de cîștigat, și acest cîștig se regăsește în memorialistica, și în general în publicistica și în literatura română. Nu mă refer acum la accentele negative, de respingere, de critică a culturii maghiare, a vieții politice maghiare, care sînt foarte bine cunoscute și nu este vorba de a le ignora. După Unire avem o clasă politică maghiară și o intelectualitate maghiară care învață și stăpînește foarte bine limba și literatura română. În această perioadă interbelică avem deci practic aceste două categorii de intelectuali și oameni politici: români care încă mai cunosc cultura maghiară și maghiari care au făcut pasul respectiv în condiții similare, pentru ei foarte dezavantajoase. Există eșantioane foarte reprezentative. După mine aceasta este o caracteristică definitorie a perioadei interbelice. După cel de-al doilea război, procesul intră într-o cu totul altă evoluție, și vom asista la dispariția primei clase, a celei românești, dinaintea primului război mondial,

care se stinge practic acum. Am avut ocazia să întâlnesc un asemenea om, un reprezentat tipic al elitei intelectuale despre care vorbesc, care a preluat la fel de bine ca toți românii, din punctul său de vedere românesc, evoluții istorice, dar fără să aibă nici un fel de prejudecată sau, cum s-a mai spus aici, frică, spaimă, aversiune față de cultura maghiară sau maghiari în general. Pe ceilalți, reprezentații culturii maghiare interbelice i-am cunoscut foarte bine, și ei sînt pe cale de dispariție, fiind născuți în jurul anilor '10-'20, care în universități românești, fie la Cluj fie la București, au învățat foarte bine românește. Și trebuie să spun, cred că aceasta este o teză fundamentală a discuției noastre, că în momentul în care înveți o limbă și prin intermediul acestei limbi ai acces la o cultură, sociologic vorbind, cei care cunosc acea limbă și acea cultură, sînt feriți de accesele primitive ale disprețului și urii față de entitatea umană care a produs acea cultură. Trebuie să vă spun foarte deschis că respectul și dragostea mea pentru literatura română, cultura română, modul în care am fost atenționat să privesc relațiile dintre români și maghiari din punctul de vedere al unui pragmatism de bună calitate intelectuală, care evită atît compromisurile nepermise cît și radicalismele nepermise, am primit-o de la intelectuali maghiari cu școală interbelică în România. După războiul al doilea, evoluția a fost brusc defavorabilă prin dispariția treptată a clasei intelectuale românești care vorbea și cunoștea limba și literatura maghiară și creșterea cunoașterii aproape pînă la identificare completă cu populația maghiară, a literaturii și culturii române. Acest proces a fost în mod voit încurajat, întreținut și folosit de către regimul comunist, aflîndu-ne astăzi în situația unei disproporții totale în această privință. Această disproporție, după mine, determină și caracterul pînă la un punct al viitorului și cursul raporturilor româno-maghiare din Transilvania, și în parte, și în spațiul Europei, adică pe varianta interstatală. În aceste raporturi avem două categorii sau două paliere: cel politic, care înseamnă înțelegerea și apropierea oamenilor politici și al doilea palier, cel care privește relațiile sociale, umane ale comunităților respective. Or, aceste comunități practic nu pot avea relații atîta vreme cît avem o comunitate posesoare a culturii celeilalte, dar nu avem o a doua comunitate în posesia, fie măcar parțial, pentru a avea un dialog, a celeilalte culturi. Bineînțeles că de aici decurg foarte multe. În ce măsură este bine, este de dorit, este obligatoriu ca românii să învețe limba maghiară, sînt trepte, sînt gradații, nu mă pronunț aici, am punctul meu de vedere. În mod global, răspunsul l-am și dat atunci cînd am spus că este impracticabil după mine un sistem de gîndire în care am avea o comunitate de proporțiile celei maghiare din România de la care se așteaptă, și este firesc să se aștepte, cunoașterea limbii și literaturii române, fără nici un fel de reciprocitate. Acesta nu este un dialog pentru un fundament uman și pentru o relație culturală.

Aș completa cele spuse cu o ultimă observație care cred că poate să privească viitorul. Noi avem despre culturile noastre încă două vederi foarte diferite, atît

românii, cât și maghiarii: avem odată identificarea noțiunii de cultură pe criteriul etnic, tradițional, și avem o identificare pe criteriul cult, universal, universalist. Bineînțeles că putem răspunde de ce această contrapunere, de ce această distincție radicală. Când vorbim de interculturalitate ne referim în principal la acest mod de a trece, în fond, peste cultura ta, de a te înscrie într-un circuit cultural unde ai în vedere accesul la o valoare și nu accesul la un caracter etnic al culturii. Dacă eu am un amator de muzică la Cluj, este foarte firesc ca el să știe că are de vizitat două opere la Cluj: Opera Română și Opera Maghiară, dacă el este iubitor de Wagner, pe el nu-l interesează dacă acest Wagner se cântă la români sau la maghiari. În fond cobor treapta, pentru că în mod intenționat am folosit un autor străin. Dacă este vorba de un amator de teatru, pe el nu îl interesează dacă se joacă Blaga sau Bánffy, pe el îl interesează dacă are o interpretare bună sau o interpretare proastă, indiferent de limba în care s-a scris piesa. Una din evoluțiile previzibile și necesare ale fenomenului interculturalității în felul în care ni se prezintă la ora actuală, în viziunea mea este următoarea: scăderea importanței caracterului etnic al culturii și al reprezentării acestui caracter în circulația națională. Eu nu contest, pentru că nu pot s-o fac, chiar și din interese identitare proprii, importanța caracterului etnic tradițional al culturii, respectiv al folclorului. Cred că acest folclor și-a terminat însă misiunea istorică de reprezentativitate națională, atît la români, cât și la maghiari și continuarea unui curs al reprezentativității naționale este un factor de îndepărtare a celor două culturi. Eu am vaga impresie că nu se face în mod inconștient, deși e departe de mine gîndul să susțin că o fac toți în mod conștient. Scara de valori a reprezentativității naționale ar fi de dorit să se modifice și abia atunci noi vom avea posibilitatea de a depăși această separare care este totală astăzi la nivelul reprezentativității naționale și mă refer în primul rînd la televiziuni, mă refer apoi la spațiul public. Dacă avem o emisiune culturală la televiziune, este normal să avem referiri la fenomenul cultural din România, nu dintr-un fel de îngăduință sau de bifare a unui procentaj, ci pentru că este foarte bun. Și invers, la emisiunea sau reprezentarea culturii în zona maghiară, tot așa de bine se poate, și e de dorit să existe, această comunicare cu cultura și literatura română în țară.

Cred că avem de a face aici cu o înaintare în sensul că sînt de parcurs anumite etape în apropierea intelectuală între români și neromâni. Știm foarte bine, cei care am parcurs un oarecare studiu al culturilor și antropologia, etnografia mai nou, evidențiază foarte clar aceste lucruri, că în nici un fel de relație culturale nu se situează pe poziții de superioritate sau de inferioritate. Există opere, există curente, există multe aspecte care se pot trata în relație de superioritate și de inferioritate, dar nu culturile pe plan global. În acest sens, trebuie să avem o altă viziune în privința relațiilor dintre o cultură și cealaltă, care presupune că la fel de bine cum am eu dorința de a cunoște cultura celui alt, are și el dorința de a

cunoște cultura pe care a produs-o comunitatea de care aparțin. Trebuie să spun că pasul definitiv aici trebuie să-l facă majoritatea, tocmai din rațiunile despre care am vorbit. Noi, ungurii din România putem să fim nemulțumiți față de felul în care ungurii învață românește, față de felul în care ei respectă și cunosc valorile culturii române, aceasta este o treabă foarte importantă care privește sistemul educațional, felul în care este percepută cultura română în spațiul public constituind o răspundere foarte mare pentru clasa politică și intelectualitatea maghiară din România. Dar aceste mobile există, chiar dacă e discutabil cât de bine sînt dozate. De partea cealaltă nu există însă aceleași mobile. Istoricii maghiari care studiază istoria română există, istoricii români care să studieze istoria maghiară sînt însă cu mult mai puțină reprezentativitate. Dați-mi voie să amintesc că am în față o carte scoasă foarte recent la Fundația Culturală Română, care privește constituirea Universității din Cluj. După ce se povestește într-o introducere scrisă de distinsul nostru coleg Pușcaș, felul în care ungurii din Austro-Ungaria au nesocotit tendințele firești și legitime ale românilor de a avea în cadrul Universității ce urma să fie constituită la Cluj în 1872, predare în limba lor maternă la nivel superior, după 1918 preluînd această universitate, prima măsură a fost de a elimina limba maghiară. Față de această transformare a universității, cel care face introducerea nu are nici un fel de remarcă de făcut. I se pare la fel de normală cum i se pare anormală excluderea limbii române din universitatea anterioară. Eu sînt nemulțumit nu pentru faptul că nu s-a produs atunci în 1918 o politică culturală și de învățămînt mai înțeleaptă, eu pot să fiu atît de îngăduitor ca să concep că față de o distorsiune istorică s-a produs o altă distorsiune istorică, pentru că, din păcate, asta este de multe ori logica istoriei. Ceea ce mă nemulțumește pe mine este că autorul de astăzi al istoriei acestei universități nu crede de cuviință să facă nici un fel de observație la acest capitol al unor distorsionări care sînt absolut paralele, analoage și condamnabile în aceeași măsură. Ba mai mult, el spune că această universitate dorea și putea să ofere șanse egale tuturor tinerilor din România. Nu este altceva decît să spui că forma anterioară făcea același lucru în limba maghiară, pe cînd această universitate o face în limba română. Deci, după mine nu este vorba de a acuza, ci este vorba de a pronunța adevăruri care au aceeași unitate de măsură. Pentru că noi dacă vrem să avem comunicare reală trebuie să ajungem la un sistem de valori care să funcționeze în condiții paritare. Acesta este după mine fundamentul unui dialog, în care orice fel de concesie și orice fel de compromis presupune mai întîi un cadru al dialogului în care sîntem de acord în privința unor valori și a utilizării instrumentarului respectiv după aceleași criterii. Bineînțeles că eu pretind acest lucru de la istoricii maghiari, de la intelectualii maghiari în aceeași măsură ca și de la intelectualii români. Pentru a face pași semnificativi în această direcție este nevoie de mai mult interes din partea majorității către aceste culturi ale

populațiilor nemajoritare. Sigur că există o diferență între a învăța limba engleză, limba franceză sau limba maghiară, respectiv limba română. Cred că această diferență pe de o parte se absolutizează, pe de altă parte se omite un comentariu de ordin cultural care are șansa de a o așeza în cu totul altă perspectivă. Pentru că știți foarte bine, avem școli germane, unde nu mai umblă copii germani, care nu mai există, ci merg copii români și maghiari. Fiind vorba de o limbă de circulație internațională ei învață — și bine fac — această limbă. Diferența între limba germană și limba maghiară nu este de gradul la care ea este concepută astăzi de majoritatea populației românești. Este o lipsă de informație, este o lipsă de cultură. Se spune că față de germană și franceză, a învăța limba maghiară sau ucraineană sau bulgară sau turcă este un lux și un efort aproape superfluu, ceea ce denotă o viziune cu totul deformată și, aș spune, fundamental anticulturală. După mine ar trebui schimbată această viziune, învățarea oricărei limbi fiind un câștig imens, ca și accesul la orice cultură scrisă în această limbă. În acest sens, după mine, avem de schimbat mentalități, gândiri și eu cred că acest lucru nu este deloc imposibil, trebuie pur și simplu să avem parteneri, noi cei care trăim în România și sîntem minoritari, în intelectualii români care pot împărtăși aceste puncte de vedere.

Smaranda ENACHE: Aș reveni oarecum la faptul că plutește în aer evidența că deocamdată în acest spațiu, să nu-i spunem multicultural sau intercultural, dar să-i spunem pluralist, pluricultural, există unii care sînt mai „pluriculturali” decît alții: minoritarii, pînă una alta, sînt vorbitori ai limbii majorității, cunoscători ai culturii majorității, și acest lucru nu se face numai dintr-un efort și o dorință personală, ci statul însuși creează această posibilitate, după cum statul însuși nu creează cealaltă posibilitate, ca majoritarul să cunoască și el cultura minoritarului. Pentru că nu e vorba numai că unii majoritari nu vor să cunoască limba minorităților cu care conviețuiesc — *cuvîntul majoritate și minoritate în context regional este fals* — pentru că avem zone aici în Transilvania unde într-o localitate sînt mai mulți maghiari decît români și tot te mai întîlnești cu români care nu cunosc acolo limba majorității locale cu care conviețuiesc și așteaptă ca o întregă majoritate să vorbească limba română, li se pare firesc, e limba oficială, e limba statului, și ei nu fac nici un efort să știe măcar care este ordinea numelor și prenumelor în limba maghiară. Aici este un efort de făcut din partea statului. Minoritățile cunosc cel puțin o limbă, ca să nu vorbim de rromi care cunosc pînă la trei limbi.

Și cu toate acestea există o aroganță culturală majoritară extraordinară, în special față de rromi, care sînt considerați marginali, devianți și incapabili, deși ei cunosc pînă una alta două-trei limbi și culturi în afară de a lor. Deci, aici e de văzut puțin în ce mod să facem ca și majoritatea să fie interculturală, deși bunăoară învățarea limbilor minoritare intră de acum în concurență cu învățarea limbilor

de mare circulație sau a englezei, devenită lingua franca. Sistemului școlar nu răspunde acestei exigențe. Să deschidem deci discuția despre această idee a monoculturii, a interculturalității și a instituțiilor chemate să ne conducă spre interculturalitate! Să vedem dacă ea este legitimă, dacă poate să fie un element de rezolvare de conflicte. În definitiv, scepticii ar putea spune că interculturalitatea transilvană interbelică nu a împiedicat nici tensiunile, nici revizionismul, nici iredentismul.

Pompiliu TEODOR: Mie mi se pare că ar trebuie să deplasăm puțin punctul de greutate al discuțiilor de la prezent spre trecut, nu datorită meseriei pe care o profesez, ci datorită unor rațiuni mult mai puternice. Un istoric francez contemporan, dar destul de în vîrstă, spunea un lucru foarte interesant și foarte adevărat. El spune că istoria pe care o cunoaștem este istoria pe care o scriu istoricii și nu istoria reală. Asta este valabil pentru cartea pe care a invocat-o colegul. Eu aș putea în treacăt să-i spun că într-o discuție ca cea de astăzi noi trebuie să ne întrebăm în primul rînd ce vrem, ce a fost, ce este și mai ales ce vrem să facem. Aș vrea să vă aduc aminte de o remarcă pe care o făcea Paul Valléry, că istoria este unul din cele mai periculoase produse ale alchimiei intelectului — depinde deci ce așteptăm de la istorie. Am fost la Zilele Culturii Maghiare într-un moment destul de dificil în viața mea, la Freiburg, și am făcut o afirmație care a putut să surprindă, dar în cele din urmă lumea cred că a fost de acord. Avem foarte multe istorii ale Transilvaniei, dar nu avem nici un fel de istorie a Transilvaniei reale. Profesorul Jakó, cu ocazia aniversării sale la *Erdélyi Múzeum*, a încheiat cu ideea că de fapt este imposibilă o istorie a maghiarilor din Transilvania, după cum eu cred că este imposibilă o istorie a românilor sau a sașilor sau a altor etnii din Transilvania. *Transilvania* este de fapt, prin caracterul ei, ca multe alte țări europene, *un spațiu de convergență*, este un spațiu multicultural datorită caracterului multietic, multiconfesional, multilingvistic și de tradiție intelectuală. Cred că este nevoie de un alt discurs istoriografic, pentru că istoriografia ne face prizonierii unor anumite clișee și unui anume mod de a vedea trecutul. Noi trebuie să facem o altfel de istorie, să lărgim spectrul problematic, metodologic și să considerăm faptul istoric în explozia lui. Adică fapt istoric este și ceea ce facem noi astăzi, și discuțiile noastre, controversele sau adevăzările. *Transilvania este un spațiu de alteritate, în care ne definim unii prin alții*. Ne definim și pozitiv, ne definim și negativ și aș putea să spun, de pildă, că există foarte multe convergențe, pe care istoriografiile noastre le-au cam ignorat sau le-au tratat din punctul de vedere a unui comparatism bazat pe filiație, și lucrurile apăreau ca niște note dispartate pe un portativ. Or, în cultura Transilvaniei, în cultura central-europeană, este evident că avem o unitate care se datorează culturii latine a evului mediu, valorificarea parțială dar esențială a

culturii latine, a creștinismului bazat pe clasicism și pe credință. Avem de-a face însă cu notele absolut „naționale”, dar — eroarea fundamentală a politologiei care se face la noi prin imitație, națiunea nu este o creație intelectuală a secolului 19, aceea este ideologia —, a existat o națiune medievală de secolul 11, secol 12, elitară firește, și evoluțiile succesive au dus pînă la națiunea modernă. Dar am putea să spunem astăzi că națiunea este biologică sau este numai culturală, cred că este în raport de conștiința națională, de conștiința de sine, de mediul receptor, de nivelul lui de cultură. Și din acest punct de vedere să-l citez pe profesorul meu care mi-a fost foarte drag — profesorul Prodan — *națiunea se face și se reface în continuu și astăzi, ca și conștiința națională*. Eu cred că soluția este cea a pașilor mărunți, în școală în primul rînd, în discursul didactic, în modalitatea în care încercăm să producem niște lucruri puțin diferite. Noi scoatem o revistă COLOCVIU, cu board internațional, cu colaborări din tot spațiul. Facem colocvii din doi în doi ani, colocvii de etno-confesiune, colocvii de relații internaționale. Din acest punct de vedere, aș zice, că prin problematica pe care noi o abordăm se ridică o nouă generație, de o altă formație și care va schimba radical fața istoriografiei noastre. Trebuie să renunțăm la balastul secolului 19. Nu putem arunca peste bord 1.500 de ani de istorie franceză, engleză, germană, etc, care și-a pus amprenta asupra noastră, a tuturor. Problema este să încercăm să facem o altă istorie, o altă educație și într-adevăr, să cunoaștem ceea ce a fost elita aceasta de care pe bună dreptate vorbea colegul Horváth Andor. Să știți că nu s-a întrerupt cu generația lui Vaida această moștenire pentru că noi, sau alții ca noi, am primit în familie o anumită educație și o perpetuăm și punem întrebări trecutului, pentru că trecutul îți răspunde în măsura în care îl întrebi: dacă îl întrebi mereu ca acum 200 de ani atunci el îți răspunde ca acum 200 de ani, dacă vom pune alte întrebări în cunoștință de cauză, ne va răspunde ca atare. Sper că vor veni alte generații care să depindă de alte discursuri istoriografice, și aș zice să vedem ce este european în moștenirea culturală a Transilvaniei și să încercăm să ducem mai departe aceste lucruri pentru că avem un punct plin de sugestii de la plecare. Să nu reducem nici la noi, la raporturile noastre, nici neapărat la Europa Centrală, ci la Europa în general în care vrem totuși să intrăm. Problema noastră, a românilor, a ungarilor și a nemților, cîți mai sînt, este similară: vrem integrare europeană sau vrem Comunitatea Statelor Independente? Am servit-o pe a doua și părinții noștri au murit pentru aceasta, dar depinde și de înțelepciunea noastră să căutăm căi de convergențe. Nu pledez pentru a șterge trecutul, el nu poate fi șters, dar trebuie explicat, reconstituit corect, trebuie făcută totuși o istorie în alți termeni.

Discuția poate fi continuată, dar totuși se reduce la ce vrem în prezent și mai ales în viitor. Sînt cu totul de acord și am spus-o foarte limpede totdeauna: *minoritățile noastre trebuie să-și refacă instituțiile proprii de cultură*. Noi nu

am avut ce căuta în colegiile respective germane sau maghiare. Ele trebuie să continue să se refacă, statul va trebui să garanteze acest statut, pentru că aceasta este calea de urmat, nu pentru a ne așeza în două strane care nu comunică — exemplul iugoslav este de la sine înțeles. Acesta a fost motivul pentru care eu am pledat și pledez în continuare la noi la departament, la Universitate, pentru dezvoltarea secției în limba maghiară, dacă e posibil să dezvoltăm și cea germană, nu știu cu ce șanse.

Victor NEUMANN: În discuția pe care o purtăm de mai bine de două ore, aplicată asupra raportului majoritate-minorități, a reieșit în prim plan necesitatea analizei raportului dintre cultura maghiară și cea română. Lucrurile nu sînt limitative numai la acest raport, doamna Enache a amintit aici și problema raporturilor cu tradițiile și limba rromilor, deci raportul cu minoritatea rromilor, una dintre cele mai delicate probleme care există la ora actuală în România. Vor interveni cu siguranță multiple programe care vor fi de natură educativă și vor trebui să existe soluții educative de ambele părți în care antrenamentul psihologic și cel mental să aducă o elasticizare și o posibilitate de transfer dinspre o cultură spre cealaltă, de o comunicare, de un pod de cultură. În altă ordine de idei, eu nu împărtășesc ideea care s-a exprimat aici că etnicul s-a format cu mult înainte, sub formă de națiune la nivel de vîrf. Au existat clase sociale care au împărtășit o opțiune, în funcție de profesiunea pe care o aveau sau în funcție de limba pe care o vorbeau. Conștientizarea este foarte mică, și nu putem să vorbim de formarea unei conștiințe naționale. Cred că acest proces are loc abia în secolele XV-XVI, teza aceasta a fost formulată de István Bibó pentru prima oară în „*Mizeria statelor mici est-europene*” cu privire la originea posibilă a națiunilor încă din evul mediu și că pe aceasta se construiește de fapt națiunea modernă. Dacă e să analizăm exemplul Franței care este într-o situație comparativă cu centrul și răsăritul Europei, vom vedea că nu există o conștiință națională la nivelul secolului al XVI-lea, nici la nivelul secolului al XVII-lea. Deci întârzierea care se petrece din punctul acesta de vedere chiar la nivelul unor civilizații cu o aprindere mai rapidă și deci mai avansate mă face să mă îndoiesc de valabilitatea unor astfel de teorii referitoare la etnic. Eu am mutat discuția dinspre etnic spre comunitate umană, deci am formulat ideea de comunitate umană care conține în ea *civil society*. Etnicul nu o conține pentru că este exclusivist, are ceva din forma tribală, el este acela care păstrează folclorul, care duce mai departe ideea de folclor, ori *democrația nu s-a născut prin folclor*, educația civică nu s-a născut prin cultura de tip popular, ci prin cultura de tip urban, prin cultura de tip civic. Aici este vorba de o mutație. Domnul Horváth Andor a adus în discuție foarte bine acest aspect al importanței pe care o acordă folclorului: sau îl punem în prim plan, sau îi acordăm doar importanța de exotic. Dacă îi acordăm doar importanța de element exotic, atunci îl vom putea socoti prezent din cînd în cînd pe un canal de

televiziune sau într-o prezentare într-un restaurant specific, dar nu peste tot, nu multiplicat, nu în prim plan, pentru că nu vom ajunge să emancipăm din punct de vedere cultural și civic o zonă și s-o aducem la același limbaj și la aceleași elemente de comunicare cum există în cealaltă parte a continentului. Atâta vreme cît vorbim de integrare, e imposibilă prin această formă de monocultură. Folclorul acesta duce spre etnic, etnicul acesta duce spre monocultură și păstrarea unei monoculturi. Atâta vreme cît toate manualele și catedrele de istorie au în formulă „istoria românilor” și nu „istoria României”, avem în continuare un mare handicap. „Istoria românilor” automat te conduce spre o istorie de tip etnic. Lucrul acesta nu este acceptat, de exemplu, la Consiliul Europei. Unul dintre handicapurile pe care le are România este modul în care se predă istoria. Lucrul acesta nu poate să nu fie luat în considerare. Dacă vorbești de „istoria României”, acolo vei integra toate celelalte culturi, celelalte civilizații.

Pompiliu TEODOR: Problema este următoarea: aș vrea să spun celor care nu sînt la curent cu stadiul la care se află cercetarea istorică europeană în materie de națiuni, că putem evolua pe calea aceasta pentru că națiunea medievală este o realitate, iar națiunea în formare este un proces istoric de durată. Sigur, națiunea nu este nici etnic exclusivă, problema este alta: sînt diferite niveluri la care conștiința de sine, care devine apoi o conștiință națională, se realizează în timp. Problema ideologiei naționale este o cu totul altă problemă, de secol XIX. Dacă te uiți la secolul XVI și constai numai numărul mare al dizertațiilor privind limba franceză, repudierea limbii latine în avantajul limbii franceze, dacă te uiți de pildă la cartea lui Étienne Pasquier care se interoghează ce este Franța și răspunsul îl dă tot el: este ceva pe deasupra nobilimii franceze, a regalității și a bisericii catolice. Momentul Reformei și impactul ei în Europa a dus la naționalizarea de fapt a lucrurilor. Ori problema națiunii de astăzi noi nu o înțelegem. Vrem să spunem că secuii de azi sînt altceva decît unghurii, dar s-au format în cultura modernă și lingvistic așa cum sînt astăzi. S-au format ca maghiari și au această conștiință de sine maghiară. Problema aceasta trebuie văzută întotdeauna în timp, în durată, și națiunea trebuie văzută în durată. De aceea, de pildă în peisajul de astăzi noi vedem obstacolul care se ridică în materie de unificare europeană: rezervele Marii Britanii, problema franceză. Europa s-a mișcat pe două linii din evul mediu, între tendințele unificatoare și de fragmentarism. Asimilarea este absolut inutilă ca tendință și foarte periculoasă. Soluția este una singură: conștiința de sine, respectarea ei și în același timp democratizarea. Dincolo de politicieni și practicieni ai politicii există la ora actuală o realitate și ea s-a văzut la alegeri: un milion și jumătate de tineri ieșiți de pe băncile școlii au votat pentru democrație. *Cunoașterea directă a realității este o foarte bună lecție.*

Smaranda ENACHE: Și eu înclin să cred că prohodul care s-a cîntat națiunilor a fost cam pripit, națiunile nu par să moară, dar evident devin altele,

altfel. Marea problemă nu sînt națiunile, ci unde să stea naționalul și etnicul, la ce nivel al societății să se afle și ce se întîmplă cînd statul se îmbibă de aceste noțiuni. Cum poate statul-națiune să dea seamă de diversitatea lingvistică, religioasă, etnică?

Hannelore BAIER: Am vrut să adaug că există și comisii germano-franceze de elaborare a manualelor școlare comune, cît și germano-poloneze și sînt favorizate aceste schimburi de elevi în care, de exemplu, elevii din Germania merg în Polonia și merg pe urmele istoriei, deci ei sînt cei care caută aceste surse, văd prezentul. Cred că acest lucru ar trebui făcut și aici. Și sînt pe urmă acei miniștri ai culturii care veghează asupra conținutului manualelor școlare, și sînt acele organizații non-guvernamentale, civice care în momentul în care se descoperă într-un manual școlar o afirmație care nu corespunde cu o atitudine civică, imediat se mobilizează. Dar din păcate aici sîntem departe de acest lucru. Pe urmă, cred că trebuie să fim conștienți că adesea cădem în greșeala de a intrapola (reversul extrapolării) conceptele actuale, politice și istorice, în istoria și în realitățile care au existat în secolele trecute și nu este permis să facem acest lucru. Adică nu avem voie să interpretăm istoria din celelalte secole cu conceptele și cu termenii care se folosesc în ziua de astăzi.

Mircea SUHĂREANU: Într-adevăr, predarea limbii române pentru minoritari este greoaie. Există limba română modernă, cea colocvială care ar trebui să primeze ca învățămînt în școală și după aceea eventual să trecem la texte clasice. Nu poți să savurezi plăcerile unei limbi trecînd direct la arhaisme, regionalisme și pur și simplu ignorînd bazele limbii colocviale care formează bazele acestei matrice. *Majoritatea trebuie să facă ceva, nu pentru minoritate, ci pentru ea însăși.* Realitatea este că majoritatea este de cele mai multe ori în necunoștință de cauză. Aici a fost problema învățării limbii celuilalt. Într-adevăr, un maghiar este un minoritar, dar din punct de vedere al cuantumului de cunoștințe este majoritar față de un român care spune că este stăpîn în țară, vorbește limba oficială, este fălos de acest lucru, dar el posedă numai un segment al cunoașterii. Acesta este numai unul din aspectele care creează această neînțelegere, această adversitate româno-maghiară. Mi s-a întîmplat în anii '80 să discut cu români și să mi se spună: maghiarii aceștia sînt simpatici, dar prea știu multe, prea cunosc multe. Bineînțeles că știu, pentru că ei cunosc și o altă limbă. Respectivii nu știau că maghiarii din Ungaria erau conștienți de faptul că fiind o națiune mică ei trebuiau să traducă tot. Or noi, românii, trebuie să facem ceva pentru noi înșine, sîntem făloși că vorbim o limbă latină, că are foarte multe similitudini cu italiana, franceza, noi nu trebuie să învățăm limba maghiară pentru că noi *știm* italiană, franceză...

Pe de altă parte era vorba despre folclor. Folclorul nostru este un folclor poluat de către folclorul nou, înainte știam despre „bădița cu tractorul”, iar acum știm de „noi sîntem români”. Eu am impresia că folclorul românesc nu se rezumă la aceasta. Există multe alte valențe ale folclorului nostru care nu sînt valorificate.

Pompiliu TEODOR: Și eu sînt cu totul de acord și trebuie să vă spun un lucru: a venit la mine cineva să facem o istorie a românilor în Transilvania. I-am răspuns că îmi cere ceva ce nu există pentru că *nu există istoria românilor, există doar istoria României sau istoria Transilvaniei*, pentru că de fapt dacă faci istoria românilor din Transilvania sau istoria românilor în general, vei elimina de la sine structurile unei civilizații care nu programatic a fost așa cum a fost, ci așa s-a născut. Noi ne-am definit unii prin alții. Problema este că noi nu sîntem urmașii statului dac. Asta e cu totul o altă problemă, Europa s-a definit între antichitate și evul mediu prin procesul de etnicizare și de agregare lingvistică nouă, cu cîteva mici insule de supraviețuire anterioare. Europa este aceasta, o avem ca *background*, dar nu prin aceasta ne definim. Popoarele europene sînt altceva decît popoarele antichității.

SZOKOLY Elek: Conștientizarea problemelor, inventarierea lor cît mai obiectivă — este un loc comun deja — constituie primul pas, dacă nu cel decisiv, spre găsirea unor soluții. Chiar dacă nu ne-am propus să completăm rețete universale valabile cu prilejul acestei întruniri, nu știu dacă greșesc prea mult afirmînd că datorită contribuțiilor dumneavoastră am ajuns mai aproape de recunoașterea pericolelor care amenință echilibrul social, prin dezvăluirea acelor realități care, ignorate, duc în mod necesar la o acumulare de confuzii și frustrări, putînd deveni peste un anumit prag, explozive. Dacă ne mîndrim atîta cu statutul nostru de „insulă de stabilitate” în regiune, s-ar cuveni poate, să facem eforturi mai substanțiale pentru eliminarea din fașă a acelor elemente destabilizatoare care nu depind în fond decît de un dialog rațional și sincer. Punînd degetul pe rană și urmărind problemele pînă la ultimele lor consecințe, fără menajamente și false pudori, există șansa detensionării relațiilor interetnice, interconfesionale, intercomunitare, demitizîndu-le. Destăinuirile dumneavoastră de astăzi, îndrăznesc să afirm, ne-au adus mai aproape de solul realității noastre de toate zilele, cu șansa cultivării lui împreună. □

Situația romilor din județul Mureș și elaborarea unor strategii de sensibilizare

BRIGITTE MIHOK

1. Raport de cercetare

1.1. Situația inițială și scurtă descriere a scopului cercetării

Lipsa voinței, precum și a capacității de a împiedica ostilitatea crescândă față de romi, este vizibilă în România. Romii sînt victimele unui fenomen social general, asociat unei democrații care se dezvoltă lent: marea fisură existentă în continuare între stat și societatea civilă, care, la rîndul ei, este fragmentată. Societatea civilă sau cultura politică bine reliefată, care ar fi capabile să preia diferențierile și rupturile din interiorul societății, sînt prea slab dezvoltate și se rezumă doar la cîteva cercuri de intelectuali. Chiar și unii politicieni se folosesc tot mai frecvent de frazeologia populistă, șovină, și utilizează fără reținere declarații contra romilor pentru profilarea politicii lor naționale. Partidele de opoziție (actualele partide de guvernămînt) au o atitudine șovăitoare și temporizatoare față de cerințele și revendicările minorităților. În consecință, șansele unei solidarizări cu minoritățile, care este urgent necesară, sînt în continuă scădere. Din acest motiv, atît clarificarea fundamentală a solicitărilor minorităților, cît și susținerea energetică a acestora sînt absolut necesare pentru reglementarea relațiilor interetnice.

Pe baza inventarierii situației la fața locului și cu ajutorul unor potențiali parteneri, ar fi util să se determine strategiile și modalitățile de acțiune cu care s-ar putea realiza o clarificare a problematicii romilor precum și o sensibilizare față de situația acestora. În acest context, *Centrul Intercultural din Tîrgu-Mureș* ar putea avea un rol important.

Cercetarea de față s-a efectuat în județul Mureș, din însărcinarea Fundației Heinrich Böll, în luna octombrie 1995. În vederea inventarierii situației locale au fost selecționate următoarele localități:

- orașul *Tîrgu-Mureș*, cu cartierele sale periferice locuite de romi *Rovinari/Ady-negyed* și *Valea Rece/Hidegvölgy*;
- comuna *Crăciunești/Nyárádkarácsony*, cu o societate tradițională de romi, în adevăratul sens al cuvîntului;
- comuna *Gornești/Gernyeszeg*, în care trăiesc în majoritate romi integrați în societatea locală.

1.2. Inventarierea locală a situației romilor din județul Mureș

Conform rezultatelor oficiale ale recensămîntului din anul 1992, în județul Mureș trăiau 34.798 de romi, reprezentînd 5,7% din populația totală a județului care era de 607.298 persoane. În comparație cu alte județe, aici s-a înregistrat cea mai mare pondere a populației de romi.

Alte date statistice:

Localitate	Populație totală	Romi	%
<i>Tîrgu Mureș</i>	164.445	3.259	1,98
<i>Crăciunești</i>	4.430	948	21,39
<i>Gornești</i>	5.893	276	4,68
Acățari	4.705	372	7,90
Sîngeorgiu de Mureș	6.127	201	3,28
Band	7.587	1.013	13,35
Băgaciu	2.301	531	23,07
Bălăușeri	5.214	549	10,52
Coroisînmartin	1.617	167	10,32
Ernei	5.180	663	12,79

În general, se poate considera că cifrele comunicate oficial se referă mai ales la comunitățile de romi organizate în mod strict tradițional. Aceasta înseamnă că acei romi, care nu mai trăiesc în comunități tradiționale și au renunțat în parte la sistemele de reguli și valori ale acestora, nu sînt incluși în rezultatele oficiale. Aceștia se consideră aparținători la populația majoritară în sînul căreia trăiesc. Ponderea procentuală a romilor în populația totală este *aproximativ de trei ori mai mare* decît cea indicată în statisticile oficiale.

Fundația de romi „CASROM” din Tîrgu-Mureș apreciază numărul romilor din județul Mureș la 105.000, de unde ar rezulta o pondere procentuală de 17,29%¹.

În comuna *Gornești/Gernyeszeg*, populația de romi se apreciază a fi de 771 persoane², ceea ce ar însemna o pondere de 13,8%. În această comună trăiesc mulți romi integrați în comunitatea locală, care vorbesc în principal românește și ungurește. După 1990, la o mare parte a acestora se poate observa o renaștere a sentimentului de identitate cu grupul lor etnic de origine.

În comuna *Crăciunești/Nyárádkarácsony*, unde trăiesc comunități tradiționale de romi, estimările locale (aprox. 1000 persoane³) corespund cu cifrele comunicate oficial.

Dacă se analizează situația romilor după 1990, se pot observa trei fenomene caracteristice:

- a) Situația socio-economică catastrofală a majorității romilor;
- b) Creșterea și amplificarea sentimentelor de ostilitate față de romi, de la consolidarea prejudecăților pînă la violențe;
- c) Apariția unor încercări de autoorganizare politică și culturală.

1.2.1. Posibilități de diferențiere a romilor

La evaluarea situației socio-economice a romilor trebuie să se țină seama de faptul că aceștia *nu* constituie o grupare omogenă. Pe bază de criterii regionale, lingvistice, culturale și sociale se pot distinge grupări diferite, între care, în parte, există diferențe considerabile.

Din punct de vedere istoric și regional, romii din România se pot împărți în două mari grupe principale: în primul rînd, cei care din punctul de vedere al originii și al domiciliului se pot numi *romi transilvăneni sau ardeleni*, iar în al doilea rînd, *romii valahi sau moldoveni*, care provin din sudul și estul României. În dezvoltarea lor istorică există o diferență foarte importantă: în timp ce în vechiul regat (regiunile sudice și estice ale României), romii au fost pînă în anii 1855/56 sclavi și nu aveau nici cele mai elementare libertăți, mare parte a romilor din Ardeal și Banat au trăit și înainte de această dată ca meșteșugari și comercianți (ambulanti) independenți.

Este demn de remarcat faptul că aceste comunități tradiționale de romi transilvăneni au reacționat mult mai flexibil la procesele de transformare economică din România de după 1990 și pot fi caracterizate prin spirit de independență și de inițiativă.

Folosirea criteriului lingvistic nu permite decît o clasificare superficială: în regiunile sudice și estice, romii vorbesc fie numai românește, fie, eventual, și limba romanes. În Transilvania, *grupările tradiționale de romi maghiari* (romi, ai căror strămoși trăiesc acolo deja de 400 de ani) sînt trilingve: ei cunosc atît limba romanes, cît și românește și ungurește (ca de exemplu în comuna *Crăciunești/Nyárádkarácsony*); *grupările tradiționale de romi români* sînt bilingve, cunoscînd atît limba romanes, cît și româna. În comunitățile de romi care trăiesc la periferia orașelor și satelor se vorbește mai ales româna sau maghiara. În așezările de la *periferia orașului Tîrgu-Mureș*, majoritatea romilor vorbesc limba maghiară, iar o mică parte cunoaște și limba romanes. În comuna *Gornești/Gernyeszeg*, mare parte a romilor nu mai vorbește decît ungurește sau românește.

Pe baza meseriilor tradiționale se poate face o clasificare a romilor în diferite grupe⁴, dar acest lucru nu este astăzi în mod riguros posibil numai pentru o mică parte a tuturor romilor.

Clasificarea ce urmează se bazează mai mult pe trecutul istoric al unor familii de romi, decât pe domeniile lor de actuale de activitate.

- *Căldărari* (care realizează produse din cupru);
- *Corturari* (romi nomazi);
- *Băieși* (care împletesc coșuri din nuiele);
- *Rudari* (care realizează produse din lemn);
- *Țigani de mătase* (grup la care aparțin lăutarii și cei care se ocupă cu comerțul cu vechituri);
- *Țigani cu pălărie/Kalaposok*⁵, grup de care aparțin meseriașii și comercianții cu domiciliu stabil.

În discuțiile cu „gagii” (denumire pentru ne-romi) denumirea de „țigan” sau „cigány” se folosește fără nici o conotație tradițională. Trebuie subliniat însă că în discuțiile dintre ei se folosește întotdeauna denumirea de *Rom/Romni* (cu pluralul *Roma*) și *Manush* (mai ales în Transilvania).

Totuși, cea mai mare parte a romilor din România nu pot fi clasificați pe baza criteriilor de mai sus. În acest sens, este vorba despre aceia care, *locuind la periferia orașelor și satelor*, nu au depășit încă nivelul *muncitorului auxiliar*. Aceștia, pe de o parte, nu au reușit să-și păstreze, respectiv să-și modernizeze nici meseriile, nici sistemul de norme și valori tradiționale, iar pe de altă parte nu au reușit să se integreze în societate. Această categorie este caracterizată de un proces de adaptare a comportamentului și a percepției sistemului de valori de sorginte mai degrabă *socială*. Tendințele de marginalizare, respectiv de segregare, se manifestă mai ales la acești romi.

Dacă luăm în considerare *criteriile sociale*, mai apare încă o categorie, și anume a celor care au hotărât din proprie inițiativă să evadeze din comunitățile de romi și trăiesc dispersați în cadrul populației majoritare sau tind către acest lucru. Din această categorie fac parte și aceia care, grație unei pregătiri de specialitate sau a unui post cu posibilități de avansare, se pot considera *integrați din punct de vedere profesional și, în consecință, și social*. În această categorie se încadrează o mare parte a membrilor comunității de romi din *comuna Gornești/Gernyeszeg*, unde trebuie totodată subliniată renașterea sentimentului de identitate proprie, fenomen care se poate constata începând cu anul 1990.

1.2.1.1. Comunități tradiționale de romi în comuna Crăciunești/Nyárádkarácsony

În Transilvania se găsesc multe comunități tradiționale de romi. Este vorba de acele grupuri ai căror membri își exercită cel puțin parțial meseriile tradiționale și, în plus, fac și comerț.

În registrele de stare civilă ale parohiei reformate din Crăciunești/Nyárádkarácsony romii sînt menționați pentru prima dată în jurul anului 1700. Atunci, aceștia trăiau la marginea satului sau în afara acestuia, în corturi. Abia începînd din anii 1960, romii denumiți în acea perioadă „corturari” au început să-și cumpere sau să-și construiască case la marginea satului. În ceea ce privește meseriile, ei erau caracterizați printr-o iscusință deosebită: cei care prelucrau cuprul confecționau cazane pentru distilarea țuicii, căzi, ibrice pentru cafea, precum și alte obiecte de uz casnic; tinichigii executau, pe bază de comenzi, jgheaburi de streășină. Calitatea produselor lor a fost apreciată de locuitorii comunei, care le-au solicitat în continuare. În timpul verii, ei își expuneau și vindeau produsele pe piețele Transilvaniei. Femeile, care strîngeau ciuperci, fructe și pene, le ofereau pe acestea în orașe, la schimb contra unor obiecte de uz casnic sau a hainelor uzate.

Migrarea comunităților de romi spre centrul satului a început acum aproximativ 20 de ani. În ziua de azi, locuitorii de pe strada principală a satului sînt în proporție de peste o treime romi. Datorită fenomenului de îmbătrînire care apare la populația maghiară majoritară (tinerii plecînd la oraș, datorită șanselor mai mari de a-și găsi locuri de muncă mai bune), se poate prevedea că peste aproximativ 15 ani Crăciunești/Nyárádkarácsony va fi un sat omogen de romi.

În satul Crăciunești/Nyárádkarácsony s-a putut constata că, după 1990, datorită modificării condițiilor economice, comunitățile tradiționale de romi au găsit **noi alternative** și s-au orientat către **economia de piață**. *Talentul lor deosebit pentru tratative, bunele lor cunoștințe despre piață și existența unei vaste rețele de relații* le-au facilitat accesul în domeniul comercial. Formele tradiționale de realizare a cîștigurilor au fost modificate după posibilitățile sezoniere și în funcție de cererile pieții, sau înlocuite cu altele.

Dintre caracteristicile marcante ale comunităților tradiționale de romi fac parte păstrarea structurii marii familii tradiționale, solidaritatea de grup și puternica lor conștiință de sine, precum și orientarea strictă după normele și sistemul de valori tradițional. În aceste comunități de romi există o repartitie diferențiată a sarcinilor și a rolurilor în familie, care se aplică atît în activitățile cotidiene, cît și în activitățile economice.

În paralel cu consolidarea poziției lor economice (ca meșteșugari apreciați și comercianți respectați), se poate observa o tendință mai pregnantă, direcționată înspre exteriorul comunității, de acomodare la modul de viață al clasei mijlocii: se pune un accent deosebit pe construcția de case, respectiv pe condițiile de locuit — dotarea cu telefon, televizor, încălzire centrală cu gaze, instalații de apă curentă — precum și pe achiziționarea unui autoturism. În plus, membrii comunităților tradiționale de romi insistă pentru înscrierea copiilor lor într-o școală elementară, unde să aprobe cel puțin cinci sau șase clase.

În discuțiile purtate cu diferite familii de romi s-a pus și problema dacă există tendințe de solidarizare cu romii marginalizați, pauperizați sau, eventual, de sprijinire a acestora. A rezultat în mod clar că situația economică stabilă și, mai ales, structura stabilă a grupelor, este opusă oricărei solidarizări. Din punctul de vedere al comunităților tradiționale, acei romi care au abandonat de mult sistemele de norme și valori tradiționale, și trăiesc la marginea satelor și orașelor, nu mai fac parte din comunitate și nu se dorește stabilirea de relații cu ei. Comunitățile stabile, tradiționale, se consideră pe sine ca o grupare elitară și sînt mîndre că au făcut „carieră” în calitate de romi. Modul de viață al romilor pauperizați este condamnat de aceste comunități și considerat ca „înapoiat”, accentuîndu-se delimitarea clară față de aceștia.

1.2.1.2. Romi supuși tendințelor de marginalizare

Cartierele Rovinari/Ady-negyed și Valea Rece/Hidegvölgy

În domeniul economiei, România mai suferă și astăzi urmările catastrofale ale politicii regimului ceaușist, politică care pînă acum încă nu a fost reformată decît parțial. Pentru majoritatea romilor, reformele economice introduse pînă în prezent au dus la o înrăutățire a situației lor din acest punct de vedere. În raportul OIM din 1991 se arată că „în contextul unei reorientări economice generale” mai ales „comunitățile de romi neintegrate social, respectiv membrii acestora, sînt în pericol să-și piardă primii locurile lor de muncă și în consecință să fie și mai marginalizați”⁶. Această tendință de marginalizare nu afectează totalitatea populației de romi, ci numai acea *majoritate care este cuprinsă în clasa defavorizată*.

În mod simbolic, această situație se poate reprezenta pe baza modului lor de a locui. Cartiere periferice de romi la sate și orașe există în toată România; ca exemple de caz au fost alese cartierele *Rovinari/Ady-negyed* și *Valea Rece/Hidegvölgy* de la marginea orașului Tîrgu-Mureș.

Cartierul *Rovinari* a fost construit în anii '70, în contextul industrializării forțate a orașului Tîrgu-Mureș, pentru forța de muncă importată. De la mijlocul anilor '80 aici trăiesc în majoritate romi.

Cartierul de romi *Valea Rece/Hidegvölgy* există din secolul al XIX-lea. Casele, respectiv colibe din această colonie au fost construite de romii înșiși, folosind în general lut sau chirpici. În ultimii ani, aici s-au mutat și numeroase familii din cartierul *Rovinari*.

Modul în care vechile norme și relații și-au pierdut valabilitatea se poate constata în ambele cartiere amintite mai sus. Aspectul cel mai marcant este sărăcia și formele specifice de trai care decurg din aceasta (comportament, obiceiuri, etc.). Acestea diferă atît de cele ale comunităților tradiționale de romi, cît și de cele ale societății majoritare.

Modul de viață rezultat din sărăcie are următoarele caracteristici: lupta continuă pentru supraviețuire, lipsa de calificare profesională, venituri reduse, schimbări continue ale ocupației, utilizarea de obiecte de uz casnic și de îmbrăcăminte uzate și numărul mare de copii (în medie trei pînă la zece copii de familie). De sărăcie se leagă și următoarele fenomene psihice: orientarea exclusivă către prezentul imediat, disponibilitate redusă pentru a face planuri de viitor, sentimentul de resemnare ș.a. Posibilitățile de a crea perspective propriilor copii sînt reduse, respectiv inexistente. Deoarece aceste trăsături de bază și forme de manifestare de multe ori nu corespund cu normele de comportare ale populației medii, *față de aceștia apar mult prea repede mecanisme de izolare și de sancționare a lor*. Totuși, în condițiile socio-economice existente, aceste trăsături de bază și de comportament se dovedesc a fi singurele raționale și utile.

Sociologul maghiar István Kemény a subliniat în cercetările sale inexistența unei „culturi sau subculturi a romilor”, ci existența de fapt a unei „subculturi a celor defavorizați”, de care aparține o mare parte a diferitor grupuri de romi⁷. Această constatare este valabilă și în condițiile existente în România. Din punct de vedere sociologic, sărăcia este o rezultată a fenomenelor socio-economice și a mecanismelor de izolare care decurg din acestea (și care se aplică de fapt tuturor domeniilor vieții). „Subcultura sărăciei” este o reacție la condițiile socio-economice date, adică o *strategie de supraviețuire*. Dacă se dorește o înțelegere a „subculturii celor defavorizați”, este nevoie de o perspectivă globală. În consecință, nu trebuie analizată separat structura internă a subculturii și nu trebuie trase concluzii pe baza obiceiurilor, comportamentului și a modului de gândire revelate, ci trebuie studiat mediul social în care ia naștere și se păstrează sărăcia, precum și condițiile economice obiective. Numai astfel se va putea constata că modul de viață al celor defavorizați (subcultura) posedă o structură care, față de condițiile date, este rațională și le asigură celor în cauză un minim de prestigiu, satisfacție și siguranță în mediul în care trăiesc, făcîndu-le astfel viața mai suportabilă.

Ceea ce se poate remarca ușor în aceste cartiere este numărul mare de șomeri, cu mult peste media generală. Această situație se datorează, pe de o parte, *atitudinii ostile față de romi a patronilor*, iar pe de altă parte, *nivelului mizerabil de educație și pregătire profesională a romilor înșiși*. Cel puțin parțial, acestea reprezintă consecințele unei politici greșite de integrare și de utilizare a forței de muncă a romilor dusă de guvernul socialist în perioada 1945-1989. Preocupările pentru integrare erau limitate la piața forței de muncă și se concentrău mai ales asupra nivelurilor inferioare de calificare, fără a oferi șanse pentru o pregătire mai bună, respectiv pentru avansare pe scara socială. Romii erau menținuți pe treapta de salarizare minimă, în calitate de *muncitori necalificați sau auxiliari*. Nivelul veniturilor, domeniile de activitate precum și statutul lor social demonstrează faptul că le erau alocate doar unele nișe periferice de pe piața

statală a forței de muncă. Domeniile tipice de activitate erau construcțiile, construcția de drumuri, curățenia străzilor și a clădirilor, precum și activități ajutoare în industrie. În câteva domenii se poate observa tendința de a clasifica unele activități ca specifice romilor: aproape întotdeauna este vorba de activități pe care restul muncitorilor fie nu vrea să le execute, fie solicită efort fizic mărit sau sînt dăunătoare sănătății și, în plus, sînt prost remunerate și nu prezintă posibilități de avansare.

Locuri de muncă din această categorie, care și în viitor vor fi ocupate de romi, sînt ridicarea deșeurilor menajere, curățirea străzilor și clădirilor precum și încărcarea-descărcarea.

Prin închiderea, respectiv restructurarea unor întreprinderi și complexe industriale nerentabile după 1990, și-au pierdut locurile de muncă în primul rînd muncitorii necalificați și auxiliari, printre ei o mare parte din romii din cartierele periferice ale orașului Tîrgu-Mureș. În ultimii 2-4 ani s-a înregistrat o creștere rapidă a șomajului la locuitorii cartierului de romi *Rovinari*. Consecința imediată a fost incapacitatea lor de plată, astfel încît multe familii nu au mai fost în stare să-și plătească nici chiria, nici consumurile de energie electrică, gaz și apă, în momentul de față furnizarea acestora fiind oprită în multe apartamente. Datoriile lor (chirie, gaz și energie electrică) sînt și ele deosebit de mari. Multe familii au primit deja din partea primăriei somații de evacuare, în acest fel consolidîndu-se statutul lor de „rezidenți ilegali”.

Nu există date statistice riguroase despre șomajul în rîndurile romilor, pe de o parte deoarece statisticile oficiale nu iau în considerare criteriul etnic, pe de altă parte deoarece mulți romi — în lipsa unor documente cum ar fi cartea de muncă sau cele certificînd domiciliul stabil — nu se pot înregistra ca șomeri sau ca solicitanți de locuri de muncă.

Conform datelor statisticii oficiale⁸, numărul „șomerilor înregistrați” în județul Mureș era în octombrie 1995 de 37.623 persoane. Dintre aceștia, 6.201 de persoane primeau ajutor de șomaj, 14.881 de persoane primeau alocație de sprijin și 16.541 de persoane nici un fel de sprijin (deoarece nu îndeplineau condițiile stipulate de Legea nr. 1/1991 pentru asigurarea socială a șomerilor). Rata șomajului în județul Mureș era în 1991 de 2,2%, în 1992 de 7,3%, iar între 1993 și 1995 a crescut pînă la 12-14%. Prognozele stabilesc că „3/4 din șomeri vor proveni și în viitor din Tîrgu-Mureș, Sighișoara și Reghin” iar „grupurile cele mai afectate vor fi și în continuare femeile, persoanele sub 30 de ani precum și muncitorii simpli”. Trecerea sub tăcere în datele de mai sus a șomajului acut din rîndurile romilor vorbește de la sine. Pe de altă parte, tabuizarea pauperizării majorității romilor, condiționată economic, lasă din nou spațiu liber pentru consolidarea unor prejudecăți (cum că ei ar fi „leneși”, „asociali” și „necivilizați”).

Modalitățile și condițiile actuale pentru asigurarea socială a șomerilor⁹, precum și noua lege pentru ajutorul social¹⁰ sînt neliniștitoare, deoarece pentru o parte a romilor (de ex. cei din cartierele Rovinari și Valea Rece) acestea nu sînt de nici un folos – ei pur și simplu nu pot apela la ele.

Ajutorul de șomaj, în valoare de 55-60% din ultimul salariu, se acordă pentru o perioadă de 270 de zile calendaristice. După aceasta mai există alocația de sprijin, în valoare de 40% din ultimul salariu, pentru o perioadă de 18 luni. Începînd cu 1 septembrie 1995, există posibilitatea ca după această perioadă, respectiv în cazul unui venit foarte redus, să se solicite un ajutor social.

Pentru înregistrarea ca șomer este nevoie de următoarele acte¹¹: solicitare pentru repartizarea unui loc de muncă; buletin de identitate cu viza de domiciliu; certificat medical; certificate de școlarizare și calificare (originale și copii); adeverință din partea administrațiilor locale, care să certifice lipsa proprietății unui teren; dovadă eliberată de oficiul financiar, care să certifice lipsa de venituri proprii; o declarație pe răspundere proprie că nu există nici o relație de muncă; cartea de muncă și adeverința ultimului salariu brut de la ultimul loc se muncă, ș.a.m.d.

Abstracție făcînd că locuitorii acestor colonii nu au cunoștințe și experiență în contactul cu procesele birocratice (cum și de unde trebuie solicitate actele, de ce este nevoie pentru a le obține) și au serioase dificultăți în completarea sau elaborarea unor cereri, „domiciliul lor ilegal”, respectiv datoriile lor (chirie, energie electrică, gaz) le blochează *a priori* posibilitatea de a prezenta documentele și dovezile necesare pentru obținerea vreunui sprijin.

Deoarece majoritatea lor au efectuat doar lucrări ajutătoare, mereu în alt loc, le lipsește cartea de muncă necesară pentru înregistrarea ca șomeri. Dacă aceasta nu există și nu este confirmabilă, în caz de boală, ei nu au nici dreptul la medicamente gratuite sau compensate.

Chiar și pentru asistența medicală gratuită a săracilor (cu venituri mici, sau lipsiți de venituri) este nevoie de o dovadă de sărăcie eliberată de consiliul local — dar numai dacă există înregistrarea ca șomer sau ca solicitant de ajutor social. În consecință, mulți romi sînt excluși din sistemul legal de asistență medicală. Atît condițiile catastrofale de locuit (lipsa apei calde și a încălzirii, conducînd la degradarea locuințelor), cît și asistența medicală deficitară duc la răspîndirea de boli cum ar fi reumatismul, astmul bronșic și tuberculoza.

În scopul reducerii șomajului, începînd din anul 1991, statul a inițiat și efectuat cursuri de calificare și recalificare a șomerilor. Aceste cursuri (oferite pînă în prezent la aproximativ 1.000 de șomeri pe an) se orientează după necesitățile pieței forței de muncă: în primul rînd se formează și califică șomeri în domeniul utilizării computerelor, a contabilității în sistemele de prelucrare electronică a datelor, ca zidari, instalatori, personal de birou etc. Asemenea „*programe de reintegrare*” nici nu intră în discuție pentru romii din coloniile periferice.

În cursul diferitor interviuri s-a ridicat problema în ce măsură există posibilitatea intrării romilor în sectorul particular, acesta fiind pe cale să se dezvolte. Elementele de bază pentru înființarea unei întreprinderi particulare sînt capitalul inițial, know-how-ul și cunoștințele de marketing. Această categorie a populației nu dispune de asemenea premise.

Ministerul Muncii prevede măsuri de reducere a șomajului, ca de exemplu prin acordarea de credite în condiții avantajoase șomerilor care doresc să înființeze întreprinderi productive sau întreprinderilor mici și mijlocii care angajează cel puțin 50% din personalul lor din rîndurile șomerilor. Nu constituie nici un secret că romii vor profita cel mai puțin de pe urma unor asemenea măsuri. Șansele obținerii unui loc de muncă rămîn în continuare minime, iar pentru a-și hrăni familiile, le rămîne doar fie drumul înspre economia ilicită, caracterizată de atributele ilegalității și criminalității, fie preluarea unor munci auxiliare sau sezoniere, mereu schimbătoare, care nu asigură nici o protecție socială. Mulți dintre ei trăiesc de la mîină la gură, în adevăratul sens al cuvîntului.

Consecințele evoluției observate sînt mai mult decît îngrijorătoare. Majoritatea romilor va fi în continuare disponibilă ca o forță de muncă necalificată și neșcolarizată. În viitor, integrarea lor în muncă va deveni și mai dificilă, deoarece ca urmare a modernizării și restructurării continue a economiei, va crește mai ales cererea pentru forța de muncă calificată. Diferențierea socială, culturală și de pregătire dintre această parte a populației de romi și populația majoritară se va accentua. Contradicția dintre așteptările nutrite față de noua ordine socială, implicînd și speranța ameliorării situației sociale proprii, și situația de fapt — înrăutățirea condițiilor de viață — devine tot mai pregnantă. Prăpastia dintre romii pauperizați și restul populației devine tot mai adîncă și mai greu de înlăturat.

Generația următoare va avea un nivel de educație și pregătire mult mai redus decît cea actuală și va porni în viață sub auspicii și mai proaste. Lipsa de locuri de muncă va produce și în continuare tot sărăcie. Pînă în momentul de față, există puține semnale din partea guvernului care să demonstreze dorința acestuia de a îmbunătăți situația catastrofală existentă prin măsuri educative sau printr-o politică adecvată pe piața forței de muncă. Pe de o parte, nu se încearcă realizarea unor modele experimentale din lipsă de mijloace financiare, iar pe de altă parte, cooperarea direcționată și fundamentală este împiedicată de lipsa de solidaritate dintre diferitele organizații ale romilor.

1.2.2. Situația educațională

1.2.2.1. Situația școlară din județul Mureș

Oficiul de statistică din Tîrgu-Mureș a comunicat următoarele date referitoare la structura de vîrstă și situația educațională a romilor din județul Mureș:

Secția română constă dintr-o așa-zisă clasă simultană, la care participă împreună în total 20 de copii romi, elevi de clasa I, III și IV. În clasa omogenă de romi (clasa I) nu sînt înscriși decît 9 copii, din care doar 3-4 copii frecventează regulat cursurile.

În comuna *Gornești/Gernyeszeg*, unde trăiesc familii de romi integrate, frecvența la cursuri este regulată, iar părinții copiilor insistă ca aceștia să obțină, după absolvirea școlii generale, o pregătire profesională corespunzătoare.

Pregătirea școlară deficitară se constată mai ales la romii pauperizați și marginalizați, și nu se întrevăd, pe termen mediu sau lung, indicii de schimbare a acestei situații. Factorii care contribuie la pregătirea școlară mizerabilă sînt complecși și vor fi prezentați în cele ce urmează numai schițat și pe bază de exemple:

Exemplul Școlii generale nr. 12 din Tg. Mureș, din strada Libertății

Școlarizarea copiilor se efectuează de regulă în cartierul unde aceștia domiciliază și sînt înregistrați. În conformitate cu acest principiu, o parte a copiilor romi din cartierul *Rovinari* ar trebui să fie școlarizați la Școala generală nr. 13, dar din cauza reținerilor manifestate de personalul didactic și de părinți, toți copiii romi din acest cartier au fost îndrumați la Școala generală nr. 12. Aceasta cuprinde aproximativ 500 de copii, din care 2/3 sînt romi. Ei se găsesc atît în secția română, cît și în secția maghiară.

În anul școlar 1995/96 aici a luat ființă o clasă omogenă de copii romi (clasa I), cu o învățătoare romă. Din cei 15 copii înscriși, aproximativ 10 frecventează regulat cursurile, care au loc între orele 12-16. Limba de predare este româna, iar o oră pe zi se predă în limba romanes.

Legea învățămîntului din România¹² prevede că pentru copiii care, din diferite motive, nu au putut absolvi o școală elementară pînă la împlinirea vîrstei de 14 ani, se vor organiza „clase de recuperare”. În momentul de față, în județul Mureș există în general numai „clase de recuperare” pentru copiii romi. În cadrul Școlii generale nr. 12 funcționează din anul școlar 1993/94 o „clasă de recuperare-romi”, în care au fost înscriși 18 copii în vîrstă de 8-14 ani. În această clasă specială, copii de diferite vîrste au posibilitatea ca în termen de patru ani să poată absolvi o școală elementară. Din cei 18 elevi înscriși inițial, 14 tocmai au început clasa a IV-a.

Din interviurile efectuate cu directorul adjunct al școlii, învățătoarea romă și cea a „clasei de recuperare”, precum și cu copiii prezenți, se desprind următoarele problematice și dificultăți:

a) Dificultăți materiale

Multe familii de romi nu conștientizează interdependența educației instituționalizate (grădiniță și școală) cu problemele existenței de zi cu zi, cu lupta cotidiană pentru supraviețuire. Lipsurile materiale sînt enorme, copiii numai cu greu pot fi hrăniți și îmbrăcați corespunzător, în funcție de condițiile meteorologice.

Cei 11 copii din clasa omogenă de romi intervievați provin din familii care cuprind trei pînă la nouă copii sub 15 ani, iar singurul venit este cel al tatălui.

Acest venit nu este suficient nici pentru ridicarea nivelului de trai, nici pentru mutarea în alt cartier sau pentru procurarea unei locuințe acceptabile, nici pentru școlarizarea copiilor, ci abia dacă le asigură supraviețuirea. Cinci dintre copiii chestionați au vârsta prescrisă pentru școlarizare (6-7 ani), restul de șase copii au 8-12 ani și motivează tîrzia lor înscriere la școală cu diferite probleme familiale. Datorită situației materiale precare, acești copii nu sînt îmbrăcați și echipați corespunzător, mulți sînt subnutriți și vin flămînzi la școală.

În clasele mixte române și maghiare, unii dintre copiii romi sînt evitați de colegii lor, de exemplu din pricina hainelor lor jerpelite sau aspectului lor neîngrijit. Deoarece copiii romi reacționează în felul lor specific la ironiile și batjocura celorlalți copii, ei ajung în conflict cu personalul didactic. Presiunea psihică care derivă din situația școlară, ca și stigmatizarea cotidiană din afara școlii reduc motivația pentru învățatură. Rezultatul este un număr mare de repetenți, care în final părăsesc școala cu cunoștințe insuficient însușite (conform Legii învățămîntului, frecventarea școlii este obligatorie doar pînă la vârsta de 16 ani) sau sînt mutați în școli ajutătoare.

b) Dificultăți lingvistice

Dificultățile lingvistice ale copiilor romi nu sînt legate exclusiv de cunoașterea insuficientă a limbii române sau maghiare, ci trebuie considerate și ca un efect al situației lor sociale. Este un fapt recunoscut că folosirea limbii se transmite copiilor în mod diferit, funcție de pătura socială din care provin. În școală se utilizează în general limbajul clasei de mijloc, motiv pentru care copiii de muncitori și, în special, de romi, pornesc de la început cu un handicap. Copiii romi nu cunosc o serie de noțiuni abstracte și nici denumirea unor obiecte care nu există în mediul în care trăiesc.

Aceste dificultăți inițiale s-ar putea înlătura printr-o educație preșcolară (grădiniță), dar accesul copiilor romi în acestea este mărginit, pe de o parte datorită mijloacelor materiale reduse ale familiilor lor, pe de altă parte datorită existenței barierelor create de prejudecățile față de romii pauperizați și marginalizați. Nici un copil din coloniile periferice ale orașului Tîrgu-Mureș nu a urmat programul vreunei grădinițe.

Una din soluții ar fi utilizarea de învățători romi, care cunosc situația socială a acestor copii. Primii învățători romi pregătiți în județul Mureș și-au început activitatea în anul școlar 1995/96 la nou createle clase omogene de romi (vezi cap. 1.2.2.2.). Stimularea pregătirii de învățători romi ar putea duce, pe termen lung, la ameliorarea acestei situații.

c) Absurdități administrative

În România, absolvirea de 8 clase primare este obligatorie, dar există multe căi pentru ocolirea acestei obligații.

Tendențele multor părinți de a eluda această obligație sînt de multe ori, chiar și neintenționat, facilitate de învățători, inspectorate școlare și medici. Părinții se adresează acestora și invocă diferite motive pentru a obține scutirea copiilor de școlarizarea obligatorie. Structura de vîrstă a nou înființatelor clase omogene de romi din *Școala generală nr. 12 din Tîrgu-Mureș și Școala elementară din Crăciunești* demonstrează că mai mult de jumătate din copii împliniseră de acum 2-5 ani vîrsta necesară înscrierii la școală.

Un alt drum care ocolește școala elementară este dirijarea copiilor către așa-zisele școli ajutătoare. În acestea se regăsește o parte a copiilor romi, care au fost transferați aici datorită comportării proaste sau deoarece deranjau procesul de învățămînt.

Exemplul *Casei de copii cu școală ajutătoare* din Tîrgu-Mureș, strada Mărăști nr. 8.

În Tîrgu-Mureș există două „școli ajutătoare” (o casă de copii cu școală ajutătoare, precum și o școală ajutătoare) care corespund cu așa-zisele „școli speciale cu pedagogie terapeutică”. Conform Legii învățămîntului, aceste școli sînt destinate pentru „preșcolari și școlari cu deficiențe mentale, fizice, senzoriale, socio-afective, precum și de comportament și vorbire”¹³. Decizia de îndrumare spre aceste școli aparține pînă nu demult unei comisii, constînd din psihologi, medici pediatri și cadre didactice din cadrul „Laboratorului de sănătate mentală”. După intrarea în vigoare a noii Legi a învățămîntului, această decizie intră în competența unei „Comisii de expertiză” din cadrul Inspectoratului școlar. Această deplasare a competențelor nu modifică însă cu nimic procesul decizional propriu-zis.

În „Casa de copii cu școală ajutătoare”, pe lîngă copii cu handicap fizic sau psihic se găsesc și așa-zii „copii cu deficiențe de comportament” (copii răi), precum și orfani. Decizia de încadrare a copiilor orfani în casele de copii cu școli ajutătoare aparține *Comisiei pentru ocrotirea minorilor*, din subordinea Prefecturii¹⁴. Se poate presupune că o parte din copiii orfani ar putea frecventa cursurile unei școli elementare normale.

În cursul discuțiilor s-a pus problema în ce măsură este realistă propunerea de reîncadrare în școli elementare normale a cîtorva copii, care nu prezintă handicap fizic sau mental. Din cele relatate de directorul „Casei de copii cu școală ajutătoare”, au existat cazuri în care copii ale căror performanțe au depășit așteptările, au fost transferați într-o școală elementară după absolvirea clasei I sau a II-a. Reorientarea către o școală normală nu este posibilă decît în primele două clase; în realitate, numărul copiilor transferați dintr-o școală ajutătoare într-una normală este minim.

După absolvirea clasei a VIII-a la școala ajutătoare, elevii au atins nivelul clasei a IV-a, adică știu să scrie și să citească. Școala încearcă să obțină pentru acești copii cel puțin un loc de ucenic, lucru dificil în condițiile în care numărul de locuri de acest fel este foarte redus.

La „Casa de copii cu școală ajutătoare” din Tîrgu-Mureș au fost înscriși în anul școlar 1995/96 un număr de 422 de copii: 61 *elevi externi*, pe care părinții îi aduc dimineața la școală și îi iau după-masa acasă; 196 *elevi interni*, care locuiesc în cămin în timpul anului școlar, și 165 de *copii orfani*. Din cei 422 de elevi, conform informațiilor furnizate de director cam 60% sînt romi, 20% români și 20% maghiari. Este demn de remarcat faptul că în „Casa de copii cu școală ajutătoare” vizitată, condițiile — hrana regulată, cazarea și îmbrăcămintea — sînt mult mai bune decît în casa părintească sau, respectiv, în colonia de romi.

Politica educațională demonstrează în practică unele fenomene îngrijorătoare. Sistemul școlar, privit în ansamblu, se dovedește incapabil să reducă efectele situației sociale, care, la rîndul ei, influențează educația școlară. Rămînerile în urmă constatate în dezvoltarea cognitivă a copiilor romi, care provin atît din dificultățile lingvistice, cît și din situația lor socio-culturală defavorabilă, sînt echivalente atît la înscrierea în școală, cît și în timpul școlarizării cu o „incapacitate intelectuală”. Drept urmare, un mare procentaj de copii romi sînt îndreptați spre școlile ajutătoare, create de fapt pentru copii cu handicap fizic sau mental. Fatal este că copiii romi (dar și copiii români sau maghiari, provenind din familii defavorizate din punct de vedere socio-cultural), care la înscrierea în școală nu erau handicapați mental, datorită faptului că în aceste școli ajutătoare sînt subsolicitați, la absolvire părăsesc școala cu o pregătire precară și, în consecință, au șanse reduse de integrare într-o viață activă.

Tendința din sectorul educațional face ca tot mai puțini copii romi să absovră școala elementară și să aibă acces la o pregătire profesională. Marea majoritate a copiilor romi se va regăsi și în viitor în „clasele de recuperare”, „clasele omogene de romi” și în școlile ajutătoare. La absolvire, aceștia — în cel mai bun caz — abia vor ști să scrie și să citească, iar accesul la o pregătire superioară sau profesională este realizabil doar pentru foarte puțini dintre ei.

Posibilitatea de a recupera deficiențele inițiale (deci rămînerile în urmă care provin din diferențele culturale, sociale și etnice) în cadrul „claselor de recuperare”, „claselor omogene de romi” și în școlile ajutătoare, și de a trece eventual într-o școală normală, este practic inexistentă. Pe de o parte, cerințele din aceste clase sînt prea reduse pentru a oferi o șansă pentru această trecere, iar pe de altă parte, învățătorii sînt de regulă suprasolicitați și insuficient pregătiți pentru a răspunde necesităților reale și pentru recuperarea deficiențelor inițiale ale copiilor romi. În plus, dotarea materială aferentă acestor clase și școli este semnificativ mai slabă decît cea a școlilor normale. Cu toate că în „clasele omogene de romi” este prevăzută o oră pe zi pentru predarea în limba romanes, nu există material didactic adecvat acestei activități, cum ar fi de exemplu un abecedar în limba romanes.

Impasul în care se găsește politica educațională pentru majoritatea romilor nu a fost, pînă în momentul de față, nici sesizat și nici tratat tematic de către societatea majoritară. Chiar și din partea organizațiilor de romi lipsește inițiativa discutării acestei probleme, ca și un plan de acțiune pentru găsirea de soluții posibile.

1.2.2.2. Formarea învățătorilor romi

Pînă în 1989, învățămîntul în limba maternă a romilor nu era prevăzut la nici un nivel educațional: nu existau nici grădinițe, nici școli în care să se predea limba romanes. În contrast cu „minoritățile recunoscute” (germană, maghiară, ucraineană etc.), nu era preconizată pregătirea de educatori sau învățători pentru minoritatea romilor.

După 1990, cîteva dintre nou înființatele organizații ale romilor s-au mobilizat în vederea organizării predării limbii romanes pentru copiii romi *din școlile românești, respectiv din secțiile române ale școlilor elementare*. Deoarece nu existau suficienți învățători romi calificați, s-a acționat în primul rînd pentru crearea de clase în vederea formării de astfel de cadre pentru învățămîntul elementar. În anul școlar 1990/91 s-au organizat cîte o astfel de clasă la Liceele Pedagogice din Tîrgu-Mureș, Bacău și București, unde s-au înscris în total 55 de tineri.¹⁵

Modelul experimental de la *Liceul Pedagogic din Tîrgu-Mureș*:

Pe baza unei aprobări a Ministerului Învățămîntului din România, în septembrie 1990 a luat ființă o clasă de romi în cadrul Liceului Pedagogic (Liceul „Mihai Eminescu”) din Tîrgu-Mureș.

Aici s-au înscris și au început cursurile pentru a deveni învățători, un număr de 18 tineri romi. Durata studiilor a fost prevăzută să fie de 4 ani, plus un an de practică. În vara anului 1995, 15 tineri au absolvit cursurile.¹⁶ Opt dintre aceștia, care au reușit la examenul de absolvire, au fost repartizați și încadrați cu funcție de bază la școli elementare din diferite localități ale județului ca învățători la clasele I-IV. Restul de șapte tinere, care nu au reușit la examenul de absolvire, au primit un accept verbal din partea Inspectoratului școlar, pe baza căruia au dreptul să funcționeze ca învățători la ciclul primar, dacă există 15 copii romi înscrși, cu obligația de a recupera examenul de absolvire. Aceste tinere învățătoare au recrutat, cu ajutorul organizației Uniunea Romilor din județul Mureș, copii romi și au înființat astfel primele *clase omogene de romi*.¹⁷

Din punct de vedere formal, formarea învățătorilor romi astfel inițiată reprezintă un model pozitiv, fiind prima ocazie în care s-au pregătit cadre didactice din rîndul romilor pentru școlile elementare. În plus, după cum a reieșit din discuțiile purtate cu aceștia, ei sînt foarte motivați și convingși că reprezintă un exemplu pentru grupul lor etnic. Pe lîngă consolidarea identității romilor obținută astfel, este posibil ca pe această bază să demareze schimbări de perspectivă, care

datorită efectului multiplicator pe care-l conțin ar putea produce în viitor schimbări pozitive în direcția soluționării acestei probleme.

La o analiză mai atentă a procesului formării învățătorilor romi apar însă anumite *contradicții, neconcordanțe* și, respectiv, *jumătăți de măsură*. În timp ce pentru primul an de pregătire, 1990/91, în clasele VII ale școlilor generale din județ s-au făcut anunțuri referitoare la demararea acestei pregătiri, iar Uniunea Romilor din Județul Mureș s-a străduit să motiveze un număr relativ mare de tineri romi pentru a deveni învățători, asemenea strategii de mobilizare nu s-au mai folosit în anii următori. Ca urmare, s-au înregistrat prea puține — sau chiar deloc! — cereri de înscriere și ca atare în acest moment nu mai are loc continuarea procesului de instruire. De aici rezultă că a fost vorba doar de un model, de un exemplu de vitrină, și nu se tinde spre realizarea continuității procesului de formare a învățătorilor romi.

Denumirea oficială a noilor învățători este „*cadre didactice pregătite pentru predarea în limba romanes*”, de unde s-ar putea trage concluzia că procesul de învățămînt se desfășoară în limba romanes, iar în plus — așa cum se procedează în alte secții cu predarea în limba maternă — se mai învață și limba română. Această concluzie este însă *greșită*, căci predarea are loc în limba română, și numai o singură oră pe zi este rezervată învățării limbii romanes!

Cu ocazia interviurilor efectuate cu noile învățătoare de școală elementară s-a putut constata că 12 dintre acestea cunoșteau limba română și cea romanes, iar trei dintre ele cunoșteau și limba maghiară. Acest lucru se datorează faptului că pregătirea a avut loc în cadrul *secției române a Liceului Pedagogic*. Nu s-a putut stabili dacă, din principiu, cursurile de pregătire pentru învățători romi s-au organizat numai în secții române, deoarece Inspectorul general școlar din Tîrgu-Mureș nu s-a arătat interesat să discute această problemă.

În clasele unde predau în prezent învățătoarele romi, sînt înscriși în majoritate copii romi care cunosc *limba maghiară* și, parțial, *limba romanes*. Acești copii întâmpină dificultăți considerabile, deoarece predarea are loc în *limba română, limba romanes* fiind învățată doar o oră pe zi. În realitate, acești copii sînt confrunțați de la început cu o limbă străină, ceea ce nu prea contribuie la ușurarea situației lor școlare în general.

Uimitor este faptul că, deși atît conducerile școlilor respective, cît și reprezentanții organizațiilor de romi recunosc existența acestor dificultăți, ei totodată le și *minimalizează* susținînd că, oricum, copiii trebuie să învețe și limba română pentru a se putea descurca pe piața forței de muncă. Acest argument nu este valabil dacă luăm în considerare „dificultățile inițiale” ale copiilor romi. În plus, nu se ia în considerare faptul că în toate secțiile cu predare în limba maternă, limba română este materie obligatorie, deci și în secțiile maghiare sau germane se învață limba română. Din argumentația utilizată se poate trage doar concluzia lipsei unui angajament total din partea celor în cauză.

În comuna Crăciunești/Nyárádkarácsony s-a constatat că părinții erau puțin înclinați să-și înscrie copiii în nou înființata clasă omogenă de romi: doar 9 copii sînt înscriși în aceasta, majoritatea celorlalți copii frecventează secția maghiară. Înființarea clasei omogene nu s-a făcut pe baza unei necesități existente, ci pe bază de recrutare: noul învățător rom fusese solicitat de președintele Uniunii Romilor din Județul Mureș și inspectorul școlar din Tîrgu-Mureș să colecteze cîteva semnături, pentru înființarea unei clase, de la părinții romi din Crăciunești. Astfel, cu nouă semnături obținute s-a creat clasa de romi: trei copii au 6 ani, doi au 7 ani, alți trei au 9 ani și unul are 13 ani, aceasta reprezentînd structura de vîrstă a clasei I-a.

Conform informațiilor primite din partea președintelui Uniunii Romilor din Județul Mureș, Csorkuly Sándor, 90% din romii din județul Mureș sînt vorbitori de limba maghiară; este și mai greu de înțeles, de ce în această situație s-a promovat în mod prioritar pregătirea romilor vorbitori de limba română.

1.2.3. Prejudecăți, intoleranță și discriminare socială

Ostilitatea crescîndă față de romi după 1990 reiese atît din consolidarea prejudecăților față de aceștia, cît și din apariția unor noi forme și structuri discriminatorii. În acest sens se pot distinge patru nivele de discriminare:

a) Utilizarea *forței cuvîntului*, adică prezentarea în mass-media de știri bazate pe prejudecăți, cu scop de discreditare.

Reportajele tendențioase care apar în mediile de informare, calificînd în mod generic romii drept „criminali” și „necivilizați”, au permis unei părți a populației să-și proiecteze asupra romilor toate nemulțumirile acumulate, timp de decenii (!), din cauza situației insuportabile din societate și economie. În acest mod, mass media a sprijinit răspîndirea concepției conform căreia creșterea criminalității și, legată de aceasta, înrăutățirea siguranței publice ar fi în strînsă legătură cu „problema țiganilor”. Romii sînt prezentați drept „rechinii pieței negre” care vor să se îmbogățească pe seama mizeriei populației. Conform multor rapoarte, activitățile de comerț sau meseriile romilor (cum ar fi comerțul cu cai, refolosirea materialelor uzate) sînt „activități neproductive” sau reprezintă „afaceri fără muncă” („bișniță”¹⁸), în timp ce populația majoritară efectuează o „muncă cinstită”.

Mass media, și în special televiziunea, contribuie la perpetuarea și amplificarea rolului de țap ispășitor atribuit romilor. Majoritatea articolelor care se referă la romi sînt înțesate de descrieri umilitoare și înjositoare¹⁹. Prin acest mod de prezentare unilateral, mediile sînt complice la acutizarea conflictelor. Transmiterea agresivității verbale duce la micșorarea pragului de inhibiție față de utilizarea violențelor fizice. Această relație dialectică stă la baza creșterii polarizării din societatea românească.

b) *Discriminarea instituțională* de către autorități, instituții de stat sau controlate de stat, cum ar fi poliția și justiția.

După cum o demonstrează violențele de gen pogrom (vezi pct. 4), de multe ori poliția și justiția refuză să acorde ajutor atunci când este nevoie. În cazul unora dintre excese, poliția nu a intervenit, iar în alte cazuri autoritățile locale au fost chiar implicate. În nici unul din cazuri nu s-a inițiat o procedură juridică contra celor răspunzători²⁰.

c) *Violența particulară organizată*

Din această categorie fac parte excesele minerilor din București în iunie 1990. Minerii, chemați de regimul Iliescu la București pentru a nimici demonstrația pentru democrație din Piața Universității, și care au cutreierat cartierele romilor din Capitală maltratând pe cine apucau. Acțiunea, inițiată de putere, a fost declarată a fi o inițiativă particulară a minerilor. Nici în cazul acestor excese, făptașii nu au fost trași la răspundere.

d) *Violența particulară individuală*

Aceasta are loc independent de instituțiile de stat sau organizațiile cetățenești, și nu are motiv să se teamă de urmărirea justiției.

Campaniile înscenate sau tolerate de stat au redus pragul de inhibiție al populației. Începând cu anul 1990, atacurile și violențele față de romi s-au amplificat. Aceștia au fost izgoniți din satele lor, casele lor fiind incendiate și bunurile lor distruse în întregime. În perioada ianuarie 1990 – iunie 1994 s-au înregistrat 30 de atacuri în 14 județe²¹. În majoritatea cazurilor era vorba de o mulțime revoltată de câteva sute sau mii de oameni care voiau să răzbune presupusele fapte criminale ale unor romi izolați aplicînd *linșajul*. Cazul cel mai grav a avut loc în data de 20/21 septembrie 1993 în comuna Hădăreni (jud. Mureș).

În România s-a instaurat un climat care permite oricui să-i trateze pe romi ca și cum nu ar avea drepturi egale cu restul populației. Statul își declină răspunderea, referindu-se la existența drepturilor pentru minorități, dar nu este capabil să garanteze respectarea acestora, mai ales în ce privește romii. Între promisiunile retorice și punerea acestora în practică se cascadează o prăpastie adîncă. Se pune întrebarea în ce măsură guvernul României poartă o parte din răspunderea pentru discriminarea socială a romilor. Chiar dacă nu există o discriminare și urmărire clară din partea statului, tolerarea de către acesta a mecanismelor de discriminare pare să indice tranziția de la discriminarea socială spre cea structurală.

1.2.4. Organizații politice

Organizațiile politice ale romilor, nou înființate după 1990, nu dispun de o influență prea largă nici în cadrul comunităților de romi, nici la nivelul societății globale. Acest lucru se datorează în special marelui număr de organizații și partide apărute, abundență care îngreunează articularea și promovarea intereselor romilor față de societatea majoritară. În plus, mare parte a populației romilor este caracterizată de prudență, dar și de ignoranță față de organizații și partide în

general. Eterogenitatea comunităților de romi este cea care stă la baza fenomenului de dispersare care le caracterizează. În acest sens, un rol important îl au atât conflictul dintre reprezentanții „tradiționaliști” și cei „moderniști” ai romilor, cât și aspirațiile de putere ale unor personalități locale, care își legitimează pretențiile pe baza identităților regionale sau ale comunităților. Din aceste motive, toate încercările de a crea o „organizație-umbrelă” sînt sortite eșecului.

Deocamdată, situația concurențială dintre diferitele organizații și partide ale romilor este mai puternică decît tendința lor de solidarizare. Totuși, acest lucru se poate înțelege dacă se ia în considerare că în perioada 1945-1989 romii nu au avut nici reprezentanți culturali, nici politici, și cu atât mai puțin experiență în strategiile politicii minoritare. Pînă nu se va crea o bază solidară, pînă ce sprijinul din partea instituțiilor statului, a partidelor de opoziție²² și a personalităților marcante va rămîne tot atît de redus ca și pînă acum, aceste organizații nu vor reuși să realizeze schimbările fundamentale atît de urgent necesare, în special în domeniul social, educațional și economic.

La Tîrgu-Mureș există partidul *Uniunea Romilor din Județul Mureș* precum și fundațiile *Casrom* și *Ĉakra*.

2. Elaborarea pe plan local a unor strategii de sensibilizare față de minoritatea romilor

2.1. Necesitatea acțiunii

Dilema romilor constă în faptul că, pe de o parte, nu există un stat în Europa care să-i sprijine (ei neavînd o „națiune-mamă”), iar pe de altă parte, nu dispun de un „lobby” influent care să le reprezinte interesele. În lipsa „națiunii-mamă”, sprijinul din partea organizațiilor internaționale devine deosebit de important: numai acestea (ONU, Consiliul Europei, ONG-uri) pot atrage atenția asupra situației romilor, să le prezinte necesitățile în diferite foruri și să exercite presiuni asupra guvernului pentru ameliorarea situației lor, respectiv să introducă în reglementările internaționale prevederi sau recomandări specifice. Această „asigurare a spatelui” pozitivă nu absolvă însă organizațiile romilor de obligația de a căuta soluții proprii pentru problemele lor specifice, la nivel național sau regional. Nu se poate ignora necesitatea unirii, respectiv acționării coordonate dintre organizațiile romilor, precum și cea a solidarizării din partea altor partide, care în Parlament să ia atitudine în mod deschis în favoarea solicitărilor romilor și să elaboreze în programele lor strategii pentru rezolvarea acestora. În acest context, politica oficială a guvernului ar trebui să punteze și să pledeze pentru toleranță și înțelegere reciprocă: ar trebui să ia atitudine clară, în public, contra oricărei forme de discriminare și să condamne explicit toate violențele motivate rasist — dar ea este încă foarte departe de împlinirea acestor deziderate. În afară

de aceste *condiții-cadru formale* (care ar putea duce la crearea unui climat de acceptare și toleranță), sînt urgent necesare *măsuri* pe termen mediu și lung care să ducă la ameliorarea situației *catastrofale existente în domeniul educației și pregătirii romilor*. Soluții adecvate nu se prea întrevăd, deoarece pe de o parte romii — după cum s-a mai amintit — nu au o „țară-mamă” care să-i ajute și să le promoveze interesele, iar pe de altă parte, spațiul de manevră al guvernului este restrîns din cauza resurselor financiare reduse de care dispune statul.

Chiar dacă marginalizarea politică a romilor s-a înlăturat, măsurile pentru ameliorarea situației lor socio-economice se dovedesc a fi mult mai dificil de luat. Dacă forțele politice continuă să ignore sau să minimalizeze importanța acestui fenomen, și nu elaborează strategii pentru soluționarea sa, se poate conta pe apariția de conflicte socio-etnice cu efecte negative la nivelul întregii societăți.

Diversitatea centrelor de greutate ale problemelor precum și ale pretențiilor a reieșit clar cu ocazia deplasărilor efectuate în timpul cercetării. În discuțiile purtate atît cu persoane independente, cît și cu reprezentanți ai organizațiilor romilor s-a cerut concretizarea strategiilor de acțiune preconizate. Pentru început, rezultatul a deșeptat, deoarece, deși idei există, seriozitatea și credibilitatea realizărilor lor practice sînt îndoielnice. În plus, lipsa unui angajament total, direcționat mai ales înspre schimbări formale și nu structurale, reprezintă de asemenea o slăbiciune esențială. Există totuși șansa ca, prin continuarea schimbului reciproc de informații și prin clarificarea în continuare a problemelor, să se găsească și să se aplice soluțiile posibile.

2.2. Proiecte și inițiative posibile

Proiectele și inițiativele care vor fi enumerate în cele ce urmează decurg din lipsurile, contradicțiile și situațiile deficitare constatate. Ele trebuie considerate ca „recomandări de pornire” sau „idei inițiale”. Reacțiile critice sau aprobative din partea celor implicați (romi, reprezentanții acestora, NGO-uri din România) sînt așteptate încă să apară. Din aceste discuții s-ar putea naște **strategiile de acțiune** necesare. Bineînțeles că prin proiecte și inițiative nu se va putea obține o ameliorare generală a situației, dar cel puțin se va putea găsi o șansă pentru schimbare și se va putea elabora o perspectivă mai concretă.

2.2.1. În domeniul educației și pregătirii

Perspectivile de educare și pregătire ale *romilor marginalizați, pauperizați* sînt îngrijorătoare. Multe familii de romi nu sînt capabile nici măcar să ofere copiilor lor posibilitatea de a frecventa o școală. Aceasta se datorează atît lipsei de resurse financiare (pentru îmbrăcăminte, materiale școlare, hrană), cît și motivației reduse. Privind problema din unghiul de vedere occidental, aici ar fi domeniul de competență al asistenților sociali sau „streetworkers”, care să discute

cu aceste familii. În România însă nu există deocamdată asistenți sociali, astfel încât această sarcină ar trebui să revină *organizațiilor de romi*.

Deoarece cele mai mari probleme rezidă în pregătirea preșcolară și elementară a copiilor romi, prioritar ar trebui promovată formarea de educatoare și învățătoare rome, respectiv ameliorată pregătirea specifică a învățătorilor care urmează să se ocupe cu copiii romi. În lipsa unor schimbări pozitive în aceste trepte de bază, inegalitatea generală de șanse, existentă în momentul de față, are puține posibilități de îmbunătățire.

Propuneri și recomandări:

I. Instituirea de burse pentru formarea de educatoare din rîndul romilor

Ar trebui demarată încercarea de a atrage tinere rome în activitatea de formare a educatoarelor pentru grădinițe. Pentru aceasta vor trebui parcurse următoarele etape:

— să se găsească fundațiile sau organizațiile care ar putea acorda sprijin material pentru această acțiune;

— să se determine modalitățile de selecție a candidaților (deci să se stabilească criteriile după care se vor acorda bursele);

— să se asigure publicarea și mediatizarea acțiunii.

II. Acordarea de burse pentru formarea de învățători romi

Văzut în perspectivă, necesarul de învățători romi este mare, motiv pentru care ar trebui sprijinită ideea de a crea un stimulent pentru atragerea candidaților la cursurile de pregătire prin acordarea de burse. Pe de o parte, părinții au tot mai puține posibilități de a asigura copiilor mijloacele pentru școlarizare și întreținerea la internat, pe de altă parte atracția pentru pregătirea de învățători la ciclul primar scade mereu din cauza prestigiului social redus al unei asemenea funcții, legat de nivelul scăzut al salariului și de pregătirea sa profesională mai slabă. Etapele de parcurs ar fi următoarele:

— identificarea unor fundații sau organizații internaționale de educație care ar fi capabile să acorde sprijin financiar;

— neapărat, obținerea informațiilor referitoare la posibilitatea organizării unei clase de pregătire și la secția maghiară a Liceului pedagogic;

— inventarierea la fața locului a necesarului în viitor de învățători romi, în special în câteva comune selectate în acest scop (de ex. Crăciunești/Nyárádkarácsony, Băgaciu/Szászbogács, Sînpaul/Kerelőszentpál, Band/Mezőbánd);

— stabilirea valorii bursei și a numărului de burse ce se va acorda anual — pe baza costurilor momentane pentru internat și materiale școlare; o bursă anuală (un elev/9 luni) ar avea următoarea structură:

internat (cazare și hrană)	99 DM
material școlar	50 DM
bursă anuală/elev	149 DM

— judecarea criteriilor de acordare a bursei (media notelor din concurs), procedeele de selecție, compoziția comisiei de selecție, factorii de decizie;

— publicarea concursului și anunțarea sa în școlile generale din județul Mureș.

III. Inițiative care ar putea fi luate în cadrul „Centrului Intercultural”

— **Masă rotundă** pe tema pregătirii învățătorilor romi în județul Mureș.

Participanți: reprezentanți ai Inspectoratului școlar județean, învățătoare rome, directorii școlilor generale în care funcționează nou înființatele clase de romi, reprezentanți ai organizațiilor de romi.

Scopuri: clarificarea necesarului de învățători romi vorbitori de limba maghiară, precum și a motivației tinerilor romi de a urma o pregătire în această direcție.

— **Masă rotundă** pe tema situației generale a învățămîntului în „clasele omogene de romi” și în special a dotării lor (materiale didactice și manuale de limba romanes).

Participanți: învățătoare rome, reprezentanții organizațiilor romilor și ai Inspectoratului școlar.

Scopuri: să se acorde nou instalatelor învățătoare posibilitatea de a-și prezenta experiența, problemele și necazurile și să se elaboreze în comun propuneri pentru ameliorarea situației acestei noi forme de învățămînt. (În momentul cercetării, „clasele omogene de romi” erau deficitare din punctul de vedere al materialului didactic, iar pentru predarea limbii romanes nu existau nici manuale, nici materiale ajutătoare).

— **Inițierea unui schimb de experiență** între noile învățătoare și învățătoarele care predau în clase mixte (ca de ex. învățătoarele de la secția maghiară a Școlii elementare din Crăciunești/Nyárádkarácsony). Deoarece aceste noi învățătoare se simt izolate în viața școlară cotidiană și au impresia că necazurile lor nu interesează pe nimeni, un schimb de experiență ar putea produce eventual, ca efect secundar, o îmbunătățire a imaginii lor publice (o creștere a prestigiului funcției lor) și ca urmare creșterea motivației lor individuale.

— **Efectuarea unei runde de discuții** cu aceste noi învățătoare în scopul organizării de activități extrașcolare, cum ar fi excursii școlare sau eventual o tabără de vară, pentru copii romi defavorizați.

— **Căutarea posibilităților de întemeiere a unei inițiative a femeilor sau a învățătoarelor**, avînd drept centru de greutate organizarea activităților extrașcolare, precum și căutarea soluțiilor pentru ameliorarea premiselor de natură fizică a elevilor romi (măsuri pentru alimentație în timpul școlii, precum și pentru asistență medicală).

2.2.2. În domeniul cultural

Aici trebuie luată în considerare importanța rolului culturii în procesul de păstrare și regăsire a identității, mai ales în ce-i privește pe tineri. Transmiterea tradițiilor și

obiceiurilor prin cîntec, dans și muzică trebuie promovată pentru păstrarea bogăției și varietății acestei culturi. În acest sens, sprijinirea unor schimburi culturale (inițierea de parteneriate și cooperări, organizarea de turnee) ar putea fi utilă.

Propuneri:

În primul rînd, este nevoie de culegerea informațiilor privind atît numărul formațiilor de cîntece și dansuri care există la nivelul județului, cît și despre condițiile și premisele funcționării acestora. În al doilea rînd, se va vedea dacă aceste formații dispun de spații pentru exerciții și probe, care să le permită desfășurarea unei activități continue. După obținerea acestor date preliminare, se preconizează organizarea unei runde de convorbiri care să se centreze pe următoarele puncte:

- culegerea de informații referitoare la sprijinul necesar;
- recomandarea constituirii unor „Asociații culturale a romilor” pe baza structurii grupurilor culturale funcționale, pentru a facilita astfel luările de contact cu eventuali sponsori sau fundații culturale;
- deoarece în Ungaria există deja mai multe asociații culturale ale romilor, ar trebui avute în vedere, în primul rînd, schimburile de experiență cu acestea, iar în al doilea rînd, eventual, constituirea unor rețele.

2.2.3. În domeniul sănătății

În acest domeniu ar fi recomandată promovarea organizării unor **seminare cu specific de educație sanitară și preventivă**, precum și **motivarea unor servicii medicale voluntare**.

Ar fi utile următoarele activități:

- cursuri de prevenire a bolilor infecțioase și, respectiv, de informare despre SIDA;
- cursuri de predare a cunoștințelor medicale elementare — ar trebui căutați parteneri de discuție din diferite comune ale județului, care să fie invitați apoi la un curs;
- inițierea de servicii medicale voluntare.

Aceste activități, care bineînțeles se vor desfășura numai de către sau sub îndrumarea personalului medical autorizat, necesită în prealabil purtarea unor *discuții clarificatoare*, respectiv *culegerea de informații suplimentare*:

- în ce mod s-ar putea organiza cursurile de pregătire sau de informare, cine ar putea pregăti și conduce asemenea manifestări;
- în cîteva comune selectate ar trebui văzut care este cercul de persoane susceptibile de a fi mobilizate pentru participarea la „Cursurile de predare a cunoștințelor medicale de bază”, cercetat unde ar putea avea loc asemenea cursuri și seminare, și care ar trebui să fie volumul acestora;

— stabilirea de contacte cu medici și personal de educație sanitară, pentru a purta cu aceștia discuții despre cursurile ce urmează să fie organizate.

Ar fi recomandabilă stabilirea de contacte cu organizația „*Médecins sans Frontières*” (filiala Cluj) care dispune de o largă experiență în domeniul proiectelor medicale. În afară de aceasta s-ar putea contacta *Organizația Mondială a Sănătății* pentru obținerea de sprijin, ajutor și indicații.

2.2.4. Demontarea prejudecăților și a intoleranței

Prejudecățile față de populația romilor nu pot fi ignorate. Conform unui sondaj efectuat de IRSOP²³ (Institutul român pentru sondarea opiniei publice), 68% din cei interogați și-au declarat deschis antipatia, 5% simpatia și 27% indiferența față de etnia romilor. 41% din populația României se declară de acord cu atacurile contra romilor din presă. În cursul discuțiilor, rare au fost cazurile ca în cîte o propoziție secundară, marcată de stereotipii, să nu se introducă observații disprețuitoare sau ofensatoare la adresa romilor. Din păcate, prejudecățile menționate nu se referă doar la o parte a romilor, ci se aplică întregii etnii, indiferent de clasa socială sau vîrsta lor. Acest lucru se datorează faptului că în România, romii sînt percepuți ca o grupă omogenă. Multipla lor diferențiere fie nu este percepută, fie pur și simplu dată la o parte. Pentru a contracara această imagine falsă și stigmatizarea care decurge din ea, este nevoie de clarificări fundamentale, dar acestea reprezintă un proces anevoios și de lungă durată. Dacă de exemplu în Ungaria, deja din anii '70, mulți oameni de știință, angajați în problematica romilor (sociologi, juriști, pedagogi) au combătut în nenumărate lucrări de cercetare și publicații, prejudecățile sus-amintite și s-au străduit să clarifice problemele legate de acestea, în România nu s-a făcut nici măcar un început în acest sens. În Ungaria s-a stabilit deja din 1990 chiar și o cooperare strînsă între oamenii de știință și organizațiile romilor, în scopul căutării și aplicării strategiilor de acțiune adecvate.

Propuneri:

I. În vederea conștientizării diferențelor existente, în ce privește structura etnică, la nivelul aproape fiecărei comune din județ, precum și a faptului că în acestea există comunități de romi diferite (din punct de vedere lingvistic, cultural și social) ar trebui efectuată în timp o **inventariere locală** a situației existente în orașele și comunele mai mari ale județului Mureș.

Inventarierea sau constatările de la fața locului ar trebui centrate pe următoarele domenii: dezvoltare demografică, limba utilizată și identitatea aleasă, situația școlară, situația economică (domenii de activitate, respectiv locuri de muncă).

Asemenea inventarieri facilitează și elaborarea strategiilor de acțiune necesare, evidențiind necesitățile concrete atît în domeniul educațional, cît și ocupațional.

II. Modul de prezentare ale unor mici inițiative sau ale unor realizări deosebite ale romilor ar trebui discutat în colaborare cu organizațiile romilor.

În acest sens o *propunere* ar fi organizarea unui **tîrg anual** pentru produse artistice sau ale meseriașilor romi, unde, în afară de comercializarea acestor produse, s-ar putea prezenta practic și modul în care ele se realizează.

III. Inițiative, care s-ar putea lua în cadrul „Centrului Intercultural”

— **Masă rotundă** pentru clarificarea următoarelor probleme: Care sînt condițiile existente pentru o activitate publică, respectiv ce posibilități trebuie create în acest sens? De ce nu este posibilă organizarea unui lobby în favoarea romilor?

Pentru aceasta ar trebui aduse la masa discuțiilor organizațiile romilor, reprezentanții unor ONG-uri din România, organizații bisericești și caritative, jurnaliști. Reprezentanții majorității vor trebui să-și declare deschis reținerile pe care le au față de organizațiile romilor, căci numai astfel se poate ajunge la o discuție constructivă, capabilă să depășească barierele vădite, existente în calea cooperării. Pasul următor ar fi colectarea de idei care să fie utile pentru clarificarea problemelor rămase deschise, amintite mai înainte.

De asemenea, tematizarea relației dintre pauperizare și criminalitate apare ca o necesitate urgentă. Scopul acesteia ar fi demontarea prejudecății conform căreia criminalitatea este un fenomen motivat „etnic” și clarificarea faptului că, de fapt, este o problemă socio-economică.

În mod surprinzător, sărăcia și mizeria în care trăiesc mase largi ale populației din România (incluzînd o mare parte a populației de romi) nu este tratată pînă în prezent ca un fenomen social sau economic, ci ca o problemă a siguranței interne (sub deviza „creșterii criminalității”). Faptul că majoritatea romilor (în special pătura muncitorilor sezonieri și auxiliari) și-au pierdut locurile de muncă și se află în imposibilitate de a găsi altele este binecunoscut. Pentru a-și putea hrăni familiile, acestora le rămîne deschis mai întotdeauna numai drumul spre „economia din umbră”, caracterizată prin ilegalitate și criminalitate. Astfel, cercul argumentelor se închide.

Propuneri și recomandări:

I. Dr. Tauber István, un jurist angajat care lucrează în Ungaria, a publicat împreună cu alți colegi mai multe analize științifice, care demonstrează că „Structura deviantă și calitatea acesteia” este univoc determinată de factori socio-structurali, și în nici un caz nu provine din apartenența etnică²⁴. Deoarece, cel puțin deocamdată, este greu de presupus că în România se vor efectua astfel de analize, s-ar putea lua în discuție ideea organizării unui seminar în cadrul *Centrului Intercultural*, la care dr. Tauber să fie invitat pentru a susține un referat. În acest caz, publicul-țintă ar putea fi compus din reprezentanți ai poliției, justiției și mass-mediei.

II. În afară de aceasta, rezultatele cercetărilor științifice maghiare ar putea fi publicate în revista trimestrială a *Centrului Intercultural*, „Altera”.

Raportul de față, precum și schemele recomandate, nu conțin decît o grilă generală de argumente și criterii, care ar trebui luate în considerare la planificarea, punerea în practică și supravegherea activităților în domeniul educațional, cultural și sanitar. Ca și pînă acum, se impune efectuarea unor analize și stabilirea unor concepții în funcție de comuna sau cartierul de care este vorba, pe baza cărora să se elaboreze strategii de acțiune încadrate în contextul socio-economic și cultural respectiv, orientate astfel direct către un anumit grup-țintă. □

NOTE

1. Președintele Uniunii romilor din Județul Mureș, Csorkuly Sándor, apreciază numărul populației de romi din județul Mureș la 150.000 persoane.

2. Estimarea aparține lui Bobó György, conducătorul formației de dansatori romi din comună, precum și primarului comunei.

3. Estimarea aparține „voievodului” (vajda) Mihai Burtea și pastorului bisericii reformate din comună.

4. Vezi și Cherata, L.: *Istoria țiganilor*. București, 1993, pag. 45-55.

5. Această noțiune autodefinitorie a fost introdusă de romi numai în ultimii ani. Caracteristica externă este, evident, purtarea pălăriilor specifice (chiar și băieții din aceste familii pot fi văzuți rareori fără pălării).

6. Raportul OIM: **Raport of the Commission of Inquiry set up to Examine the Complaint Concerning the Observance by Romania of the Discrimination (Employment and Occupation) Convention**. Geneva, mai-iunie 1991, pag. 185.

7. Kemény István (1976), pag. 19.

8. Datele oficiale despre șomaj au fost comunicate de Emil Groza, director al Direcției de muncă și protecție socială Mureș.

9. Vezi *Legea nr. 1/1991*, referitoare la protecția socială a șomerilor, din **Monitorul Oficial al României**, anul IV, nr. 199, 14.08.1992, pag. 2-5.

10. Vezi *Legea privind ajutorul social*, din **Monitorul Oficial al României**, anul VII, nr. 131, pag. 1-4.

11. Vezi **Dispozițiile Ministerului Muncii și Protecției Sociale nr. 307/1994**.

12. Vezi *Legea învățămîntului*, din **Monitorul Oficial al României**, an VII, nr. 167, pag. 3, cap. III, art. 20, aliniatul 4.

13. Vezi *Legea învățămîntului*, din **Monitorul Oficial al României**, an VII, nr. 167, pag. 5.

14. Mai nou, în subordinea Consiliului Județean (n. r.).

15. Vezi **Învățămîntul cu predarea în limbile minorităților naționale din România, anul școlar 1993/94**, editat de Consiliul pentru minoritățile naționale, București 1994, pag. 15.

16. Trei tineri și-au întrerupt pregătirile (o elevă s-a căsătorit, iar doi s-au retras din cauza lipsei posibilităților financiare ale familiilor respective).

17. Deoarece pînă în prezent nu există o aprobare scrisă din partea Inspectoratului școlar sau, respectiv, a Ministerului Învățămîntului, aceste șapte învățătoare rome nu primesc salariu.

18. Vezi **Baricada**, nr. 46 din 17.11.1992, pag. 2, *Sînt murdari, infecți și de nesuferit, România liberă* din 10.11.1993.

19. Vezi **Adevărul**, **Zig-zag**, **Azi** și **România Mare** din perioada iunie-noiembrie 1990; **România Liberă** din 10.08.1990, 19.09.1993, 3.12.1993, 27.02.1994, 6.03.1994; **Adevărul** din 26.07.1994; **Allgemeine Deutsche Zeitung für Rumänien** din 5.05.1994 (*Prejudecăți, norme, jocuri în nisip*).

20. Vezi: Human Rights Watch Helsinki (vol. 6, nr. 17): **Romania, Lynch Law: Violence against Roma in Romania**. New York 1994, pag. 30-31.

21. Vezi **Documente despre violențe împotriva romilor în România** editate de Romani Criss pentru *Seminarul despre dimensiunea umană a romilor în regiunea CSCE*, Varșovia, 20-23.09.1994; Human Rights Watch Helsinki 1994, pag. 8-30.

22. Actualmente partidele de guvernământ (n. r.).

23. Vezi și Nelson, Daniel (editor): **Romania after Tyranny**, Westview Press 1992; Gheorghe, Nicolae: *Între emancipare și discriminare. Aspecte istorice și actuale ale problemei romilor din România*, în **Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik**, an IV, vol 2. noiembrie 1992, pag. 73-74.

24. Tauber, I.(1993), pag. 192-194; Tauber, I.(1984), pag. 174-188; Vigh-Tauber-Madáchi (1986); Sárkány-Tauber (1990); Sárkány-Tauber (1994), pag. 447-469.

Traducere de Mircea Beșa

*

Brigitte MIHOK (n. 1958, Arad) a absolvit *Facultatea de Studii Politice din Berlin*. Este cercetătoare în domeniul relațiilor interetnice în Europa de Est. A publicat numeroase studii și articole despre situația socio-economică a romilor. Autoare al lucrării *Ethnostratification im Sozialismus, aufgezeigt an den Beispielländern Ungarn und Rumänien* (1990) și coautoare a publicației *Die Roma - Hoffen auf ein Leben ohne Angst. Roma aus Osteuropa berichten* (1992).

Brigitte Mihok, Recherchebericht zur Situation der Roma im Landkreis Mureș (Siebenbürgen) und Entwicklung von Sensibilisierungs-strategien gegenüber der Roma-Minderheit vor Ort, *studiu efectuat la cererea Fundației Heinrich Böll, octombrie 1995*.

Tratat de înțelegere, cooperare și bună vecinătate între România și Republica Ungară

Convinse că buna vecinătate, respectul reciproc și colaborarea între cele două țări corespund intereselor fundamentale ale României și Ungariei;

Reafirmînd angajamentul lor față de drepturile omului și libertățile fundamentale, democrație, umanism și statul de drept și exprimîndu-și convingerea că afirmarea și îmbogățirea conținutului acestora reprezintă bazele libertății, justiției și păcii;

Animată de năzuința comună ca Europa să devină un continent unit, al păcii, securității și cooperării pentru toate statele și popoarele și hotărîte să acționeze pentru dezvoltarea unor astfel de relații care să facă posibilă realizarea acestor obiective;

Recunoscînd că minoritățile naționale constituie o parte integrantă a societății din statul în care trăiesc și considerînd că protejarea acestora este o parte componentă a protecției internaționale a drepturilor omului și, în consecință, face obiectul cooperării

internaționale, și că normalizarea cooperării lor în acest domeniu reprezintă o contribuție importantă atît la stabilitatea și înțelegerea în Europa, cît și la consolidarea democrației din cele două țări și la integrarea lor în structurile europene și euroatlantice;

Reafirmîndu-și hotărîrea de a acționa pentru înfăptuirea scopurilor și principiilor Cartei Națiunilor Unite, ale Actului final de la Helsinki, ale Cartei de la Paris pentru o nouă Europă, ca și ale altor documente ale Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa;

Convinse că schimbările ireversibile care au avut loc în Europa și în cele două țări deschid noi perspective în relațiile dintre ele, au căzut de acord asupra celor ce urmează:

Articolul 1

(1) România și Republica Ungară (denumite în continuare „Părți Contractante”) își întemeiază relațiile pe încredere, cooperare și respect reciproc.

(2) Părțile Contractante vor respecta, în relațiile reciproce, ca și în relațiile cu alte state, principiile înscrise în Carta Națiunilor Unite, în Actul final de la Helsinki, în Carta de la Paris pentru o nouă Europă și în alte documente ale Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa, precum și celelalte principii și norme general-acceptate ale dreptului internațional.

Articolul 2

(1) Părțile Contractante vor acționa pentru ca întreaga Europă să devină o comunitate de state, pașnică și democratică, bazată pe supremația dreptului și vor contribui la apărarea și consolidarea securității în acest spațiu, la realizarea obiectivului garantării păcii și securității prin cooperare, în conformitate cu angajamentele din cadrul Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa.

(2) Părțile Contractante, în scopul întăririi păcii și securității europene, vor sprijini continuarea procesului de limitare și reducere a forțelor armate și a armamentelor în Europa la un nivel corespunzător necesităților de apărare. Ele vor sprijini, de asemenea, elaborarea de noi măsuri de creștere a încrederii și securității și se vor strădui să ia asemenea măsuri și în cadrul relațiilor lor bilaterale.

Articolul 3

(1) Părțile Contractante reafirmă că se vor abține, în relațiile lor reciproce, de la amenințarea cu forța sau folosirea forței, fie îndreptate împotriva

integrității teritoriale sau a independenței politice a celeilalte Părți Contractante, fie în orice alt mod incompatibil cu scopurile Organizației Națiunilor Unite și cu principiile Actului final de la Helsinki. Ele se vor abține, de asemenea, de la sprijinirea unor asemenea acțiuni și nu vor permite unei terțe părți să folosească teritoriul lor pentru comiterea unor activități de acest fel împotriva celeilalte Părți Contractante.

(2) Orice diferențe care ar putea apărea între Părțile Contractante vor fi soluționate exclusiv pe cale pașnică.

Articolul 4

Părțile Contractante, în conformitate cu principiile și normele dreptului internațional, precum și cu principiile Actului final de la Helsinki, reconfirmă că vor respecta inviolabilitatea frontierei lor comune și integritatea teritorială a celeilalte Părți. Ele reafirmă, de asemenea, că nu au pretenții teritoriale una față de cealaltă și că nu vor ridica astfel de pretenții nici în viitor.

Articolul 5

(1) În scopul realizării obiectivelor acestui Tratat, Părțile Contractante vor crea cadrul corespunzător colaborării în toate domeniile de interes reciproc.

(2) Pentru aplicarea acestui Tratat, Părțile Contractante vor asigura un loc prioritar colaborării și extinderii relațiilor dintre organele legislative și executive.

(3) În scopul asigurării dezvoltării și aprofundării în continuare a relațiilor bilaterale, precum și al cunoșterii reciproce a punctelor de vedere referi-

toare la problemele internaționale, vor fi continuate schimburile regulate de păreri la diferite niveluri. În acest sens, cel puțin o dată pe an va avea loc o întâlnire a primilor miniștri, iar miniștrii afacerilor externe vor proceda cel puțin o dată pe an la trecerea în revistă a aplicării prezentului Tratat.

(4) Întîlnirile regulate ale conducătorilor altor ministere și instituții centrale vor fi reglementate prin înțelegerile ce se vor încheia între acestea.

Articolul 6

(1) Părțile Contractante vor sprijini dezvoltarea în continuare și utilizarea consecventă a mecanismelor colaborării europene, cu scopul de a contribui activ și pe această cale la menținerea și consolidarea păcii și securității în regiune.

(2) În cazul apariției unei situații care, potrivit părerii uneia dintre Părțile Contractante, poate amenința pacea și securitatea internațională sau interesele majore de securitate, Partea respectivă poate propune celeilalte Părți să examineze împreună măsurile de natură să contribuie la reducerea tensiunii și eliminării situației create, luînd în considerare principiile și mecanismele cuprinse în Carta Națiunilor Unite, precum și cele disponibile în cadrul colaborării europene.

(3) Părțile Contractante vor organiza consultări regulate, la diferite niveluri, în problemele securității și apărării care prezintă interes reciproc. La cererea oricăreia dintre ele, se vor informa reciproc despre îndeplinirea

obligațiilor asumate în baza documentelor internaționale la care ambele au subscris, referitoare la securitate și dezarmare.

(4) Colaborarea între instituțiile militare ale celor două Părți se realizează pe baza unor acorduri separate.

Articolul 7

(1) Părțile Contractante își vor extinde relațiile și colaborarea în organizațiile internaționale, inclusiv cele regionale și subregionale. Ele se vor sprijini reciproc în eforturile lor de integrare în Uniunea Europeană, Organizația Tratatului Atlanticului de Nord și Uniunii Europene Occidentale.

(2) Părțile Contractante, în înțelegere cu alte țări europene interesate, vor conlucra pentru realizarea unor proiecte de cooperare regională și subregională și a altor forme de colaborare care să favorizeze accelerarea dezvoltării țărilor participante la acestea, în domeniile de interes comun — economie, industrie, agricultură, ecologie, transporturi, telecomunicații și altele. Ele vor încuraja participarea celor direct interesați, în concordanță cu legislația fiecărei Părți, la realizarea acestor proiecte și forme de cooperare.

Articolul 8

(1) Părțile Contractante vor dezvolta, în conformitate cu practicile și normele comerțului internațional, cooperarea economică și schimburile comerciale reciproc avantajoase, în toate domeniile vieții economice.

(2) În acest scop, ele vor stimula, în concordanță cu reglementările lor in-

terne și cu obligațiile lor internaționale, legăturile și cooperarea directă între agenții economici din cele două state și vor acționa pentru a asigura condiții favorabile pentru activități antreprenoriale, comerciale și alte activități economice ale persoanelor fizice și juridice ale uneia din Părțile Contractante pe teritoriul celeilalte Părți Contractante.

(3) Părțile Contractante vor încuraja, de asemenea, și vor promova investițiile de capital reciproce și vor garanta protecția acestora.

(4) Părțile Contractante vor acorda o atenție deosebită cooperării dintre ele în vederea dezvoltării coordonate, în conformitate cu standardele internaționale, a infrastructurilor naționale, inclusiv a sistemelor energetice și a rețelelor de transporturi și telecomunicații interconectate.

Articolul 9

(1) Părțile Contractante vor promova cooperarea reciproc avantajoasă și eficientă în domeniul cercetărilor fundamentale și aplicative, acordând o atenție deosebită tehnicii și tehnologiilor moderne.

(2) Părțile Contractante vor încuraja contactele directe și inițiativele comune ale oamenilor de știință și cercetătorilor din cele două țări, precum și cooperarea între institute de cercetări științifice, biblioteci și alte instituții în acest domeniu.

Articolul 10

(1) Părțile Contractante vor coopera, la nivel bilateral, subregional și regional,

în scopul prevenirii, reducerii și eliminării poluării care afectează teritoriile lor respective și al îmbunătățirii condițiilor pentru securitatea lor ecologică.

(2) În cazul unui dezastru ecologic sau al unui accident care poate să aibă un asemenea pericol, Părțile Contractante se vor informa fără întârziere asupra situației apărute și asupra măsurilor de urgență luate.

Articolul 11

(1) Părțile Contractante vor extinde cooperarea dintre ele, precum și cu alte state dunărene, în scopul dezvoltării navigației pe Dunăre și al conlucrării între statele riverane, în toate domeniile de interes comun, precum și pentru prevenirea, reducerea și controlul poluării apelor Dunării.

(2) Părțile Contractante vor coopera, de asemenea, în problemele referitoare la apele transfrontaliere care interesează ambele țări, pe baza convenției bilaterale și a convențiilor multilaterale la care ambele Părți Contractante sînt sau vor deveni parte.

Articolul 12

(1) Părțile Contractante vor dezvolta cooperarea în domeniile culturii, științei și învățămîntului.

(2) Părțile Contractante vor sprijini dezvoltarea schimburilor culturale între instituții, uniuni de creație, asociații și organizații neguvernamentale, precum și persoane fizice din cele două țări și vor încheia, în acest scop, acorduri și programe guvernamentale și interdepartamentale.

(3) Părțile Contractante vor dezvolta și vor sprijini cooperarea, inclusiv pe bază de înțelegeri directe, între universități și alte instituții de învățământ, institute și centre de cercetare științifică din cele două țări, precum și schimburile de elevi, studenți, profesori și cercetători științifici. Ele acordă o atenție deosebită colaborării în domeniul pregătirii și perfecționării specialiștilor și declară că sînt gata să lărgească și să aprofundeze această cooperare.

(4) Părțile Contractante vor încuraja cooperarea și schimburile directe între arhive, biblioteci și muzee și vor asigura accesul la sursele documentare existente în acestea, pentru cercetători și alte persoane din cealaltă țară, în conformitate cu reglementările interne în vigoare în țara respectivă.

(5) Părțile Contractante vor lua măsurile necesare pentru ca autoritățile lor competente să examineze problema recunoașterii diplomelor de studii, în vederea încheierii unei înțelegeri corespunzătoare în acest domeniu.

(6) Fiecare Parte Contractantă va încuraja predarea limbii celeilalte Părți în universități, școli și în alte instituții și, în acest scop, va acorda asistență pentru pregătirea profesorilor și organizarea învățămîntului.

(7) Părțile Contractante vor sprijini activitatea centrelor lor culturale și vor folosi pe deplin posibilitățile pe care acestea le oferă pentru dezvoltarea schimburilor culturale reciproce, în conformitate cu înțelegerea bilaterală pertinentă.

(8) În scopul înfăptuirii obiectivelor stabilite prin acest articol și al dezvoltării cadrului instituționalizat al colaborării bilaterale, Părțile Contractante vor acționa pentru încheierea unui nou Acord de colaborare în domeniile culturii, învățămîntului și științei, precum și a altor convenții corespunzătoare.

Articolul 13

(1) Părțile Contractante vor colabora în vederea păstrării și cunoașterii reciproce de către cele două popoare a moștenirilor lor culturale.

(2) Părțile Contractante vor acționa pentru protejarea monumentelor istorice și de cultură, a locurilor memoriale, a vestigiilor scrise și materiale aflate pe teritoriile lor, care evocă și păstrează momente din istoria și cultura celeilalte Părți, vor sprijini conservarea lor și vor înlesni accesul la acestea, în conformitate cu legislația fiecărei Părți.

Articolul 14

Părțile Contractante vor încuraja un climat de toleranță și înțelegere între cetățenii lor, care au origini etnice sau religii, culturi ori limbi diferite. Ele condamna orice manifestări de xenofobie, de ură, discriminare sau prejudecăți rasiale, etnice sau religioase și vor lua măsuri eficiente pentru a preveni orice asemenea manifestări.

Articolul 15

(1) a) Părțile Contractante se angajează ca, în reglementarea drepturilor și obligațiilor persoanelor aparțin-

nînd minorităților naționale care trăiesc pe teritoriul lor, să îndeplinească Convenția-cadru a Consiliului European, cu privire la minoritățile naționale, dacă în ordinea lor de drept internă nu există o reglementare mai favorabilă în privința drepturilor persoanelor aparținînd minorităților.

b) Părțile Contractante, fără a aduce atingere a conținutului paragrafului de mai sus, în scopul protejării și promovării identității etnice, culturale, lingvistice și religioase a minorității române din Ungaria și a minorității maghiare din România, vor aplica, ca angajamente juridice, prevederile care definesc drepturile acestor persoane, așa cum sînt încorporate în documentele pertinente ale Organizației Națiunilor Unite, Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa și Consiliul European, menționate în Anexa la prezentul Tratat.

(2) Drept urmare, Părțile reafirmă că persoanele la care se referă paragraful precedent au dreptul, exercitat în mod individual sau împreună cu alți membri ai grupului lor, de a-și exprima liber, păstra și dezvolta identitatea etnică, culturală, lingvistică și religioasă. În mod corespunzător, ele au dreptul să înființeze și să mențină propriile instituții, organizații sau asociații educative, culturale și religioase, care pot apela la contribuții financiare voluntare și alte contribuții, precum și la sprijin public, în conformitate cu legislația internă.

(3) Părțile Contractante respectă dreptul persoanelor aparținînd minorităților române din Ungaria și al persoanelor aparținînd minorității maghiare din

România de a folosi liber limba lor maternă, în particular și în public, oral și în scris. Ele vor lua măsurile necesare pentru ca aceste persoane să poată învăța limba lor maternă și să aibă posibilități adecvate pentru a fi educate în această limbă, în cadrul sistemului învățămîntului de stat, la toate nivelele și formele, potrivit nevoilor acestora. Părțile Contractante vor asigura condițiile care să facă posibilă folosirea și a limbii materne în relațiile locale, administrative și judiciare, în conformitate cu legislația internă, precum și angajamentele internaționale asumate de cele două Părți. Aceste persoane au dreptul de a folosi numele și prenumele lor în limba lor maternă și se vor bucura de recunoașterea oficială a acestora. În zonele locuite de un număr substanțial de persoane aparținînd minorităților respective, fiecare Parte va permite să fie expuse și în limba minorității denumiri tradiționale locale, denumiri de străzi și alte inscripții topografice destinate publicului.

(4) Părțile Contractante vor respecta dreptul persoanelor aparținînd minorităților naționale de a avea acces, în limba maternă, la informație și la mijloace de comunicare în masă, electronice și scrise, precum și de a schimba liber și de a difuza informații. Ele vor da acestor persoane posibilitatea, în cadrul legislației interne a fiecăreia, de a înființa și administra propriile mijloace de comunicare în masă.

(5) Părțile Contractante vor asigura exercitarea de către persoanele aparținînd acestor minorități a dreptului de a participa efectiv, individual sau prin partidele sau organizațiile lor, la viața

politică, economică, socială și culturală și la soluționarea problemelor de interes național sau local, prin reprezentanții lor aleși în organele autorităților publice centrale și locale. Fiecare Parte Contractantă, în luarea deciziilor asupra problemelor referitoare la protecția și promovarea identității naționale a acestor persoane, va consulta organizațiile, partidele politice sau asociațiile acestora, în conformitate cu procedurile democratice de luare a deciziilor prevăzute de lege.

(6) Părțile Contractante respectă moștenirea culturală și istorică a minorităților naționale, sprijină eforturile acestora pentru protejarea monumentelor și siturilor istorice care păstrează cultura și istoria minorităților și iau măsurile convenite pentru ca, în zonele cu populație mixtă, cetățenii să cunoască valorile culturale maghiare, respectiv românești.

(7) Părțile vor respecta dreptul persoanelor aparținând acestor minorități de a menține contacte libere între ele și peste frontiere, cu cetățenii altor state, precum și dreptul de a participa la activități ale organizațiilor neguvernamentale, naționale și internaționale.

(8) Părțile Contractante recunosc că, în exercitarea drepturilor la care se referă acest articol, orice persoană aparținând unei minorități va respecta, ca orice alt cetățean al statului respectiv, legislația națională și drepturile celorlalți. Aceste persoane se bucură de aceleași drepturi și au aceleași obligații cetățenești, la fel cu ceilalți cetățeni ai țării în care trăiesc.

(9) Părțile Contractante, fără a aduce atingere măsurilor luate în cadrul politicii lor generale de integrare, se vor abține de la orice politică ori practică având drept scop asimilarea împotriva voinței lor a persoanelor aparținând minorităților naționale și vor proteja aceste persoane împotriva oricărei acțiuni urmărind o astfel de asimilare. Ele se vor abține, de asemenea, de la măsuri care, modificând proporțiile populației din zonele locuite de persoane aparținând minorităților naționale, sînt îndreptate împotriva drepturilor și libertăților care decurg din standardele și normele internaționale menționate în paragraful 1 al prezentului articol.

(10) Părțile se vor sprijini reciproc în urmărirea modului de punere în aplicare a prevederilor conținute în acest Articol. În acest scop, în cadrul consultărilor periodice menționate la Articolul 5 al prezentului Tratat, Părțile vor examina și probleme ale cooperării bilaterale referitoare la minoritățile naționale decurgînd din aplicarea prevederilor prezentului Tratat și vor constitui un Comitet interguvernamental format din experți. Ele vor coopera în desfășurarea corespunzătoare a procedurilor Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa și Consiliul Europei, care verifică îndeplinirea angajamentelor referitoare la protecția minorităților naționale, așa cum sînt conținute în documentele acestor organizații, la care Părțile au subscris.

(11) Părțile Contractante vor coopera în vederea dezvoltării cadrului

juridic internațional pentru protecția minorităților naționale. Ele sînt de acord să pună în aplicare, ca parte a prezentului *Tratat*, prevederile documentelor internaționale în virtutea cărora ele își vor asuma și alte angajamente în ceea ce privește promovarea drepturilor persoanelor aparținînd minorităților naționale.

(12) Nici unul din angajamentele cuprinse în acest *Articol* nu poate fi interpretat ca implicînd vreun drept de a întreprinde vreo activitate sau de a comite vreo acțiune contrară scopurilor și principiilor *Cartei Națiunilor Unite*, altor obligații decurgînd din dreptul internațional sau prevederilor *Actului Final de la Helsinki* și ale *Cartei de la Paris a Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa*, inclusiv principiul integrității teritoriale a statelor.

Articolul 16

Părțile Contractante vor dezvolta cooperarea în domeniul mijloacelor de comunicare în masă. Ele vor favoriza circulația liberă a informației referitoare la viața socială, politică, economică, culturală și științifică din țările lor și vor sprijini orice efort îndreptat spre înțelegere, cunoaștere reciprocă obiectivă, spre depășirea prejudecăților.

Articolul 17

(1) Părțile Contractante vor dezvolta și vor sprijini cooperarea în domeniile protecției sănătății și cercetării medicale.

(2) Părțile Contractante vor promova, de asemenea, cooperarea în

domeniile protecției și asigurărilor sociale, în interesul cetățenilor fiecărei Părți, aflați pe teritoriul celeilalte părți și, în acest scop, vor analiza posibilitatea încheierii unor înțelegeri.

Articolul 18

Părțile Contractante vor sprijini extinderea contactelor directe între organizații politice și sindicale, biserici și comunități religioase, fundații, asociații de femei, de tineret, sportive și de altă natură.

Articolul 19

(1) Părțile Contractante vor sprijini și vor facilita contactele directe între cetățenii lor.

(2) Părțile Contractante vor extinde relațiile consulare și vor simplifica trecerile peste frontieră și controlul vamal, inclusiv prin deschiderea de noi puncte de frontieră și lărgirea celor existente, în funcție de posibilități, în vederea, facilitării traficului de persoane și mărfuri, încheind acordurile corespunzătoare pentru realizarea acestor scopuri.

Articolul 20

(1) Părțile Contractante își vor acorda în mod reciproc asistență juridică în cauzele civile, familiale, penale, în conformitate cu convențiile în vigoare, și vor dezvolta cooperarea pe bază de înțelegeri speciale, între organele lor de poliție.

(2) Părțile Contractante vor coopera în prevenirea și combaterea crimei organizate, în special, a terorismului,

traficului ilegal de stupefiante, pirateriei aeriene, contrabandei și traficului ilegal de bunuri și valori culturale, istorice și muzeale. De asemenea, ele își declară disponibilitatea de a conlucra în aceste domenii, în cadrul cooperării internaționale.

Articolul 21

(1) Părțile Contractante vor soluționa, prin consultări și negocieri directe, toate diferendele rezultând din interpretarea sau aplicarea prezentului Tratat. După ce ambele Părți Contractante vor deveni parte la un acord internațional multilateral privind reglementarea pașnică a diferendelor, diferendele menționate la acest articol, și care nu vor fi soluționate într-un termen rezonabil prin consultări și negocieri directe, vor fi soluționate potrivit procedurilor stabilite prin acordul internațional multilateral sus-menționat, cu condiția ca angajamentele asumate prin acel acord multilateral să se refere și la asemenea diferende.

(2) Părțile Contractante se vor strădui, ori de câte ori va fi cazul, să includă, în convențiile lor bilaterale, clauze potrivit cărora diferendele referitoare la interpretarea sau aplicarea convențiilor respective vor fi supuse unor proceduri de soluționare disponibile.

Articolul 22

Prezentul Tratat nu este îndreptat împotriva nici unui stat terț și nu aduce atingere drepturilor și obligațiilor ce decurg pentru Părțile Contractante din tratatele bilaterale și multilaterale încheiate de fiecare din ele cu alte state.

Articolul 23

Prezentul Tratat se încheie pe o perioadă d 10 ani. Valabilitatea lui se prelungește automat, pe noi perioade de câte cinci ani, dacă nici una din Părțile Contractante nu notifică în scris celeilalte Părți Contractante, cu cel puțin un an înainte de expirarea perioadei respective, intenția sa de a denunța Tratatul.

Articolul 24

Prezentul Tratat va fi supus ratificării în conformitate cu procedurile constituționale respective ale fiecărei Părți Contractante și va intra în vigoare în ziua schimbului instrumentelor de ratificare. Părțile Contractante constată că „Tratatul de prietenie, cooperare și asistență mutuală între Republica Socialistă România și Republica Populară Ungară” semnat la București, la 24 februarie 1972 și-a pierdut valabilitatea.

Articolul 25

Prezentul Tratat va fi înregistrat la Secretariatul Organizației Națiunilor Unite, în conformitate cu articolul 102 al Cartei.

Anexă

Lista documentelor la care se referă paragraful 1.(b) al Articolului 15 din Tratatul de înțelegere, cooperare și bună vecinătate între România și Republica Ungară:

1. Documentul Reuniunii de la Copenhaga asupra Dimensiunii Umane a Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa, 29 iunie 1990;

2. Declarația Adunării Generale a Organizației Națiunilor Unite asupra drepturilor persoanelor aparținând minorităților naționale sau etnice, religioase și lingvistice (Rezoluția 47/135), 18 decembrie 1992;

3. Recomandarea 1201 (1993) a Adunării parlamentare a Consiliului Europei cu privire la un protocol

adițional la Convenția Europeană a Drepturilor Omului, referitor la drepturile minorităților naționale'.

'Părțile Contractante sînt de acord că Recomandarea 1201 nu se referă la drepturi colective și nici nu obligă Părțile să acorde persoanelor respective dreptul la un statut special de autonomie teritorială bazată pe criterii etnice. □

Semnat la 16 septembrie 1996, la Timișoara.

Apărut în Monitorul Oficial nr. 250 din data de 10 octombrie 1996.

Tratat cu privire la relațiile de bună vecinătate și cooperare între România și Ucraina

România și Ucraina, denumite în continuare „*părți contractante*”,

convinse că buna vecinătate, respectul reciproc și colaborarea dintre cele două state corespund intereselor fundamentale ale popoarelor lor,

conștiente de interesul strategic comun în consolidarea independenței, suveranității, integrității teritoriale și stabilității fiecăreia dintre ele,

salutând schimbările istorice pozitive din Europa și animate de năzuința comună către o Europă unită — continent al păcii, securității și cooperării,

călăuzindu-se după scopurile și principiile Cartei ONU și pornind de la primatul normelor general recunoscute ale dreptului internațional,

reafirmându-și hotărârea de a îndeplini angajamentele conținute în Actul final de la Helsinki, în Carta de la Paris pentru o nouă Europă, precum și în celelalte documente ale Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa,

convinse că respectarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului reprezintă o premisă importantă pentru edificarea unei Europe noi, unită prin valorile comune ale democrației, libertății și statului de drept,

condamnând actele injuste ale regimurilor totalitare și de dictatură militară, care în trecut au afectat în mod negativ relațiile dintre poporul român și poporul ucrainean, și convinse că lichidarea moștenirii dureroase a trecutului se poate face doar prin dezvoltarea relațiilor prietenești și de cooperare între cele două popoare, care năzuiesc spre edificarea unei Europe unite,

considerând că evaluarea obiectivă a trecutului va contribui la întărirea înțelegerii și încrederii reciproce dintre cele două state și popoare,

convinse de necesitatea realizării de către ambele părți contractante a unei politici active, orientată spre viitor, de bună înțelegere și încredere, bună vecinătate și parteneriat,

avînd în vedere potențialul celor două țări și posibilitățile lor pentru dezvoltarea colaborării bilaterale reciproc avantajoase,

au convenit asupra următoarelor:

Articolul 1

1. Părțile contractante își întemeiază relațiile lor pe încredere și respect reciproc, cooperare și parteneriat.

2. Părțile contractante vor respecta, în relațiile reciproce, ca și în relațiile cu alte state, principiile Cartei Organizației Națiunilor Unite și ale Actului final de la Helsinki: egalitatea suverană, nerecurgerea la forță sau la amenințarea cu forța, inviolabilitatea frontierelor, integritatea teritorială a statelor, reglementarea pașnică a diferendelor, neamestecul în treburile interne, respectarea drepturilor omului, egalitatea în drepturi și dreptul popoarelor de a dispune de ele însele, cooperarea între state și îndeplinirea cu bună-credință a obligațiilor asumate conform dreptului internațional.

Articolul 2

1. Părțile contractante, în concordanță cu principiile și normele dreptului internațional și cu principiile Actului final de la Helsinki, reafirmă că frontiera existentă între ele este inviolabilă, și, de aceea, ele se vor abține, acum și în viitor, de la orice atentat contra acestei frontiere, precum și de la orice cerere sau acțiune îndreptată spre acapararea și uzurparea unei părți sau a întregului teritoriu al celeilalte Părți contractante.

2. Părțile contractante vor încheia un tratat separat privind regimul frontierei dintre cele două state și vor soluționa problema delimitării platoului lor continental și a zonelor economice exclusive în Marea Neagră, pe baza principiilor și procedurilor convenite printr-un schimb de scrisori între miniștrii afacerilor externe, efectuat o dată cu semnarea prezentului tratat. Înțelegerile convenite în acest schimb de scrisori vor intra în vigoare simultan cu intrarea în vigoare a acestui tratat.

Articolul 3

1. Părțile contractante reafirmă că nu vor recurge în nici o împrejurare la amenințarea cu forța sau la folosirea forței, fie îndreptată împotriva integrității teritoriale sau independenței politice a celeilalte părți contractante, fie în orice alt mod incompatibil cu prevederile Cartei O.N.U. și cu principiile Actului final de la Helsinki. Ele se vor abține, de asemenea, de la sprijinirea unor asemenea acțiuni și nu vor permite unei terțe părți să folosească teritoriul lor pentru desfășurarea unor activități de acest fel împotriva celeilalte părți contractante.

2. Orice probleme și diferende între părțile contractante vor fi soluționate exclusiv prin mijloace pașnice, în conformitate cu normele dreptului internațional.

Articolul 4

1. Părțile contractante, conștiente de caracterul indivizibil al securității europene, vor colabora pentru edificarea unei Europe unite, constituită din state pașnice, democratice și indepen-

dente. În conformitate cu angajamentele lor internaționale, ele vor contribui la promovarea unei politici de cooperare și bună vecinătate, de consolidare a stabilității, păcii și securității în regiunea lor și pe continent.

2. Părțile contractante vor colabora în scopul consolidării măsurilor de creștere a încrederii între state, pentru prevenirea și soluționarea pașnică a conflictelor regionale.

Articolul 5

Părțile contractante își vor întări și extinde cooperarea în cadrul organizațiilor internaționale, inclusiv cele regionale și subregionale. Ele se vor sprijini reciproc în eforturile lor de integrare în structurile europene și euroatlantice.

Articolul 6

1. În cazul apariției unei situații care, potrivit părerii uneia dintre părțile contractante, poate crea o amenințare pentru pacea și securitatea internațională, părțile contractante vor proceda la consultări privind măsurile de natură să contribuie la reducerea tensiunii și eliminarea respectivei situații.

2. Părțile contractante vor organiza consultări regulate, la diferite niveluri, în problemele securității și dezarmării, care prezintă interes reciproc, și se vor informa despre îndeplinirea obligațiilor asumate în baza documentelor internaționale în acest domeniu, la care ambele au subscris.

3. Părțile contractante vor realiza colaborarea în domeniul militar pe baza

unor acorduri separate între organele lor de stat competente.

Articolul 7

1. Părțile contractante, pe bază bilaterală și multilaterală, vor contribui activ la procesul de dezarmare în Europa, la reducerea în continuare a forțelor armate și a armamentelor, pînă la niveluri corespunzătoare necesităților de apărare.

2. Părțile contractante vor acționa împreună pentru menținerea și consolidarea regimului de neproliferare a armelor nucleare, pentru respectarea strictă a acestuia, precum și pentru interzicerea producerii și/sau folosirii armelor de distrugere în masă.

Articolul 8

Părțile contractante, potrivit prevederilor Convenției-cadru europene privind cooperarea transfrontalieră dintre comunități sau autorități teritoriale, vor încuraja și sprijini contactele directe și colaborarea reciproc avantajoasă între unități administrativ-teritoriale din România și Ucraina, îndeosebi în zonele de frontieră. De asemenea, ele vor contribui la colaborarea dintre unități administrativ-teritoriale din cele două state în cadrul euroregiunilor existente precum și al euroregiunilor „Prutul de Sus” și „Dunărea de Jos” nou-create, la care pot fi invitate să participe și unități administrativ-teritoriale din alte state interesate. Părțile contractante vor acționa pentru includerea acestei cooperări în cadrul activităților corespunzătoare ale instituțiilor europene.

Articolul 9

Părțile contractante vor extinde cooperarea dintre ele, precum și cu alte state riverane la Dunăre și la Marea Neagră, în toate domeniile de interes comun.

Articolul 10

1. Pentru a asigura dezvoltarea și aprofundarea relațiilor bilaterale, precum și pentru efectuarea unor schimburi de vederi referitoare la problemele internaționale, părțile contractante vor favoriza contactele regulate dintre organele și instituțiile lor centrale și locale. În acest scop, anual vor avea loc întâlniri la nivel de șefi de stat sau de guvern sau întâlniri ale miniștrilor afacerilor externe, cu care ocazie va fi examinată și îndeplinirea prezentului tratat.

2. Părțile Contractante vor încuraja dezvoltarea în continuare a legăturilor interparlamentare.

Articolul 11

Părțile contractante vor sprijini lărgirea contactelor directe dintre cetățenii lor, precum și dintre organizațiile și asociațiile civice neguvernamentale din cele două țări.

Articolul 12

Părțile contractante vor colabora, între ele și în cadrul organizațiilor și conferințelor internaționale, în vederea dezvoltării și punerii în aplicare a standardelor internaționale referitoare la promovarea și protecția drepturilor omului și a libertăților fundamentale pentru toți, inclusiv drepturilor persoanelor aparținând minorităților naționale.

Părțile contractante se vor consulta, ori de câte ori va fi nevoie, în scopul perfecționării și armonizării legislației lor naționale în acest domeniu, dezvoltării contactelor umane și rezolvării problemelor cu caracter umanitar de interes comun.

Articolul 13

1. În scopul protecției identității etnice, culturale, lingvistice și religioase a minorității române din Ucraina și a minorității ucrainene din România, părțile contractante vor aplica normele și standardele internaționale prin care sînt determinate drepturile persoanelor aparținînd minorităților naționale și anume acele norme și standarde care sînt cuprinse în Convenția-cadru a Consiliului Europei privind protecția minorităților naționale, precum și în: Documentul Reuniunii de la Copenhaga, a Conferinței asupra dimensiunii umane a Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa, din 29 iunie 1990, Declarația Adunării Generale a O.N.U. asupra drepturilor persoanelor aparținînd minorităților naționale sau etnice, religioase și lingvistice (Rezoluția nr. 47/135), din 18 decembrie 1992, și Recomandarea nr. 1201 (1993) a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei cu privire la un protocol adițional la Convenția europeană a drepturilor omului, referitor la drepturile minorităților naționale, cu înțelegerea că această recomandare nu se referă la drepturi colective și nu obligă părțile contractante să acorde persoanelor respective dreptul la un statut special de autonomie teritorială bazată pe criterii etnice.

2. Minoritatea română din Ucraina cuprinde cetățenii ucraineni, indiferent de regiunile în care trăiesc și care, potrivit opțiunii lor libere, aparțin acestei minorități în virtutea originii lor etnice, limbii, culturii sau religiei lor.

Minoritatea ucraineană din România cuprinde cetățenii români, indiferent de regiunile în care trăiesc și care, potrivit opțiunii lor libere, aparțin acestei minorități în virtutea originii lor etnice, limbii, culturii sau religiei lor.

3. Părțile contractante se angajează să adopte, dacă va fi necesar, măsuri adecvate în vederea promovării, în toate domeniile vieții economice, sociale, politice și culturale, a egalității depline și reale între persoanele aparținând minorităților naționale și cel aparținând majorității populației. În această privință, ele vor ține seama în mod corespunzător de condițiile concrete în care se află persoanele aparținând minorităților naționale.

4. Părțile contractante reafirmă că persoanele la care se referă acest articol au, îndeosebi, dreptul, exercitat în mod individual sau împreună cu alți membri ai grupului lor, la liberă exprimare, la menținerea și dezvoltarea identității lor etnice, culturale, de limbă și religioase, dreptul de a-și menține și dezvolta propria lor cultură, la adăpost de orice încercare de asimilare, împotriva voinței lor. Ele au dreptul să-și exercite pe deplin și efectiv drepturile omului și libertățile fundamentale, fără nici o discriminare și în condiții de deplină egalitate în fața legii. Persoanele aparținând acestor minorități au dreptul de a

participa, în mod efectiv, la treburile publice, inclusiv prin reprezentanți aleși potrivit legii, precum și la viața culturală, socială și economică.

5. Părțile contractante vor crea, pentru persoanele aparținând minorității române din Ucraina și pentru cele aparținând minorității ucrainene din România, aceleași condiții pentru studierea limbii lor materne. Părțile contractante reafirmă că persoanele sus-menționate au dreptul să fie instruite în limba lor maternă, într-un număr necesar de școli și instituții de stat pentru învățământ și specializare, situate ținând seama de răspândirea geografică a minorităților respective. Ele au, de asemenea, dreptul de a folosi limba lor maternă în raporturile cu autoritățile publice, în conformitate cu legislația națională și cu angajamentele internaționale ale părților contractante.

6. Părțile contractante recunosc că, în exercitarea dreptului la asociere, persoanele aparținând acestor minorități naționale pot înființa și menține, în conformitate cu legislația internă, propriile organizații, asociații, precum și instituții sau așezăminte de învățământ, culturale și religioase.

7. Părțile contractante vor respecta dreptul persoanelor aparținând la minoritățile naționale de avea acces, în limba maternă, la informație și la mijloace de comunicare în masă, precum și de a schimba liber și de a difuza informații. Ele nu vor crea obstacole, în ceea ce privește înființarea și utilizarea de către aceste persoane, în cadrul legislației interne a fiecărei părți contractante, a propriilor mijloace de informare în

masă. Persoanele la care se referă acest articol au dreptul de a menține contacte între ele și peste frontiere cu cetățeni ai altor state și de a participa la activitățile organizațiilor neguvernamentale, atât la nivel național, cât și internațional.

8. Părțile contractante se vor abține să ia măsuri care, modificând proporțiile populației din zone locuite de persoane aparținând minorităților naționale, urmăresc limitarea drepturilor și libertăților acestor persoane, care decurg din standardele și normele internaționale menționate în paragraful 1 al prezentului articol.

9. Orice persoană aparținând unei minorități naționale, care consideră că drepturile protejate prin acest articol i-au fost încălcate, are dreptul să adreseze o petiție autorităților de stat competente, folosind procedurile legale disponibile.

10. Părțile contractante recunosc obligația persoanelor la care se referă acest articol de a fi loiale statului ai cărui cetățeni sînt, de a respecta legislația națională, precum și de a respecta drepturile celorlalte persoane, îndeosebi acelea care aparțin populației majoritare sau altor minorități naționale.

11. Nici una dintre prevederile acestui articol nu va fi interpretată ca limitînd sau negînd drepturile omului, care sînt recunoscute în conformitate cu legile părților contractante sau cu acordurile încheiate între ele.

12. Nici una din prevederile acestui articol nu poate fi interpretată ca implicînd vreun drept de a întreprinde vreo activitate sau a comite vreo acțiune contrară scopurilor și principiilor Cartei

O.N.U., altor obligații decurgînd din dreptul internațional sau prevederilor Actului final de la Helsinki și ale Cartei de la Paris pentru o nouă Europă, inclusiv principiului integrității teritoriale a statelor.

13. Părțile contractante, în scopul de a coopera în urmărirea îndeplinirii angajamentelor prevăzute în acest articol, vor crea o comisie mixtă interguvernamentală, care va ține cel puțin o sesiune anuală.

Articolul 14

1. Părțile contractante vor crea condiții favorabile pentru dezvoltarea relațiilor lor economice și comerciale bilaterale, reciproc avantajoase, și vor perfecționa mecanismul acestora, în conformitate cu normele și practica comerțului mondial. Ele își vor acorda reciproc clauza națiunii celei mai favorizate, în relațiile economice, în condițiile prevăzute de acordul lor bilateral.

2. Fiecare parte contractantă, în concordanță cu legislația internă și cu dreptul internațional, va crea condiții favorabile pentru activitățile economice desfășurate pe teritoriul ei de persoanele fizice și juridice ale celeilalte părți contractante, inclusiv pentru stimularea și protejarea reciprocă a investițiilor.

Articolul 15

Părțile contractante vor crea condițiile necesare pentru o colaborare eficientă în domeniul cercetărilor științifice fundamentale și aplicate, al dezvoltării și introducerii tehnologiilor avansate. Ele vor sprijini extinderea legăturilor directe între oamenii de știință, unitățile de

cercetare, proiectare și producție și alte instituții din aceste domenii.

Articolul 16

1. Părțile contractante vor dezvolta colaborarea, în măsura posibilităților lor, în domeniul protecției și îmbunătățirii stării mediului înconjurător, al lichidării urmărilor accidentelor industriale și ale calamităților naturale. Ele vor colabora în domeniul utilizării raționale a resurselor naturale, al extinderii producțiilor curate din punct de vedere ecologic, al înfăptuirii unor măsuri eficiente pentru protecția și refacerea naturii, în scopul ameliorării securității ecologice a celor două țări.

2. Părțile contractante vor intensifica cooperarea dintre ele, cu alte state și organizații internaționale, în scopul prevenirii, reducerii și controlului poluării apelor Dunării și ale Mării Negre.

3. Părțile contractante se vor informa reciproc, fără întârziere, asupra producerii unui dezastru ecologic sau a unui accident industrial, care poate să aibă efecte tranfrontaliere, și asupra măsurilor luate pentru lichidarea consecințelor acestora.

4. Părțile contractante vor încheia un acord special privind cooperarea bilaterală în problemele protecției mediului înconjurător.

Articolul 17

Părțile contractante vor lărgi colaborarea în domeniul transporturilor, inclusiv asigurarea libertății de tranzit pe teritoriile lor pentru persoane și mărfuri, în conformitate cu legislația națională și cu normele și practica internațională. În

acest scop, ele vor încheia acorduri corespunzătoare.

Articolul 18

Părțile contractante vor colabora în scopul armonizării politicilor și programelor de dezvoltare a infrastructurilor naționale, inclusiv a sistemelor energetice, precum și a rețelelor de transporturi și de telecomunicații.

Articolul 19

1. Părțile contractante vor dezvolta cooperarea în domeniile culturii, științei și învățămîntului.

2. Părțile contractante vor sprijini cunoașterea reciprocă a valorilor culturale din cele două țări de către cetățenii lor, vor susține inițiativele în acest sens pe linie de stat, civice și individuale și vor contribui la lărgirea schimburilor dintre uniuni de creație, asociații, instituții de cultură, știință și învățămînt.

3. Părțile Contractante vor dezvolta cooperarea, inclusiv pe bază de înțelegeri directe, între universități și alte instituții de învățămînt, instituții și centre de cercetare științifică din cele două țări, și vor sprijini schimburile reciproce de elevi, studenți, profesori și cercetători științifici.

4. Părțile contractante, în conformitate cu reglementările lor interne, vor încuraja cooperarea și schimburile directe dintre arhive, biblioteci și muzee și vor asigura accesul la sursele documentare existente în acestea, pentru cercetători și alți cetățeni ai celeilalte părți contractante.

5. Părțile contractante vor încuraja studierea limbii române în Ucraina și a

limbii ucrainene în România, și vor crea, în acest scop, condiții și posibilități adecvate, îndeosebi prin sprijinirea pregătirii profesorilor și a organizării învățămîntului.

6. Părțile contractante vor încheia acorduri corespunzătoare privind recunoașterea reciprocă a actelor de studii și a diplomelor de absolvire a învățămîntului liceal și universitar, precum și a titlurilor științifice și academice.

7. Părțile contractante, în scopul îndeplinirii prevederilor acestui articol vor încheia acorduri și programe corespunzătoare.

Articolul 20

Părțile contractante vor colabora în scopul conservării și restaurării monumentelor istorice, culturale și a locurilor memoriale românești în Ucraina, respectiv ucrainene în România și al asigurării accesului la acestea, în conformitate cu legislația fiecărei părți.

Articolul 21

Părțile contractante vor încuraja cooperarea în domeniul mijloacelor de comunicare în masă. Ele vor sprijini eforturile îndreptate spre informarea reciprocă și obiectivă a cetățenilor celor două țări și, în acest scop, vor încuraja schimbul și difuzarea liberă de informații referitoare la viața socială, politică, economică, culturală și științifică din țările lor, în conformitate cu reglementările lor interne și cu angajamentele lor internaționale.

Articolul 22

Părțile contractante vor dezvolta cooperarea în domeniul protecției sănă-

tății și cercetării medicale, turismului și sportului. Ele se vor preocupa de protecția și asigurările sociale pentru cetățenii lor, aflați pe teritoriul celeilalte părți contractante și, în acest scop, vor încheia înțelegeri corespunzătoare.

Articolul 23

Părțile contractante vor colabora în lupta împotriva criminalității, inclusiv împotriva crimei organizate, terorismului, a pirateriei aeriene și maritime, operațiunilor financiare ilicite, traficului ilegal cu stupefiante, arme, substanțe explozive și toxice, materiale nucleare și radioactive, precum și a contrabandei, inclusiv de bunuri și valori culturale. Ele vor încheia, în acest scop, acorduri corespunzătoare și vor promova acțiuni comune în cadrul colaborării internaționale în aceste domenii.

Articolul 24

1. Părțile contractante vor dezvolta relațiile consulare, precum și colaborarea în domeniul asistenței juridice reciproce în cauze civile, familiale și penale.

2. Părțile contractante, în scopul creării condițiilor corespunzătoare pentru traficul de persoane și mărfuri peste frontiera de stat româno-ucraineană, vor colabora pentru perfecționarea procedurilor de trecere a frontierei și de control vamal și vor întreprinde măsuri în vederea deschiderii de noi puncte de trecere a frontierei și pentru dezvoltarea celor existente. În acest scop, ele vor încheia acorduri corespunzătoare.

Articolul 25

Părțile contractante vor încheia, în baza prezentului tratat, acorduri separate în domenii de interes reciproc.

Articolul 26

Prezentul tratat nu este îndreptat împotriva vreunui stat terț și nu aduce atingere drepturilor și obligațiilor părților contractante care decurg din tratatele bilaterale și multilaterale încheiate de fiecare dintre ele cu alte state și organizații internaționale.

Articolul 27

Prezentul tratat se încheie pe termen de 10 ani. Valabilitatea lui se prelungește automat pe noi perioade de câte 5 ani, dacă nici una dintre părțile contractante nu va încunoștința în scris cealaltă parte con-

tractantă despre intenția sa de a-l denunța, cu cel puțin un an înaintea expirării perioadei de valabilitate respective.

Articolul 28

Prezentul tratat va fi supus ratificării conform procedurilor prevăzute de legislația fiecărei părți contractante și va intra în vigoare la data schimbului instrumentelor de ratificare.

Articolul 29

Prezentul tratat va fi înregistrat la Secretariatul O.N.U., în conformitate cu art. 102 din Carta Organizației Națiunilor Unite.

Încheiat la Constanța la 2 iunie 1997, în două exemplare originale, fiecare în limbile română și ucraineană, ambele texte fiind egal autentice. □

*Semnat la 2 iunie 1997, la Constanța, în vigoare din 22 octombrie 1997
Apărut în Monitorul Oficial nr. 157 din data de 16 iulie 1997.*

Trei minorități și solicitările lor: românii din Ucraina, ungurii din România, găgăuzii din Moldova

RENATE WEBER

1. Trei momente

De câțiva ani de zile, mai exact spus din 1993, ungurii din România, prin intermediul UDMR, și-au structurat un sistem de cereri a căror realizare o consideră necesară pentru păstrarea și afirmarea identității lor. A fost mai întâi „Proiectul de Lege privind minoritățile naționale și comunitățile autonome” (citat în continuare „Proiectul UDMR”), iar mai apoi „Programul UDMR adoptat la Congresul al IV-lea, din mai 1995” (citat în continuare „Programul UDMR”). Reacțiile din societatea românească, pe marginea acestor documente și a solicitărilor conținute, au fost descurajante. S-a realizat un consens în respingerea celor mai multe din ele fără o adevărată discuție, fără a se încerca pătrunderea în intimitatea cererilor și a se vedea în ce măsură ele au doar un caracter politic sau dacă minoritatea maghiară crede cu adevărat că, prin nerespectarea lor, ființa ei este în pericol. Politicieni și ziariști au prezentat punctul de vedere al majorității române, dar prea puțin s-a încercat discutarea și înțelegerea punctului de vedere al minorității. Excepțiile n-au făcut decât să confirme regula. În cadrul Centrului pentru Drepturile Omului al Comitetului Român Helsinki au fost elaborate primele (singurele pînă în prezent) analize de substanță ale documentelor UDMR¹.

O întrebare firească este dacă minoritatea maghiară din România este singura într-o astfel de poziție, sau există și alte minorități, trăitoare în alte țări, care au abordări asemănătoare. Dacă da, cum au fost întâmpinate (eventual, chiar rezolvate) cererile lor?

*

Numărul 3 al revistei *ALTERA* a publicat comentariul lui Eugen Patraș „Statutul juridic special al Găgăuziei (*Gagauz Yeri*)” în care este pusă în discuție forma de autonomie (statutul special) de care beneficiază găgăuzii din Republica Moldova. Autorul este îngrijorat de faptul că o astfel de formă de autonomie este acordată unei minorități care reprezintă doar 3,5% din populația Moldovei, întrebându-se dacă nu cumva faptul că această populație „deține 11% din teritoriul republicii poate constitui, în perspectivă, un serios motiv de instabilitate interetnică”.

*

În fine, în luna iulie 1996, ziarul *Cuvîntul liber* din Tîrgu-Mureș publica articolul lui Ion Crețu (din Cernăuți) intitulat „*Dușmanii comunității românești din Ucraina*”. Era prezentat apelul adresat românilor din Ucraina de Alianța Creștin-Democrată a Românilor din Ucraina pentru aplicarea în viața de zi cu zi a *Legii cu privire la minoritățile naționale* și „*Programul ACDR de renaștere și dezvoltare națională a comunității românești din Ucraina*” (citată în continuare Programul ACDR). Articolul făcea referiri la reacțiile vehemente ale presei din Ucraina, cu precădere ale revistei *Ceas (Timpul)*. Una din ele, de exemplu, făcută publică prin intermediul articolelor publicate în această revistă, se încheia astfel: „*După mine ar fi logic ca 'Apelul' să se încheie cu punctul 'Granițele Ucrainei să fie restabilite în hotarele anului 1940' și atunci diplomații celor două țări (Ucraina și România) n-ar mai trebui să-și frămînte capul asupra documentului-tratat politic*”². Cîți din cei care au reacționat astfel au gîndit cu adevărat la substanța cererilor comunității românești din Ucraina, cîți au încercat să înțeleagă în ce măsură solicitările ei sînt îndreptățite și necesare?

*

Nu-mi propun în acest articol să comentez dacă unele construcții conceptuale sau instituționale ar fi putut, sau nu, să fie înlocuite cu altele, fără alterarea substanței drepturilor; și nici nu doresc să fac o analiză privind oportunitatea unor rezolvări. Ceea ce îmi propun este o prezentare comparativă a cererilor maghiarilor din România, ale românilor din Ucraina și ale găgăuzilor din Republica Moldova, astfel încît cititorul să aibă o imagine din care să poată trage singur concluziile.

2. Ce vor românii din Ucraina și ce vor ungurii din România?

Practic și unii și ceilalți doresc să fie lăsați să decidă în acele chestiuni care țin de păstrarea și afirmarea identității lor naționale, precum și în problemele ce țin de viața comunităților lor locale. Este adevărat, UDMR și-a formulat solicitările în cadrul unei elaborări conceptuale care se bazează pe drepturi colective, pe

considerarea minorității drept comunitate autonomă, factor constitutiv în stat, pe elaborarea instituțiilor autonomiei personale și teritoriale. Aceasta face ca unele formulări teoretice să pară diferite, dar substanța solicitărilor este aceeași.

a) În materie de învățămînt

Programul ACDR prevede:

- „*asigurarea învățămîntului superior, mediu de specialitate și mediu de cultură generală pentru populația românească din Ucraina (în primă etapă - deschiderea de facultăți și grupe academice cu predarea în limba română la instituțiile de învățămînt superior din Cernăuți, Ismail, Reni, Ujgorod, iar în etapa a doua - deschiderea Universității românești la Cernăuți)*”;

- „*unificarea programelor de învățămînt pentru școlile cu predare în limba română din Ucraina cu programele școlare din România*”.

Nici Proiectul UDMR și nici Programul UDMR nu au cerut unificarea programelor de învățămînt pentru școlile în limba maghiară din România cu cele din Ungaria. Ceea ce se solicită în Proiectul UDMR este:

- prevederea dreptului persoanelor aparținînd minorităților naționale „*de a învăța în limba lor maternă, de a beneficia de educație și învățămînt în instituții de stat cu predare în limba maternă la toate nivelurile*”;

- dreptul persoanelor fizice, al cultelor, al organizațiilor și societăților aparținînd minorităților „*de a înființa și întreține instituții de învățămînt confesionale și private*”;

- garantarea de către stat, „*în funcție de cerințe*”, a învățămîntului în limba maternă preșcolar, elementar, liceal, profesional, superior, universitar, postuniversitar, precum și a posibilității obținerii gradelor didactice și a diferitelor titluri științifice în limba maternă;

- finanțarea de către stat și, „*în mod proporțional*” de către autoritățile administrației publice locale, a învățămîntului minoritar de stat și confesional și sprijinirea instituțiilor de învățămînt private.

Programul UDMR consideră a fi extrem de important ca minoritatea maghiară „*să beneficieze, conform ponderii sale numerice în totalul populației, de fondurile bănești destinate culturii și învățămîntului din bugetul de stat*” și socotește firească reînființarea Universității Bolyai din Cluj, ca instituție de învățămînt și cultură a maghiarilor din România.

b) În domeniul participării politice și al luării deciziilor

Programul ACDR:

- solicită reprezentarea etnicilor români în organele de stat legislative și executive de toate nivelurile, proporțional cu populația respectivă în totalul populației (țării, regiunii, raionului etc.) și:

- subliniază necesitatea creării, pe lângă administrațiile regionale de stat, a unor consilii consultative formate din reprezentanți ai minorităților naționale care să participe la sesiunile consiliilor regionale, astfel încât studierea problemelor legate de minorități să fie făcută cu participarea reprezentanților minorităților.

Proiectul UDMR prevede:

- ca în unitățile administrativ-teritoriale în care minoritatea națională este în minoritate în raport cu numărul populației aceasta să aibă un „*drept de veto limitat*” în problemele referitoare la identitatea ei;

- dreptul minorităților naționale la reprezentare în instituțiile publice și organele judecătorești;

Iar Programul UDMR precizează că unul din obiectivele sale este „*asigurarea reprezentării proporționale a maghiarilor din România în administrația de stat, la nivel central și local*”.

c) În privința limbii materne

Programul ACDR solicită asigurarea statutului de limbă oficială limbii române pentru folosirea ei în paralel cu limba de stat, în regiunile compact locuite de români.

În mod asemănător, Proiectul UDMR cere ca în acele unități administrativ-teritoriale în care persoanele aparținând minorităților naționale sînt în majoritate numerică, minoritatea respectivă să poată folosi și limba sa maternă ca limbă oficială,

În vreme ce Programul UDMR precizează ca una din preocupările esențiale ale UDMR „*asigurarea cadrului legislativ pentru folosirea neîngrădită a limbii materne în diversele domenii ale vieții sociale, în spiritul documentelor internaționale*”³.

d) În privința inscripționărilor în limba maternă

Programul ACDR cere revenirea necondiționată la toponimia istorico-tradițională a localităților românești din Ucraina, abuziv schimbată în perioada totalitarismului.

Proiectul UDMR prevede dreptul minorităților naționale de a afișa în limba lor maternă denumirile localităților, străzilor, piețelor, instituțiilor și serviciilor publice în localitățile în care persoanele aparținând unei minorități naționale constituie cel puțin 10% din numărul populației.

e) Privind accesul la audiovizualul public

Programul ACDR solicită înființarea teleradiocompaniei naționale pentru populația românească din Ucraina.

Mai modest, Proiectul UDMR cere doar recunoașterea dreptului minorităților naționale la asigurarea realizării și difuzării regulate de către posturile publice de radio și televiziune a emisiunilor minorităților, iar Programul UDMR consideră

„de o importanță excepțională [...] asigurarea funcționării unor studiouri de radio și televiziune autonome în limba maghiară”.

f) În domeniul relațiilor transfrontaliere

Programul ACDR dorește simplificarea trecerii frontierei cu România pentru populația românească din raioanele de frontieră. Mai elaborat, Proiectul UDMR solicită recunoașterea dreptului minorităților naționale de a întreține legături libere și neîngrădite cu țările de care sînt legate prin afinități etnice, lingvistice, culturale sau religioase, respectînd inviolabilitatea teritorială a statului. Pe aceeași linie, Programul UDMR mai enumeră:

- asigurarea circulației libere a cetățenilor;
- dezvoltarea legăturilor existente între instituții, organizații și asociații, permanentizarea schimbului de specialiști;
- „circulația neîngrădită a informațiilor peste hotare”.

g) Privind afirmarea identității culturale și autonomia culturală

Programul ACDR formulează cîteva cereri foarte precise:

- autonomie culturală pentru regiunile compact locuite de români, Cernăuți, Odesa, Transcarpatia;
- organizarea unor centre de cultură românească în regiunile Cernăuți, Odesa, Transcarpatia, care să dispună de biblioteci, muzee, expoziții, tipografii, edituri naționale etc.;
- retrocedarea imobilelor din Cernăuți, care în trecut au aparținut ca proprietate Societății pentru Literatură și Cultură Românească în Bucovina, actualelor organizații naționale românești din regiunea Cernăuți;
- crearea unor formații artistice românești pe lîngă filarmonici, deschiderea teatrului românesc la Cernăuți;
- ocrotirea legislativă a monumentelor istorico-culturale românești; ridicarea monumentului lui Mihai Eminescu la Cernăuți și al lui Ștefan cel Mare în Codrul Cosminului;

Programul UDMR, considerînd că „garanția vieții culturale [a minorității maghiare] este autonomia culturală, iar instrumentul acesteia, autoorganizarea societății minoritare”, solicită:

- „acordarea unei cote părți echitabile” din bugetul de stat și din cele locale „pentru a susține mișcărilor culturale ale comunităților etnice”;
- asigurarea prezenței membrilor minorităților naționale în organismele culturale teritoriale (de stat), în regiunile locuite de populație mixtă;
- reprezentarea proporțională a etnicilor maghiari în comisiile teritoriale de specialitate ale Ministerului Culturii și ale altor agenții centrale.

În același timp, Proiectul UDMR solicită sprijinul statului în vederea menținerii și afirmării identității culturale a minorităților prin:

- susținerea eforturilor minorităților de a crea opere în limba maternă,
- asigurarea accesului în limba maternă la operele create în alte limbi (prin traducere, subtitrare),
- crearea unei rețele de biblioteci pentru minorități,
- susținerea teatrelor și a altor instituții de cultură,
- editarea cărților și periodicelor minorităților,
- scoaterea la iveală și colecționarea mărturiilor materiale ale culturii minorităților, înființarea și îmbogățirea colecțiilor publice.

În plus, UDMR a formulat cereri privind posibilitatea folosirii simbolurilor naționale.

*

Evident, se impune precizarea că, în vreme ce maghiarii din România beneficiază de unele din drepturile menționate mai sus, românii de Ucraina se află într-o situație mult mai dificilă, multe din drepturile la care aspiră aflându-se abia în stadiul de deziderat. De fapt, există atât de multe asemănări între solicitările celor două minorități, încât cineva de bună-credință nu poate să nu se întrebe cum de există o asemenea similitudine. Este vorba de o simplă coincidență, sau de altceva? Acel „altceva” care face ca minoritățile, oriunde s-ar afla ele, să se simtă în pericol și să încerce îndepărtarea acestui pericol prin imaginarea unor soluții - inevitabil asemănătoare - indiferent de situarea lor geografică?

Faptul că sistemul în care UDMR își prezintă solicitările sale este mult mai elaborat vine dintr-un exercițiu mai îndelungat în articularea pozițiilor sale decât din esența lor. Este de așteptat ca, peste câteva vreme, ACDR să imagineze construcții asemănătoare. Și nu este imposibil ca, în același timp cu negarea cererilor sale și concomitent cu apariția unor reacții agresive de genul celei prezentate mai sus, ACDR să-și radicalizeze discursul și să ridice ștacheta cererilor sale. Este reacția firească a oricărei minorități care nu dorește să se lase asimilată, dimpotrivă, este hotărâtă să-și afirme identitatea. Cu cât mai ridicată este „conștiința politică autonomă”⁴ a unei minorități, cu atât mai elaborat este sistemul de protecție pe care ea îl imaginează. Dimpotrivă, acolo unde înțelegerea și respectul față de alteritate există, exercitarea drepturilor specifice minorităților pare să vină de la sine, chiar în absența unor elaborări conceptuale de anvergură⁵.

3. Ce au obținut găgăuzii din Republica Moldova?

În Republica Moldova, găgăuzii numără aproximativ 153.000 de locuitori, ceea ce înseamnă aproximativ 3,5% din totalul populației. În unele secțiuni administrative - raioanele Comrat și Ceadăr-Lunga și unele sate din raioanele

Basarabeasca, Taraclia, Vulcănești - ei reprezintă 82,5% din totalul populației acelor locuri⁶.

În conformitate cu art. 111 (1) din Constituția Republicii Moldova „Localităților din stînga Nistrului, precum și unor localități din sudul Republicii Moldova, le pot fi atribuite forme și condiții speciale de autonomie după statute speciale adoptate prin legi organice”.

Este interesant să amintesc că, în legătură cu posibilitatea constituțională de acordare a acestei forme de autonomie, la 1 august 1994, Guvernul României a dat o *Declarație* cu privire la votarea în Parlamentul Moldovei și promulgarea prin decret prezidențial, la 29 iulie 1994, a noii Constituții a statului moldovean, în care se exprimă îngrijorarea, printre altele, față de „*declararea unor zone cu statut special, în locul aplicării practicilor acceptate pe plan internațional privind asigurarea unei ample descentralizări administrativ-teritoriale*”, considerîndu-se că acest fapt „*reprezintă, în esență, premisele atomizării statului, ale unei posibile federalizări, cu consecințe grave asupra independenței Republicii Moldova*”. Dincolo de aspectul politic al acestei declarații⁷, e de remarcat că Executivul de la București nu a manifestat nici un interes pentru analizarea și înțelegerea rațiunilor care au stat la baza acestei decizii a Constituantei de la Chișinău. Probabil că, din perspectiva românească, orice acceptare a statutului special — indiferent unde în lume, dar mai ales în Europa — este percepută ca o contestare directă a punctului de vedere oficial al României, care înseamnă nu numai negarea dreptului la o asemenea formă de autonomie, dar chiar refuzul dialogului pe o asemenea temă.

Punctul de vedere al Guvernului român este împărțit de Eugen Patraș, care consideră că această autonomie teritorială în interiorul Republicii Moldova „*în practică nu înseamnă altceva decît o federalizare*”⁸, ceea ce, în viziunea sa, vine în contradicție cu prevederile art. 1 al Constituției, potrivit căruia „*Republica Moldova este un stat suveran și independent, unitar și indivizibil*”. Autorul consideră că, prin Legea privind statutul special al Găgăuziei, se transmite *de facto* o parte din suveranitatea Republicii Moldova către noua formațiune autonomă teritorială. Și cum suveranitatea națională aparține întregului popor, transferul de suveranitate putea fi realizat numai cu consimțămîntul întregului popor, adică prin referendum.

Iată cîteva dintre argumentele care mă fac să nu fiu de acord cu aceste păreri.

În primul rînd, Republica Moldova a ales ca formă de guvernare participarea reprezentativă a poporului și nu cea directă, iar Parlamentul este reprezentatul poporului. În al doilea rînd, prin acordarea unui statut special Găgăuziei, nu s-a realizat un transfer de suveranitate, ci o aplicare practică a principiului subsidiarității. În plus, trebuie menționat că însăși Constituția Republicii Moldova este cea care prevede posibilitatea acordării statutului special, Legea privind

Găgăuzia nefăcînd decît să aplice prevederile legii fundamentale a statului moldovean. În acest context e interesant să amintesc Declarația Congresului Puterilor Locale și Regionale a Consiliului European, din 26 octombrie 1996 în care se preciza: „*acordarea auto-guvernării locale sau regionale minorităților nu trebuie să fie limitată la statele care au o structură federală sau regională, ci este, de asemenea, posibilă și de dorit în state unitare; mai mult, ea nu pune în pericol suveranitatea statului și nici integritatea sa teritorială*”⁹. În fine, diferența dintre statele componente ale federațiilor și regiunile autonome ale statelor unitare este dată de competențele pe care acestea le exercită. Pentru a înțelege, trebuie să trecem în revistă puterile pe care le au structurile instituționale ale Găgăuziei.

A fost un act cu mari implicații hotărîrea legislativului moldovean de a considera populația găgăuză drept „popor”, nu numai datorită mărimii ei (numai 153.000 de locuitori), ci și prin prisma eventualelor complicații pe care acest calificativ îl crează, avînd în vedere că alți 300.000 de găgăuzi trăiesc în Bulgaria și alți 32.000 în Ucraina. Mai ales că forma de autonomie reprezentată de statutul special este specifică minorităților naționale. Singura explicație — eminentamente politică — rezidă în prevederile art. 1 alin. (4): „*În cazul schimbării statutului Republicii Moldova ca stat independent poporul Găgăuziei are dreptul la autodeterminare externă*”. Așadar, avînd în vedere că dreptul la autodeterminare externă este recunoscut numai popoarelor¹⁰, Parlamentul de la Chișinău a legiferat că pe teritoriul său trăiește un popor găgăuz, punînd terminologia în acord cu prevederile art. 1 (4).

Ce puteri au și ce puteri nu au autoritățile găgăuze? Găgăuzia are simboluri proprii, dar folosirea lor se face „*deopotrivă cu simbolica de stat a Republicii Moldova*”. În ce privește administrarea, ea se face în primul rînd în temeiul Constituției Republicii Moldova și al Legii privind statutul juridic special al Găgăuziei. Legea prevede că administrarea se realizează și pe baza legilor Republicii Moldova, cu cîteva excepții, precum și în temeiul actelor normative adoptate de Adunarea Populară a Găgăuziei, dar menționează cerința ca acestea din urmă să nu contravină Constituției și legislației Republicii Moldova (art.2).

Conform art. 6 al legii, „*pămîntul, subsolul, apele, regnul vegetal și cel animal, alte resurse naturale, bunuri mobile și imobile, aflate pe teritoriul Găgăuziei, sînt proprietate a poporului Republicii Moldova*”, constituind în același timp baza economică a Găgăuziei.

Pe teritoriul Găgăuziei au statutul de limbi oficiale limba moldovenească, cea rusă și cea găgăuză, legea garantînd funcționarea și a altor limbi. Dar în corespondența cu autoritățile și instituțiile din afara teritoriului Găgăuziei limbile oficiale sînt cele din Constituție, limba moldovenească și cea rusă.

În ceea ce privește autoritățile, Adunarea Populară este autoritatea reprezentativă și are dreptul de a adopta acte normative, în limitele stabilite de lege. De

remarcat este faptul că ea nu este aleasă pe criterii etnice, așa cum se întâmplă în alte zone cu statut special, ci prin vot universal, egal, direct, secret și liber exprimat. O referire de criteriul național apare în art. 10 (2), care prevede că unul din vicepreședinții Adunării Populare trebuie să fie ales din rîndul deputaților de altă origine etnică decît cea găgăuză.

Competența legislativă a Adunării Populare se manifestă în cîteva domenii, limitativ enunțate în art. 12:

- „a) Știință, cultură, învățămînt;
- b) gospodărie comunală și de locuințe, urbanistică;
- c) ocrotire a sănătății, cultură fizică și sport;
- d) activitatea bugetar-financiară și fiscală locală;
- e) economie și ecologie;
- f) relații de muncă și asistență socială.”

În privința bugetului Găgăuziei, acesta este format din toate tipurile de vărsăminte stabilite de legislația Republicii Moldova și de Adunarea Populară, iar raportul dintre bugetul de stat și cel al Găgăuziei se stabilește în conformitate cu legislația Republicii Moldova (art. 18).

La competențele de mai sus se adaugă dreptul de a soluționa probleme ce țin de organizarea teritorială, de organizarea și activitatea asociațiilor de cetățeni, altele decît cele politice, de organizarea alegerilor și a referendumului în chestiuni ce țin de competența Găgăuziei, participarea la promovarea politicii interne și externe a Republicii Moldova în problemele care privesc interesele Găgăuziei.

În legătură cu eventualul conflict între legile Republicii Moldova și actele normative ale Găgăuziei, se prevede dreptul Adunării Populare de a sesiza Curtea Constituțională a Republicii Moldova. În cazul în care Curtea „*declară nule pe teritoriul Găgăuziei actele normative ale Republicii Moldova*”, situația va fi rezolvată de Parlamentul sau Președintele Republicii Moldova. Așadar, autoritățile din Găgăuzia nu pot hotărî ele în legătură cu o astfel de situație, competența fiind a autorităților Republicii Moldova — art. 12 (4). În ceea ce privește actele normative ale Găgăuziei care contravin Constituției Republicii Moldova și Legii privind statutul juridic special, ele se declară nule — art. 12 (6).

Administrația Găgăuziei este asigurată, în primul rînd, de un guvernator, ales prin vot universal, egal, direct și secret, pentru un mandat de 4 ani, care nu trebuie să fie găgăuz, ci doar „*să posede limba găgăuză*”. El este membru al Guvernului Republicii Moldova, confirmarea sa în această funcție fiind de competența Președintelui țării.

Toate celelalte autorități ale Găgăuziei sînt numite printr-o colaborare dintre autoritățile de la Chișinău și Adunarea Populară: judecătorii, procurorii, șeful Direcției de justiție, șeful Direcției securității naționale, șeful Direcției afacerilor interne, Comandanțul subunității trupelor de carabinieri (trupelbr de interne).

Așadar, Găgăuzia nu are armată proprie, nu are deplul de a emite monedă proprie, nu poate intra în relații de politică externă în nume propriu, nu poate elabora legi penale sau civile proprii. Ceea ce poate ea face este să administreze viața economică și socială de pe teritoriul său în conformitate cu interesele comunității locale, care este alcătuită din găgăuzi și ceilalți locuitori.

4. Sprijinul din afara granițelor

Una din problemele amplu dezbătute, nu numai în zona noastră, ci peste tot în lume, se referă la sprijinul pe care minoritățile naționale îl primesc din partea statelor cu a căror națiune majoritară au afinități culturale, lingvistice, religioase etc., așa numita „țară-mamă”. Cît de firesc este un asemenea sprijin? Cît de cuprinzător poate să fie acest ajutor, avînd în vedere că, de-a lungul istoriei, un anume tip de implicare a constituit cauza unor războaie pustiitoare? Evident, întrebarea se referă la sprijinul statului și deci la relația dintre instituțiile statale și minorități, relație de drept public, reglementată constituțional sau prin lege, iar nu la legătura dintre diverse organisme neguvernamentale de pe teritoriul „țării-mamă” și minoritățile din alte țări, reglementată exclusiv de dreptul privat.

Cîteva observații se impun. Nu este anormal ca un stat să se preocupe de soarta unor persoane avînd o anumită apartenență națională, lingvistică, religioasă. El poate să contribuie material la finanțarea instituțiilor culturale ale minorităților. El poate, de asemenea, să sesizeze organismele internaționale competente, dacă persoanelor aparținînd minorităților le sînt negate unele drepturi, sau dacă sînt supuse unor practici discriminatorii. Acest drept de „plîngere” își are sorginea în caracterul special al drepturilor omului (din care drepturile minorităților naționale sînt parte integrantă), de a constitui obiect de cooperare și preocupare internațională. În virtutea acestui principiu, orice stat, membru al unui organism internațional, sau semnatar al unui tratat internațional, are legitimitatea de a critica aspectele negative privind drepturile omului dintr-un alt stat, membru al aceluiași for internațional, sau semnatar al aceluiași document juridic. El mai are posibilitatea de a negocia cu statul pe teritoriul căruia se află minoritatea națională, astfel încît aceasta să se bucure de drepturile necesare păstrării și afirmării identității sale.

Iată cum arată, din acest punct de vedere textele constituționale ale celor trei țări:

- Constituția Republicii Ungare, art. 6 (3): „*Republica Ungară recunoaște responsabilitatea pe care o are față de situația ungarilor care trăiesc în afara granițelor sale și va promova legături speciale cu aceștia.*”

- Constituția României, art. 7: „*Statul sprijină întărirea legăturilor cu românii din afara frontierelor țării și acționează pentru păstrarea, dezvoltarea și exprimarea identității lor etnice, culturale, lingvistice și religioase, cu respectarea legislației statului ai cărui cetățeni sunt.*”

- Constituția Ucrainei, art. 12: „*Ucraina are grijă de satisfacerea necesităților naționale, culturale și de limbă ale ucrainenilor care locuiesc în afara granițelor statului.*”

Numai că, în vreme ce statul maghiar este activ în susținerea maghiarilor din alte țări, și o face în mod deschis, statul român îi susține într-un fel ascuns. Voi da un singur exemplu, care mi se pare edificator. În „Declarația de la Budapesta”, adoptată la 5 iulie 1996 de reprezentanți ai Guvernului maghiar, ai partidelor politice din Ungaria și ai minorităților maghiare din România, Slovacia, Iugoslavia, Ucraina, Slovenia și Croația se afirmă că „*minoritățile maghiare de peste hotare vor fi îndreptățite să primească în fiecare an un procent fix din bugetul anual al Ungariei*”.

Reacția Ministerului Afacerilor Externe de la București a fost promptă, acesta manifestându-și îngrijorarea față de mai multe aspecte cuprinse în Declarație, printre care și „*finanțarea comunităților de dincolo de frontiere din bugetul de stat al Republicii Ungare*”¹¹. Dar trebuie spus că, în același timp și autoritățile statului român, Președinția, Parlamentul, sprijină minoritățile române, dar o fac indirect, prin instituții intermediare, cum este Fundația Culturală Română. Diferența, mare și semnificativă, este că în vreme ce în Ungaria, prin alocarea unei părți din buget — așa cum propune Declarația de la Budapesta — procesul de susținere a minorităților este transparent și supus controlului public, folosirea banilor publici prin intermediari — cum se practică la București — este un proces ascuns, care scapă controlului public, neștiindu-se niciodată precis cu cât anume contribuie autoritățile române.

Situația este diferită în ceea ce privește Găgăuzia. Nu există nici un stat pe teritoriul căruia să existe o națiune găgăuză majoritară. Dar găgăuzii din Republica Moldova, pentru a determina autoritățile de la Chișinău să le accepte revendicările, au recurs la tot felul de „tehnici” — unele din ele inadmisibile, cum ar fi crearea grupărilor paramilitare. Într-o atare situație, pentru a împiedica vărsarea de sânge, pentru a evita situația de criză care s-ar fi declanșat dacă găgăuzii boicotau alegerile parlamentare de la 27 februarie 1994 și, nu în ultimul rând, pentru a menține integritatea teritorială a statului moldovean, s-a adoptat o Constituție care prevede posibilitatea acordării statutului juridic special. Așa cum au subliniat mai mulți experți în drepturile minorităților, autonomia este cea mai bună metodă de a elimina pretențiile de separare teritorială, și deci de menținere a integrității unui stat, numai dacă este acordată la timp. Un asemenea punct de vedere a fost exprimat de fostul Președinte al Republicii Moldova, Mircea Snegur, privitor la situația juridică a Transnistriei. Într-un interviu apărut în Nezavisimaaia Gazeta acesta afirma: „*Știu că nu vom putea evita perspectiva de a acorda regiunilor din stînga Nistrului un anumit statut de autonomie. Cer ca limba ucraineană să fie recunoscută ca limbă de stat, alături de limba*

*moldovenească și rusă — nici o problemă. Cer garantarea dreptului la autodeterminare pentru cazul în care Moldova decide să se unească cu România — bine, le vom da aceste garanții*¹².

5. În loc de concluzii

Nu sînt o susținătoare a ideii că statutul special este binevenit „oriunde, oricînd și în orice condiții”¹³. Dar nici nu pot să nu fiu atentă la ceea ce se află în spatele unei asemenea solicitări, nu pot să nu iau în calcul voințele politice astfel exprimate, și cea a minorității, dar, mai ales, cea a statului care consimte la acordarea acestei forme de autonomie. Pentru că, în privința protecției minorităților naționale, există standarde internaționale și europene care sînt minimale, iar ceea ce se oferă în plus ține, evident, de voința politică. Acest fapt îl remarcă și Eugen Patraș, care sublinia că „*devine tot mai evident faptul că la baza creării unităților teritoriale autonome cu 'statut special' stau nu atît motivele de ordin cultural sau juridic, cît presiunile politice*”¹⁴. Spre deosebire însă de Eugen Patraș, căruia acest fapt îi lasă impresia că populația majoritară se află, din această cauză, în pericol, impunîndu-se protejarea ei, eu încerc să văd în ce măsură liderii de la Chișinău au acționat astfel încît să evite un conflict armat și să salveze integritatea teritorială a țării.

Cu atît mai puțin poate fi acceptată opinia sa potrivit căreia „*Edificarea statului de drept în care vor fi garantate și aduse la nivelul standardelor internaționale drepturile și libertățile persoanelor aparținînd minorităților naționale reprezintă și una din prioritățile politicii externe a Republicii Moldova*”¹⁵ (subl. n.). Pentru că aducerea la nivelul standardelor internaționale a unor standarde interne mai ridicate înseamnă, de fapt, coborîrea celor interne. Am auzit prea adesea acest punct de vedere exprimat în România. El neagă tocmai principiul de bază al dreptului internațional privind drepturile omului, acela de a fi minimal și obligatoriu, invitînd statele să meargă dincolo de această protecție minimală și obligatorie, astfel încît să răspundă situațiilor lor specifice.

Un lucru îmi pare evident. Că nu poate fi acceptată ideea că unor minorități li se cuvine ceva ce li se neagă altora. De aceea, mărturisesc, îmi este cu neputință să-i înțeleg pe cei — foarte mulți — din România care consideră că românii din Ucraina trebuie să li se asigure acele drepturi, pe care, acasă, le refuză maghiarilor.

Și nu pot să-l înțeleg nici pe Eugen Patraș, fost vice-președinte al Societății „Mihai Eminescu”, care consideră periculoasă politica Republicii Moldova de a depăși standardele internaționale în materia drepturilor minorităților. A considera Convenția-cadru privind protecția minorităților naționale „*cel mai valoros document juridic care reglementează problematica dată în Europa*”¹⁶ nu mi se pare de loc a fi suportul necesar românii din Ucraina pentru obținerea drepturilor lor¹⁷.

Dimpotrivă, cred că așa cum pentru ungurii din România au fost binevenite prevederile Recomandării 1201, privind folosirea limbii materne în viața publică,

în justiție și în administrație, inscripționările bilingve, dreptul de a înființa partide politice, dreptul de a studia în limba maternă, dreptul de a beneficia de sprijin pentru menținerea identității culturale etc., tot astfel și românii din Ucraina au nevoie de același document drept suport juridic al solicitărilor lor. Iar statul român ar trebui să ceară părții ucrainene introducerea acestui document în Tratatul bilateral. Nu s-ar aduce prin aceasta nici o atingere ordinii de drept ucrainene, avînd în vedere prevederile Constituției Ucrainei. În plus, Ucraina, ca și România, înainte ea, s-a angajat, la intrarea în Consiliul Europei, să respecte Recomandarea 1201. În loc să solicite repetat inserarea în Tratat a unor prevederi de condamnare a Pactului Ribbentrop-Molotov sau a unor referiri la Insula Șerpilor, ar fi mult mai folositor un capitol dedicat protecției minorităților naționale. O asemenea atitudine, dincolo de înțelepciunea politică pe care ar dovedi-o într-o lume în care schimbarea frontierelor nu intră în discuție, n-ar însemna cîtuși de puțin dispreț sau nepăsare față de un moment tragic al istoriei noastre naționale. Ar fi însă, un mod de exprimare a respectului și preocupării față de oameni vii, care trăiesc și au probleme într-o altă țară, dar care doresc să-și păstreze identitatea de români și care valorează mai mult decît pietre și teritorii pierdute, oricît de însemnate ar fi fost ele, sau încă ar mai fi, din punct de vedere istoric, strategic sau economic. □

NOTE

1. Vezi G. Andreescu, V. Stan, R. Weber, **Concepția UDMR cu privire la drepturile minorităților naționale**, Centrul pentru drepturile omului, București, 1994 și G. Andreescu, R. Weber, **Evoluția concepției UDMR privind drepturile minorității maghiare**, Centrul pentru drepturile omului, București, 1995.

2. Serghei Zaruski, *România Mare. Trăiește și învinge?*, în *Timpul*, 19 aprilie 1996, după Ion Crețu, *Dușmanii comunității românești din Ucraina*, în *Cuvântul liber* din 18 iulie 1996.

3. Programul UDMR invocă **Recomandarea 1201** (a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei), **Documentul de la Copenhaga privind Dimensiunea Umană și Actul Final de la Helsinki** (din cadrul OSCE), **Carta europeană a limbilor regionale sau minoritare**.

4. Găspăr Biró, *Dreptul la alteritate ca drept de grup*, în *Altera*, nr. 3/1996.

5. Conceptul de „alteritate” îmi pare că exprimă în cel mai fericit mod acceptarea faptului că nu numai oamenii sînt diferiți unii de alții, dar și grupurile umane sînt diferite unele de altele, iar acest lucru este în beneficiul tuturor. Spre deosebire de noțiunea de „toleranță”, care pare să exprime mai mult ideea că diferențele între oameni, sau între grupuri, trebuie privite ca un rău necesar.

6. Vezi Alexei Tulbure, *Găgăuzii în Republica Moldova — Gagauz Yeri*, în *Altera*, nr. 3/1996; de asemenea, Eugen Patraș *Statutul juridic al minorităților naționale din Republica Moldova*, în *Glasul Bucovinei*, nr. 4/1995.

7. Vezi G. Andreescu, V. Stan, R. Weber, *Relațiile României cu Republica Moldova în Studii Internaționale*, Centrul de Studii Internaționale, nr. 1/1995.

8. Eugen Patraș *Statutul juridic special al Găgăuziei (Gagauz Yeri)*, în *Altera*, nr. 3/1996, pag. 113.

9. Congress of Local and Regional Authorities of Europe, Council of Europe, **Declaration** of the „Conference on Federalism, Regionalism, Local Autonomy and Minorities”, Cividale, 26 October, 1996.

10. Articolul 1 al Pactului internațional privind drepturile civile și politice și articolul 1 al Pactului internațional privind drepturile economice, sociale și culturale prevăd că dreptul la autodeterminare (cu cele două componente ale sale, cea internă și cea externă — care înseamnă dreptul de secesiune) aparține popoarelor.

11. *Comunicat de presă al MAE privind Declarația de la Budapesta*, în **Cronica Română**, Anul IV, nr. 1071 din 25 iulie 1996.

12. Interviu citat de **Rompres** și publicat în ziarul *Azi*, nr. 1312 (1900) din 14 octombrie 1996.

13. Pentru o analiză critică a „statutului special” vezi G. Andreescu și R. Weber, **Evoluția concepției UDMR privind drepturile minorității maghiare**, Centrul pentru Drepturile Omului, București, 1995, pag. 21-24.

14. Idem, pag. 114.

15. Ibidem.

16. Idem, pag. 113.

17. Pentru o analiză a documentelor internaționale în materia drepturilor minorităților naționale vezi Renate Weber, *Drepturile omului În România: standarde interne, standarde internaționale* (I), în **Revista Română de Drepturile Omului**, nr. 13/1996.

*

Renate WEBER este avocată și profesoară la Facultatea de Științe Politice din București, copreședintă a Comitetului Helsinki Român, redactor șef al Revistei Române de Drepturile Omului. A publicat numeroase studii și articole pe problemele drepturilor omului și minorităților, în presa de specialitate din țară și străinătate.

Conceptul de națiune în Franța

FRED URBAN

În ce constă așa-numitul model francez? Pentru a porni o astfel de discuție, este indispensabil a se preciza anumite concepte care sînt utilizate în contextul istoric și ideologic francez. Vom începe cu termenul de **națiune**. În Ancien Régime, deci înainte de Revoluția Franceză, acest termen se referea la originea etimologică din latină, *nascere*, ceea ce înseamnă *a naște*. În fond, națiunea este locul unde te-ai născut. Astfel Robespierre, de exemplu, se prezenta în scrierile sale ca fiind de nație din Arras, un oraș la nord de Paris. Este ca și cum am spune: eu sînt de nație din Tîrgu-Mureș. Apoi, odată cu Revoluția, acest concept de națiune primește înțelesul de entitate care reunește toți cetățenii, oricare ar fi limba, religia, regiunea sau provincia lor. Tot ce era „regal” devine, „național”. Noile structuri politice și administrative sînt de acum naționale, după ce au fost regale. Națiunea este în primul rînd un concept politic, nu unul etnic sau cultural. Dar vom vedea mai departe că ideologia națională implică aspecte predominant lingvistice. După cum spunea Ernest Renan în secolul XIX: „Națiunea este un plebiscit de fiecare zi”, ceea ce înseamnă că cetățenii sînt membri voluntari, în sens politic, ai națiunii. Renan dă de altfel Elveția ca exemplu de națiune de cetățeni, deci se vede clar că pluralitatea lingvistică nu ridică probleme pentru el. În filosofia politică găsim uneori ideea că *poporul și națiunea* nu sînt perfect identice. Poporul reprezintă cetățenii reali, cei care trăiesc în prezent, națiunea reprezintă poporul transcendent, adică imaterial, atemporal, la limită fără teritoriu. Acest concept despre națiune a dat naștere la abertății extreme în istoriile așa-numite naționale, este vorba de mitologiile fondatoare care au trăit momentul lor de glorie în timpul dezvoltării naționalismelor, adică în secolul al XIX-lea. Se începe a se avea în Franța o istoriografie critică față de această manieră de a scrie istoria, există o lucrare intitulată „Mitul național” unde se analizează construcțiile istorice care au fost selecționate în secolul al XIX-lea pentru a crea și pentru a întări spiritul național. Aș remarca în trecere că o construcție viabilă,

durabilă și armonioasă, adică fără conflicte ireductibile, a coexistenței popoarelor și națiunilor, oricare ar fi sensul pe care îl dăm acestor termeni, nu este posibilă decât dacă reușim să facem o istorie care să poată fi împărtășită de către toți (S. Citron), o istorie în care miturile să fie demistificate, cărțile de istorie ale copiilor să fie debarasate de ceea ce numim „*istoria învingătorilor*”, care nu este altceva decât o istorie a urilor și a ranchiunelor. Vedem că acest termen de națiune a cetățenilor egali este antinomic cu conceptul de minorități etnice, religioase, etc. Personal, eu ader la acest concept, de altfel larg acceptat în Franța. Acest concept de națiune politică are avantajul, cu condiția bineînțeleasă să îl atașăm principiului de egalitate, de a permite să se considere cetățenii ca având aceleași drepturi politice și fiind egali în fața *legii* comune. În ceea ce privește diversitatea lingvistică și culturală, și aici cu condiția ca identitățile lingvistice și culturale ale indivizilor și ale comunităților să fie nu numai respectabile, ci în aceeași măsură și legitime, trebuie să constatăm că principiul de egalitate, principiul de națiune politică, poate avea efecte distructive, depinzând de interpretarea care îi este dată. Deoarece în realitate națiunea cetățenilor totuși este o națiune franceză, în sens lingvistic. Revoluția s-a făcut în cea mai mare parte la Paris, centru a ceea ce azi numim francofonie. Actorii din provincie ai Revoluției erau elite locale care vorbeau franceza. Trebuie știut faptul că situația lingvistică în Franța, la începutul Revoluției din 1789, era complet diferită de cea de astăzi. Doar o treime din supușii regelui Franței vorbeau franceza „standard”, o franceză apropiată de cea utilizată la curte și în mediile cultivate. O a doua treime vorbeau dialecte atașate francezei — limbile „*d'oil*”. Ultima treime vorbeau celelalte limbi prezente pe teritoriul francez în urma cuceririlor succesive, a anexiunilor, a achizițiilor prin căsătorii, de-a lungul secolelor și a expansiunilor Regatului către sud, vest, est și nord.

Să amintim că aceste limbi sînt **occitana**, care reunește numeroase dialecte între Alpi, Pirinei, Marea Mediteraneană și coasta Atlantică, mai ales în sudul Franței; apoi **catalana**, în Nord-Estul Pirineilor, într-o zonă care e numită uneori și Catalonia de Nord; **basca**, în Nord-Vestul Pirineilor, pe malul Atlanticului. Aceste două limbi sînt în egală măsură vorbite și de cealaltă parte a frontierei spaniole, la sud de Pirinei. Apoi în Bretania există **bretona**, care este singura limbă celtică care se mai vorbește pe continentul european, în vestul Franței; **flamanda** la nord-est, fiind un dialect al olandezei și se vorbește într-o zonă restrînsă, aproape de frontiera belgiană. Și în fine, **germana** în estul Lorenei și în Alsacia, care este vorbită în forme dialectale apropiate de variantele dialectale ale vecinilor germani și elvețieni.

Foarte devreme, în timpul perioadei revoluționare, contra unei viziuni mai federaliste se impune o viziune centralizatoare a națiunii și a statului. Circumstanțele acestei evoluții sînt complexe, legate între altele de pericolul

militar exterior, războiul pe care îl vor duce prinții și regii, susținătorii lui Ancien Régime, precum și de existența unei centralizări moștenite din perioada regalistă. În același timp, după ce s-a avut în vedere un fel de plurilinguism instituțional local care va fi de-altfel practicat în textele destinate populației (în special în Alsacia, texte bilingve), se impune ideea unei unificări lingvistice, bazată pe interpretarea restrictivă a principiului de egalitate, altfel spus: pentru ca toți să fie egali este necesar ca toți să vorbească aceeași limbă, și bineînțeles și pe convingerea, dezvoltată încă din secolul al XVI-lea, a superiorității limbii franceze.

Într-adevăr, de la sfârșitul Evului Mediu, regii Franței practică o politică culturală care face din limba „franceză” un element constitutiv al „splendoarei” Franței, deci a regelui. Astfel se dezvoltă un „discurs” ideologic despre calitățile limbii franceze, se publică lucrări, cum ar fi „Défense et illustration de la langue française”, se creează Academia Franceză, etc.

Franceza devine, și acest proces se va fortifica din ce în ce mai mult în secolul naționalismului — secolul al XIX-lea — semn de cultură, de apartenență, dar în aceeași măsură, mijloc de promovare socială: „dacă vrei să reușești în viață, trebuie să cunoști limba franceză”.

Revoluționarii cei mai radicali acuză oamenii care vorbesc alte limbi că ar fi inamici ai Republicii, sau cel puțin ai Franței, în Alsacia această suspiciune existând pînă în anii '40, chiar '45. În acea epocă se spunea că „aceste instrumente nocive și de rătăcire trebuie distruse”.

Școala publică și obligatorie care a fost instaurată după 1880 va interzice folosirea altor limbi decît franceza și această interzicere se va adăuga disprețului cultural pentru a determina bretonii, occitanii și ceilalți de a-și abandona limba, și între alte motive, de a nu o transmite urmașilor.

Totuși, au existat mișcări care cereau o recunoaștere și o protecție juridică a acestor limbi — garanții în primul rînd în ceea ce privește învățămîntul și mai tîrziu, folosirea publică și folosirea în media. Mai recent, după 1958, după fondarea celei de-a 5-a Republici sub De Gaulle, în jur de 50 de propuneri de lege au fost depuse de către deputați de toate tendințele politice la Biroul Adunării, cerîndu-se să se acorde limbilor regionale, numite și limbi ale Franței, un statut legal. Nici una dintre aceste propuneri nu a fost acceptată de către guvernele succesive, fie că au fost de dreapta sau de stînga. Doar anumite aspecte au fost integrate în legile privind educația și audiovizualul. În ceea ce privește educația, învățămîntul limbilor regionale este organizat în mare parte prin circulare, adică texte a căror recunoaștere nu poate fi obținută în justiție. Acest regim oarecum arbitrar este cel al „posibilului” și al bunăvoinței...

În audiovizualul public, radioul și televiziunea necomercială, utilizarea limbilor regionale este prevăzută în caietul lor de sarcini, însă fără control și fără indicații de durată...

Alte exemple: în 1985 guvernul a chiar creat prin decret un Consiliu Național al Limbilor și Culturilor Franței, atașat la serviciile primului ministru, care nu este un consiliu al minorităților. Conceptul de minorități încă nu este acceptat în Franța, și tocmai de aceea vorbim despre limbi și culturi. Consiliul, creat prin decret guvernamental și nu prin lege — astfel nu poate cere funcționarea sa pe lângă un tribunal administrativ — ar trebui să-și exprime părerea în fața guvernului în toate problemele privind limbile regionale. Decretul prevede două reuniuni anuale și mai multe reuniuni suplimentare în caz de necesitate. Consiliul trebuie să publice un raport anual despre situația limbilor. Membrii săi nu sînt aleși de organizații culturale sau de instituțiile regionale vizate, ci sînt numiți de guvern. Am spune că soarta acestui consiliu arată puținul interes la nivel național față de interesele lingvistice și culturale ale populațiilor care sînt, majoritatea, asimilate de francofonie. Din 1985 acest consiliu s-a reunit de patru ori, deși trebuia să se reunească de 22 de ori, n-a publicat nici un raport, nu a fost niciodată consultat, de exemplu cu privire la *Carta europeană a limbilor regionale sau minoritare* a Consiliului Europei. În ceea ce privește membrii săi, ei nu au fost niciodată reînnoiți...

Poziția oficială a Franței în instituțiile și conferințele internaționale este revelatoare în ce privește ponderea ideologiei dominante care nu acordă o veritabilă legitimitate decît limbii franceze, „instrument al strălucirii Franței”.

Politica externă de promovare și de organizare a „francofoniei”, „comunitatea statelor care folosesc limba franceză” și ignorarea cvazisistematică a diversității lingvistice franceze, cu cîteva rare excepții (la Marele premiu al Eurovizionii 1996, participarea Franței cu un cîntec în bretonă!) merg în paralel cu refuzul oricărui angajament internațional care ar duce la recunoașterea explicită sau implicită a existenței minorităților lingvistice în Franța — exemplul cel mai recent este refuzul de a semna Carta europeană a limbilor regionale sau minoritare.

Acestei revendicări i se opune principiul de egalitate, de nediscriminare, de laicitate, adică de neutralitate a statului. Principiul de egalitate este interpretat în cele din urmă ca un principiu de uniformitate lingvistică. Se vede aici contradicția cu conceptul de națiune de cetățeni. Ideologia Franței în totalitate francofonă este puternic ancorată în spirite, alimentată și de predarea istoriei, care ignoră existența limbilor și culturilor diferite sau le prezintă ca rămășițe ale unui trecut folcloric, apus de mult.

„Limba franceză trebuie să cucerească Franța” este declarația unui deputat în timpul dezbaterilor pentru revizia constituțională din 1992, deci recentă, revizie care a introdus în constituție paragraful: „limba Republicii este franceza”. Vom vedea mai departe interpretarea care a fost dată acestui paragraf. În același timp Parlamentul și guvernul, în timpul dezbaterilor, au refuzat un „amendament complementar” care a fost cerut de un anumit număr de deputați și senatori, amendament care spunea: „Republica recunoaște și protejează celelalte limbi ale Franței”.

Mai mult, în 1994 o nouă lege de protecție a folosirii limbii franceze a confirmat forța acestei atitudini ideologice. Deși s-a introdus un articol privind libertatea folosirii limbilor regionale, interpretarea dată acestei legi va fi la fel de revelatoare pentru evoluția posibilă a mentalităților și a practicilor franceze.

Evoluțiile recente, procesul în curs, sînt rezultatul presiunilor, inițiativelor, în cazuri extreme ale acțiunilor violente în Bretania, Țara Bascilor și Corsica, dar în egală măsură a presiunii europene, a confruntării cu alte modele europene, în special în cadrul Uniunii Europene și a Consiliului Europei. Franța este obligată să regîndească felul în care tratează diversitatea lingvistică. Discursul naționalist „dur” care a putut exista pînă acum, ideologia iacobină, au fost combătute și de necesitățile modernizării structurilor politice și economice. Astfel, descențializarea din 1982 realizată de Mitterrand, crearea unor regiuni care aveau competențe care priveau, între altele, *identitatea* lor, a dus la noi inițiative în favoarea promovării limbilor regionale, considerate de către aceste organe ca făcînd parte din identitatea lor.

Astăzi voința politică exprimată la nivel de consilii regionale și departamentale este determinantă în măsura în care aceste colectivități dispun totodată și de mijloace financiare pentru a antrena statul nu numai în acest domeniu, dar și în celelalte: amenajarea teritoriului, rețeaua de transport, dezvoltarea economică, etc. și aceasta grație a ceea ce numim instrumente financiare încrucișate; de exemplu Regiunea va da x procente, Statul va da y procente, iar Departamentul z procente. Deci, cel care decide este cel care pune mai mulți bani și antrenează într-o oarecare măsură decizia celorlalți. Acest lucru explică de ce, în pofida situației puțin sumbre pe care v-am prezentat-o la început, în zonele lingvistice există, în ciuda blocajului ideologic, forme ale învățămîntului bilingv francez-regional, în sistemul educațional național. Astfel stă situația cu basca, bretona, germana din Alsacia, în timp ce educația depinde de stat. În Bretania sînt generalizate inscripționările bretone pe căile rutiere și se dezvoltă în comune. Apar noi emisiuni de radio și de televiziune în limbile corsicană, dialectală alsaciană, bretonă.

În Alsacia, inițiativa instituțiilor regionale și departamentale este perfect ilustrată de crearea în 1994 a Oficiului Regional de Bilingvism, căruia îi revine sarcina de a studia, înțelege și propune instanțelor politice regionale, departamentale și chiar municipale o politică de amenajare lingvistică care va da germanofoniei franceze mijloacele sale de existență. Acest oficiu mai are și sarcina de a contribui la cercetarea socio-lingvistică și pedagogică a învățămîntului bilingv. El trebuie să informeze populația și diversele grupuri sociale despre mizele lingvistice și de a spori astfel conștiința lingvistică a vorbitorilor germanofoni/dialectofoni. Oficiul contribuie la dezvoltarea învățămîntului bilingv, la utilizarea limbilor regionale în media, în domeniul

cultural și în cel public, dar întotdeauna printr-o acțiune voluntaristă, de explicare și neconfrunționistă, bineînțeles fără a dispune de un cadru legal sau de mijloace legislative regionale pentru a sprijini această politică lingvistică.

Rezultatele sînt dificil de prevăzut. Astăzi 66% din 1,6 milioane de locuitori ai Alsaciei declară în sondaje că vorbesc alsaciana, adică germana din Alsacia, dar și aici există diferențe îngrijorătoare între generații: mai mult de 90% din vorbitori sînt din generația de peste 60 de ani, mai puțin de 25% din generația mai tînăra de 30 de ani. Transmiterea în familie funcționează foarte slab în comparație cu modalitățile existente în Bretania sau în sudul Franței, la începutul acestui secol. În același timp, marea majoritate se exprimă în favoarea menținerii limbii regionale și a extinderii bilingvismului. Acest bilingvism oferă în plus în Alsacia posibilitatea de a comunica cu țările vecine, Elveția și Germania, și în cadrul pieței comune a Uniunii Europene oferă deschiderea economică și accesul la piața de forță de muncă transfrontalieră: 60.000 de alsacieni merg zilnic să lucreze în Elveția sau în Germania. În sfîrșit, cooperarea transfrontalieră care se dezvoltă favorizează și ea bilingvismul.

În concluzie aș spune că „modelul” este mai mult un sistem de practici care relativizează cadrul pe care *pare* să-l prescrie constituția (începînd din 1992) sau legea, decît un sistem foarte coerent și formalizat. Trebuie spus că tradițiile democratice și libertățile în Franța permit, din fericire, progrese datorate voinței politice, evoluțiilor culturii politice sub influența, o repet, amplificării contactelor cu restul Europei, și cunoștientizarea importanței plurilingvismului, toate acestea și pentru a susține statutul internațional al limbii franceze. □

Traducere de Mihaela Ignat

*

Fred URBAN, licențiat în științe economice și politice, este directorul Oficiului Regional al Bilingvismului din Strasbourg Alsacia (Franța), expert-consultant al Comisiei Uniunii Europene pentru politica limbilor regionale, membru fondator al Consiliului European al Limbilor și secretar general al Înalțului Comisariat Național al Limbilor Regionale din Franța. Studiile și articolele sale au drept temă statutul limbilor regionale sau minoritare și avantajul bilingvismului Alsaciei în contextul european.

Fred Urban, *Le concept de Nation en France*, intervenție prezentată în cadrul Seminarului Internațional „Relația majoritate-minoritate-modele europene”, organizat de Liga Pro Europa la Tîrgu-Mureș, la data de 1-3 mai 1996.

Ostilitatea față de noile mișcări religioase

BRYAN RONALD WILSON

1. Tradiția intoleranței religioase

Societatea occidentală a moștenit de la creștinismul timpuriu o puternică și conștientă tradiție a intoleranței religioase. Credința creștină era una exclusivistă. Ea s-a proclamat drept singura credință adevărată și se considera aptă pentru a deveni credința universală a întregii omeniri. Era o credință voluntaristă și încă de la început s-a dedicat unui prozelitism neabătut în vederea convertirii și încorporării întregii umanități. Această constelație unică de atribute deosebea creștinismul timpuriu de celelalte mișcări religioase contemporane lui; îl diferenția de iudaismul care avea o bază etnică, ca și de cultul misterelor și al împăraților care erau tolerante sau măcar indiferente față de celelalte religii. Creștinismul medieval și-a păstrat prozelitismul agresiv îndreptat împotriva religiilor păgâne și primitive ai căror adepți trebuiau convertiți, și în plus, a dezvoltat o politică încă și mai dură de reprimare a tuturor manifestărilor eretice sau neobișnuite din propriu-i sân. Erezia putea fi pedepsită cu moartea — o politică justificată teologic de Toma d' Aquino (1225-1274) și pusă neînduplecat în aplicare de către Inchiziție (instituită în 1232 și în cele din urmă desființată în Spania abia în 1820). Reforma a adus cu sine o oarecare diminuare treptată a formelor crase de intoleranță religioasă, însă ostilitatea față de expresiile „deviante” ale creștinismului a persistat chiar și în cele mai liberale și avansate țări protestante.

2. Experiența „noilor” mișcări

După Reformă, când formele divergente de creștinism au cîștigat un corp de adepți stabili și s-au constituit ca noi mișcări religioase, ele s-au lovit de o intoleranță dusă aproape la extrem. Adepții lui Hutter, inițial proveniți din Tirol, au fost în repetate rînduri trecuți prin sabie și siliți să se refugieze succesiv dintr-un loc în altul al Europei Centrale. La sfîrșitul secolului al XVII-lea, în Anglia, quakerii au fost supuși unei hărțuiri constante și mulți dintre ei au fost azvîrliți în închisoare din pricina credinței lor. Primii metodiști din secolul al XVIII-lea au fost adeseori molestați de mulțime, iar unele dintre

bisericile lor au fost arse. Magistrații și funcționarii juridici locali nu rareori luau parte la aceste persecuții, instigând mulțimea și privindu-i pe acești credincioși pașnici mai degrabă ca pe niște infractori decât ca pe niște victime. În Anglia sfârșitului de secol XIX, primii adepți ai Armatei Salvării au fost tratați cu aceeași ostilitate; într-un singur an mai bine de 600 de „soldați” ai săi au fost atacați de „huligani” despre care salvaționiștii aveau convingerea că fuseseră încurajați de influența industriei a berii. Pe de altă parte, în decursul câtorva ani, un număr echivalent de personal al Armatei Salvării a fost înțemnițat în baza unor acuzații îndoielnice, ba poate chiar inventate, precum blocarea drumurilor. În ultimul deceniu al secolului trecut, în Elveția, ei au fost puși sub acuzația de fraudă și extorcare financiară, acuzații similare celor aduse misionarilor mormoni în țările neoscandinave la începutul secolului trecut. La începutul secolului nostru opoziția față de noile religii a îmbrăcat forme diverse: secta Științei Creștine a fost furibund denunțată atât în legătură cu pretențiile sale de vindecare spirituală, cât și în legătură cu renegarea de către ea a realității materiei, însă condamnarea a fost în mare parte una literară, cuprinzând deopotrivă satira lui Mark Twain, atacul încrâncenat al distinsului istoric H.A.L. Fisher, și, în general, o adevărată bibliotecă de comentarii ostile ale fețelor bisericești, ale practicanților medicinei, precum și un întreg gen de pamflete, benzi desenate și romane satirice mai puțin înversunate. În schimb, opoziția față de Martorii lui Iehova, încă percepuți ca o mișcare nouă în prima jumătate a secolului nostru, a fost adeseori exprimată într-un mod mai pronunțat fizic. În Statele Unite ei au fost supuși violenței mulțimii în cel de-al doilea război mondial, iar unii dintre ei au fost unși cu smoolă și tăvăliți în pene. Pentru refuzul de a saluta drapelul și de a intona imnul național, ei au fost persecutați nu numai în Statele Unite, ci și în diverse alte țări precum Malawi, iar împotrivirea lor fățișă față de serviciul militar le-a atras persecuția legală în Franța, Spania, Grecia chiar și în deceniile din urmă. În Québec, membrii acestei secte, care în general trăiesc în respectul legii, au fost neabătut urmăriți în anii '40 și '50 de către organele judecătorești în baza unui spectru foarte larg de presupuse încălcări ale legii. Exemplele ar putea fi înmulțite — ținta lor este să ilustreze incidența continuă a intoleranței religioase și opoziția sistematică față de noile organizații religioase care apar și față de noile concepții asupra practicii religioase.

Ceea ce au în comun exemplele prezentate este că toate aceste secte victimizate au fost la timpul lor mișcări religioase aflate în minoritate și relativ noi. Deoarece au găsit de cuviință să se abată de la o prescripție sau alta a religiei consacrate sau au ales să cultive concepții proprii asupra divinității, mîntuirii și oficerii serviciului divin, sau din cauză că au sfidat normele societății seculare contemporane, ele au devenit obiect al neîncrederii și au fost percepute ca factori de dezbinare socială.

3. Noile mișcări religioase contemporane

Mișcările religioase cîndva noi tind să cîștige odată cu trecerea timpului o oarecare acceptare din partea societății. Sectele și mișcările religioase care erau noi cu un secol și ceva în urmă — adventiștii de ziua a șaptea, mormonii, martorii lui Iehova și altele, au devenit familiare și mai mult sau mai puțin tolerate. Deși încă

adeseori victime ale oprobiului societății, li s-a îngăduit din ce în ce mai mult să funcționeze potrivit propriilor concepții. Însă discriminarea și opoziția persistă îndreptându-se ca și înainte împotriva noilor organizații religioase care își fac apariția. Numărul noilor organizații religioase din societatea occidentală a crescut dramatic în ultimile cinci decenii. Unele dintre acestea sînt derivate din variante ale religiilor orientale majore; altele au apărut în urma reevaluării eclectice a unor elemente din diverse tradiții religioase. Altele s-au inspirat din religiile populare autohtone sau se pretind a fi reformulări moderne ale păgînismului antic. Cîte unele par a fi replici spirituale la progresul științelor naturii, tehnologiei comunicării și diferitelor forme de terapie mentală. Multe dintre ele urmăresc să activeze și să elibereze potențialul uman, să cultive o dimensiune spirituală în cadrul experienței seculare crescînde a omului în societatea modernă. Specialiștii în domeniu insistă în unanimitate asupra diversității acestor noi mișcări, majoritatea cărora nu au nimic altceva în comun decît faptul de a fi contemporane în apariție. Se conturează totuși o tendință, evidentă în mass-media și în referirile pe care le fac persoanele publice în legătură cu acest subiect, de a pune semnul egalității între toate aceste mișcări religioase, ca și cum ele s-ar conforma unui stereotip specific. Ar trebui să fie de domeniul evidenței că această înclinație este potrivnică în sine unei tratări juste a noilor religii. Cînd o mișcare este acuzată public — pe drept sau nu — de acțiuni sau atitudini contrare binelui public, acuzația tinde să fie cu ușurință transferată asupra tuturor acelor mișcări în legătură cu a căror atitudine și activități publicul larg este slab informat. Întrucît respectivele mișcări sînt puțin cunoscute, distorsiunile, zvonurile, legendele și calomniile se amplifică cu ușurință unele pe altele în jurul reputației lor. Din cauza modului în care operează chiar mass-media, o acuzație odată formulată tinde să fie reluată, jurnaliștii care se bazează adeseori pe relatările anterioare din mass-media, indiferent că sînt sau nu verificate, reiau aceeași linie de prezentare producînd ceea ce sociologii numesc un „rezumat negativ al evenimentelor”.

În absența unor dovezi directe, ar fi nejustificat și frivol să insinuăm că autoritățile vreunei țări ar fi implicate în momentul de față într-o conspirație îndreptată împotriva noilor mișcări religioase în general, sau a uneia în mod special. În același timp, este dincolo de orice îndoială că există un curent de opinie generalizat care îi încurajează pe politicieni, pe funcționarii publici, pe cei din aparatul judecătoresc, pe scurt pe funcționarii de stat precum și largi porțiuni ale publicului să adopte o atitudine negativă și uneori ostilă față de noile religii. În plus, din cauză că multe dintre aceste mișcări activează pe plan internațional, cazurile de astfel de ostilitate precum și cele de relatări alarmiste în mass-media despre confruntările dintre noile mișcări și autoritățile statului sînt transmise cu repeziciune din țară în țară. Asemănarea dintre recente raiduri neautorizate efectuate în zorii zilei de către poliție în sedii ale Comunităților familiei (cunoscută inițial sub numele de Copiii lui Dumnezeu) din Australia, Argentina, Franța și Spania, precum și folosirea unor termeni asemănători pentru

justificarea răpirii de către poliție a copiilor credincioșilor sugerează un anumit grad de complicitate internațională a poliției. Hărțuirea la care este supusă în diferite țări Biserica Scientistă, care în Anglia a inclus retragerea obișnuitelor facilități de acordare a vizei pentru călătoriile internaționale, refuzul înregistrării clădirilor ca lăcașuri de cult și, cel mai recent, nereușita unui juriu de a condamna un răpitor înarmat autodenunțat pentru atacarea unei foste prietene care se alăturase mișcării — toate acestea sugerează un climat generalizat de intoleranță punitivă.

4. Acuzații contradictorii

Pe lângă ostilitatea întreținută de simplul fapt că o anumită religie este „nouă” (în societățile în care ideea generală predominantă este că religia este neapărat „veche”), varietatea noilor religii contemporane este de asemenea natură încât fiecare din ele poate fi atacată pentru un aspect specific ei. Aceste acuzații pot fi divergente pînă la limita purei contradicții. Astfel, în timp ce unele religii ce își încurajează membrii să se implice în fluxul activităților vieții de zi cu zi își atrag critici deoarece se afirmă că urmăresc „să se infiltreze” în afacerile și în instituțiile majore ale societății, alte grupări ce practică o linie de conduită comunitaristă sînt condamnate pentru stilul lor de viață comunitară închisă și pentru smulgerea cetățenilor din fluxul societății. Unele sînt înfierate din cauza orientării lor hedoniste și a atitudinii laxe față de sex și droguri; altele au parte de o condamnare la fel de ostilă pentru atragerea tinerilor către un mod de viață foarte ascetic. Într-o epocă în care un spectru foarte larg de factori sociali stimulează destrămarea familiei, adeseori întreaga responsabilitate pentru aceasta este aruncată pe umerii noilor religii. Astfel de concepții sînt veșnic îndreptate împotriva noilor mișcări, probabil nu cu mai multă îndreptățire decît în cazul acuzațiilor aduse împotriva mișcării monastice din secolele trecute.

5. Schimbările sociale și răspunsul religiilor

O caracteristică generală a religiilor consacrate o constituie insistența asupra propriei vechimi. Această pretenție este strîns legată de credința că există adevăruri nepieritoare, realități veșnice, și de voga, dar puternica idee că adevărata înțelepciune coboară dintr-un trecut primordial nedefinit. În același timp, există o conștiință larg răspîndită a faptului că în multe aspecte ale vieții sociale schimbările sînt inevitabile și irevocabile. În timp ce schimbările în ordinea economică și industrială sînt atît de rapide și de vizibile, în timp ce structura socială manifestă un continuu proces de readaptare, în timp ce instituțiile majore ale societății — politica, dreptul, educația, recreerea și chiar familia — sînt toate supuse unei adaptări inconștiente constante precum și programelor de reformă conștientă, ar fi un fapt ieșit din comun ca organizațiile și ideile religioase să nu sufere procese de schimbare și înnoire asemănătoare. Și chiar o fac în ciuda prețurii care se acordă vechimii și tradiției. Totuși, este atît de adînc înrădăcinată premisa că religia ar trebui să fie, în cuvintele

liturghiei, „cum a fost la începuturi este-n ziua cea de astăzi, și așa va fi în vecii vecilor”, încît reprezentanții celorlalte instituții sociale găsesc că este greu să se împace cu ideea de religii noi sau de conduite inovatoare pe care acestea le promovează. Funcționarii din aparatul judecătoresc operează cu definiții depășite, consacrate de o jurisprudență venită dintr-un trecut îndepărtat, și astfel concepția juridică asupra a ceea ce ar putea fi religia este confuză și învechită. Cînd pentru vreun motiv oarecare noile religii sînt atacate în mass-media, politicienii, sensibili la neliniștea publicului, invocă în grabă idei deja consacrate și convenționale despre natura religiei. Jurnaliștii profită de aceste concepții tradiționale larg răspîndite cînd problemele religioase pot fi uneori ridicate la rangul de probleme de interes public mai larg. Chiar și instituțiile religioase, în pofida străduințelor lor de a-și aduce „la zi” propria funcționare, privesc în general cu suspiciune orice evoluții inovatoare ce au loc în perimetrul bisericilor. Într-o lume aflată într-o schimbare rapidă, în care toate instituțiile societății sînt în perpetuă fluctuație, numai religiei i se atribuie un rol, o funcție și o formă teoretic neschimbate și de continuitate. Totuși este evident că un număr considerabil de oameni caută și descoperă noi modele de practică religioasă și noi concepții de adevăr religios, angajîndu-se în căutări spirituale și participînd la tipuri noi de organizații religioase. Cu toate că mulți dintre factorii majori ai influenței și opinei publice sînt încă fideli mai vechiului stereotip al religiei, opoziția manifestată față de noile mișcări religioase în mare măsură din cauza noutății acestora echivalează cu împotrivirea față de însăși evoluția socială și religioasă. □

Traducere de Doina Baci

*

Bryan Ronald WILSON este profesor emerit în sociologie al Universității din Oxford, Anglia. Timp de peste 40 de ani a cercetat mișcările religioase minoritare din Marea Britanie, Statele Unite, Ghana, Kenya, Belgia, Japonia ș.a. A publicat o serie de studii și volume în domeniul religiilor noi: *Sects and Society: the Sociology of Three Religious Groups in Britain*, 1961; *Patterns of Sectarianism*, 1967; *Religious Sects*, 1970 (publicat și în limbile franceză, germană, spaniolă, suedeză, japoneză); *Contemporary Transformations of Religion*, 1976 (publicat și în italiană și japoneză), *A Time to Chant: the Soka Gakkai Buddhists in Britain*, 1994, etc.

Bryan Ronald Wilson, The Hostility Towards New Religious Movements, publicat cu permisiunea autorului.

Un logos fără etos. Interculturalism și multiculturalism în Transilvania

CLAUDE KARNOUOH

„Quelle immense vanité cachée sous les mots! Un nom,
est-ce donc une solution? Voilà pourtant toute la science.”

Honoré de Balzac, *La Peau de Chagrin*

Rezultatele alegerilor (prezidențiale și legislative) care au avut loc în luna noiembrie 1996 în România au adus la putere o coaliție grupînd o alianță de centru, CDR-ul¹, una de centru-stînga, USD-ul², și partidul maghiar, UDMR-ul³ care cu aproape 8% din totalitatea alegătorilor, adună majoritatea zdrobitoare a minorității maghiare din Transilvania, estimată la aproximativ un milion opt sute de mii de persoane. Astfel, pentru prima dată după 1919, de la unirea Transilvaniei cu România, consfințită prin tratatele de la Versailles și Trianon (reconfirmate de tratatul de la Paris din 1947), maghiarii participă la guvernarea României cu miniștri, secretari de stat, prefecți, subprefecți, directori și subdirectori ai diverselor autorități naționale sau județene. Partidul maghiar, în opoziție din 1990, poate de acum să pună în practică clauzele programului său, îndeosebi cea referitoare la renașterea instituțiilor culturale maghiare foarte greu încercate în decursul ultimilor 20 de ani de putere comunistă, în timpul erei național-comunismului personificat de Nicolae Ceaușescu.

Problemele ridicate de învățămîntul preșcolar, școlar și secundar au fost în mare parte rezolvate în timpul legislaturii precedente (ianuarie 1990 - noiembrie 1996), cu prețul unor mari eforturi, din cauza influenței politice exersate de partidele naționaliste asupra coalițiilor guvernamentale care au urmat „revoluția” din decembrie 1989. Totuși, o chestiune, și nu una minoră, rămîne disputată —

și a nume autonomia universității maghiare de la Cluj.⁴ Reînființată în 1946 prin decret regal, a fost închisă din nou în 1959, în timp ce facultățile sale erau transformate în secții anexate catedrelor (sau departamentelor) universității românești. Bineînțeles, chiar dacă au intervenit între 1989 și 1996 anumite înlesniri (între altele creșterea numărului locurilor pentru concursul de admitere în facultate), în fond, situația administrativă a rămas neschimbată: de fapt, secțiile de învățământ superior în limba maghiară, exceptînd două catedre, cea de limbă și literatură maghiară pe de-o parte, și cea de folclor și etnografie maghiară pe de altă parte, au statut de grupe lingvistice anexate catedrelor corespunzătoare în limba română, statut mai mult implicit decît legal, fără o veritabilă autonomie administrativă și financiară, fără o veritabilă libertate de recrutare a cadrelor necesare în funcție de nevoile reale. Pe scurt, un statut precar. Totuși, nimeni nu poate realiza amploarea problemei, tensiunea controverselor și a conflictelor pe care le suscită, dacă nu se reconstituie dimensiunea istorică, fundamentele filosofice, culturale și politice ale chestiunii.

Contenciosul româno-maghiar este foarte vechi, el urcă pînă la originea naționalismului român în Transilvania, la primele sale formulări la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, cînd ținutul făcea parte integrantă din Regatul Ungar și puterea politică se afla în mîinile împăratului austriac. Acest conflict se va intensifica după 1867, după compromisul (*Ausgleich*) din care a luat naștere Imperiul Austro-Ungar, care dădea maghiarilor puteri de politică internă și le lăsa libertatea de a desfășura o politică de integrare culturală a minorităților naționale, practicată cu o fermitate ce combina iacobinismul francez și *Kulturkampf*-ul prusac.⁵ În acel timp, învățămîntul superior românesc din Transilvania se reducea la o catedră de gramatică română în sînul universității maghiare din Cluj.

După primul război mondial, în urma victoriei românești din 1918, totul se schimbă. Odată Transilvania reunită cu Regatul României, asistăm la punerea în practică a unei politici culturale simetric inversă celei practicate de către puterea maghiară, dînd naștere la frustrări și resentimente din partea maghiarilor, identice cu cele nutrite înainte de către români.⁶ Aceste conflicte se radicalizează între 1940 și 1944, cînd în urma *Diktat*-ului de la Viena (1940), semnat sub presiunea diplomației Germaniei naziste, nordul Transilvaniei, deci și Clujul, este retrocedat Ungariei. În 1919, universitatea maghiară de la Cluj părăsea capitala Transilvaniei pentru a se instala în orașul maghiar Szeged; în 1940, universitatea românească de la Cluj se muta la Sibiu, în timp de universitatea maghiară se reinstala la Cluj în spirit revanșard. Starea de lucruri se modifică la sfîrșitul celui de-al doilea război mondial cînd, după ce a recuperat Transilvania de Nord, guvernul regal român semna în 1946 o ordonanță care reinstala universitatea maghiară din Cluj, alături de universitatea românească, revenită de la Sibiu. Cînd comuniștii iau

puterea în 1948, ei mențin această situație. Plasându-și oamenii la conducerea acestor două instituții, noua putere va desfășura o feroce represiune politică de „purificare” ideologică împotriva „dușmanilor” de clasă. Bineînțeles, s-ar fi putut crede că în numele principiilor internaționaliste afișate și de unii și de ceilalți, relațiile dintre cele două naționalități ar fi urmat să ia o formă mai echilibrată. Totuși, nu s-a întâmplat astfel; noile conflicte, numite luptă de clasă și internaționalism proletar, au servit mai mult la disimularea continuării aceluiași conflict secular între cele două popoare. Profitând de revoluția maghiară din 1956, și din teamă de contagiune, autoritățile comuniste românești, sprijinite de sovieticii a căror represiune au susținut-o⁷, decid în 1959 să închidă universitatea maghiară privită ca fief al unor fermentații critice periculoase. Astfel devine ea instituția pe care o cunoaștem astăzi, Universitatea Babeș-Bolyai⁸. Începând cu acest moment, Partidul Comunist Român va decide simultan românizarea masivă a orașelor Transilvaniei (inversarea raportului demografic urban)⁹, ca și a cadrelor administrative, în timp ce va întreprinde o lentă, insidioasă sau violentă, dar inexorabilă politică de reducere a cadrelor culturale maghiare. De atunci, confrunțați cu o strategie care le îngustează orizontul profesional în limba maternă și cu „binevoitoarea” complicitate a autorităților românești, intelectualii maghiari din Transilvania, de toate specialitățile, încep a lua drumul unui exil definitiv fie către Ungaria, fie către țările occidentale, creînd astfel un cert vid cultural, ale cărui efecte le putem constata azi. Evident, inteligența maghiară din Transilvania duce lipsă de cadre, ceea ce ridică cu siguranță grave probleme în privința reconstituirii universității maghiare, deși, cred eu, nu trebuie refuzată în principiu, folosind acest pretext real, așa cum o face majoritatea universitarilor români¹⁰. Această politică viza, este clar, să marginalizeze cultura elitei maghiare, să forțeze intelectualii la aculturare totală în română (în fapt, studenții maghiari sînt mai mult sau mai puțin bilingvi), și *last but not least*, să transforme maghiara într-o limbă privată, sau într-o limbă religioasă, muncitorească, artizanală sau folclorică. Iată dinamica ce funcționa pînă în decembrie 1989 cînd puterea comunistă cade, și cu ea relațiile internaționale române care, de aici înainte, intră sub egida Statelor Unite și a Comunității Europene. Astăzi, acestea impun alte reguli constituționale și instituționale în chestiunea minorităților naționale, dacă în acest fel își servesc politica de menținere a păcii. Totuși, în pofida aranjamentelor școlare aminite mai sus, o situație neclară de inegalități administrative și legislative guverna destinele culturii înalte a minorității maghiare, pînă cînd rezultatele alegerilor din noiembrie 1996 au reînviat speranța de a vedea luînd naștere un nou stil de putere.

Opunînd un refuz categoric principiului de autonomie a universității maghiare, autoritățile universitare române din Cluj au făcut în nenumărate rînduri apel la argumentele care, puse cap la cap, prezintă o evidentă contradicție, o cacofonie demonstrativă din care deducem că au fost avansate pentru a fi pe placul interlocutorilor: unele sînt de uz intern, altele de uz extern. Astfel, coexistă apeluri

la un iacobinism clasic, „nu se fondează universitățile pe criterii etnice”, sau la considerații geopolitice, „separarea celor două universități disturbă integrarea noastră în instituțiile euro-atlantice sau în Comunitatea Europeană”¹¹. Pe de altă parte, în direcția lumii anglo-saxone și a comunității europene, prezența grupelor lingvistice maghiare pe lângă secțiile române este prezentată ca împlinire a unei politici multiculturale. Pe scurt, autoritățile universitare române fac orice pentru a îndepărta principiul autonomiei universității maghiare. Pe lângă faptul că această incoerență a argumentației întărește radicalismele naționaliste de orice fel, ea nu face trimitere la nici o experiență istorică și socială reală. Bineînțeles, este necesar să nu se cadă în capcana unui maniheism angelic, unde de o parte se află cei răi, și de cealaltă parte, cei buni. Și maghiarii din Transilvania sînt traversați de curente politice naționale și xenofobe, însă tocmai prin negocierea compromisurilor s-ar putea spera marginalizarea lor, și nu manevrînd argumente și concepte care, placute *ex nihilo* la o realitate străină elaborării lor, vin tocmai să întărească acest radicalism, grație căruia intelectuali mediocri găsesc mijloacele de a alimenta o glorie care nu le este dată deloc de lucrările lor. Tocmai examinînd originea argumentelor de uz extern celor mai ambigue — cele care fac apel la conceptele de interculturalism și de multiculturalism — aș dori eu să interpretez destinul culturii elitei maghiare.

* Este suficient să vorbim de interculturalism sau de multiculturalism pentru a înțelege specificitatea relațiilor culturale româno-maghiare (aș adăuga, maghiaro-slovice, ucraineano-române)? Mai precis, putem refuza principiul unei universități maghiare autonome în numele unei prezențe nou proclamate a interculturalismului sau a multiculturalismului? Sau, înainte de orice folosire descriptivă sau interpretativă a unor concepte sociologice elaborate plecînd de la fenomene singulare, n-ar trebui mai întîi să fie reexaminat, să se studieze funcționarea lor în cîmpul ideilor și relațiilor socio-economice care le produc, să se degajeze sensurile lor implicite și explicite pentru a evalua apoi posibilitatea de a le extinde la alte societăți? Aceste cuvinte-concept clarifică situații reale sau enunțarea lor nu este decît o nouă manieră, mai modernă, de a disimula tocmai această realitate și jocurile de putere care au supraviețuit schimbării politice?

1. Interculturalismul și sfîrșitul culturii europene

Este ceva nou în a vorbi despre interculturalism între două culturi? Prefixul latin *inter* marchează în același timp separarea, îndepărtarea și reciprocitatea. De aceea această simultaneitate trimite interculturalismul la tot ceea ce unește și separă două sau mai multe culturi, fără a face totuși referire la prezența lor, împreună, în același spațiu. Lucrările istoricilor ne-au arătat deja de mult că în societăți se manifestă diverse forme de interculturalitate. Prin generalitatea sa, această noțiune include atît lumea savantă, cît și culturile populare, rurale sau urbane.

O privire, chiar și superficială, aruncată asupra istoriei savante europene arată cât de mult se confundă interculturalismul cu istoria Europei savante, de când elitele romane și-au însușit cultura greacă. În fapt, interculturalismul se confundă pur și simplu cu formarea Europei; migrațiile, războaiele, schimburile cele mai diverse, au pus în relație, deja de mult timp, obiceiurile, tradițiile, instituțiile, religiile elitelor etniilor și popoarelor care le-au fondat. Începînd cu sfîrșitul antichității, istoria culturală a Europei, savantă și populară, se prezintă ca un vast sincretism al tuturor popoarelor care o alcătuiesc. De aceea, încă și astăzi întîlnim slabe diferențe culturale în interiorul țărilor moderne, în fapt tot atîtea dovezi ce ne aduc aminte de această interculturalitatea istorică. Contraste ale peisajelor agrare franceze¹², italiene sau spaniole; contraste ale religiilor creștine care își împart favorurile aceluiași popor (Sînt mai puțin german, francez sau maghiar dacă sînt catolic sau protestant? Sînt mai puțin român dacă sînt ortodox sau greco-catolic?)¹³; dar în plus, dezbateri și controverse seculare purtate pe marginea mizelor gîndirii politice¹⁴, sau, multiplele întrepătrunderi ale formelor materiale, rituale și culturale ale culturii populare¹⁵. Un ochi limpede vede, o ureche atentă aude care au fost în același timp diferențele, apropierea și împrumuturile care au creat sincretisme și identități. Dacă unitatea teologică a creștinătății medievale savante este ruptă de Reformă, aceasta, din contră — grație traducerilor pe care prozelitismul său le va suscita —, va ridica limba vulgară a popoarelor catolice și ortodoxe la rangul de limbă divină adăugînd interpretări care, la aceștia din urmă, *volens nolens*, vor introduce elemente ale creștinătății latine. Nu aceasta s-a întîmplat în Ungaria, Transilvania, Ucraina — la început sub influența reformei germane și ungare, apoi sub efectul Contra-Reformei catolice și austriece.

În secolul al XIX-lea, nașterea statelor-națiuni, prezentată de istoriografiile naționaliste ca rezultatul unei diferențe radicale între popoarele-națiuni, ar fi putut face să se creadă, în numele unei specificități ireductibile a etniei-națiuni (a „ființei naționale” pentru a relua formularea caracteristică filosofiilor naționaliste), că interculturalismul savant și popular al secolelor precedente ar fi dispărut. Nu este vorba decît despre o viziune istorică, sociologică, chiar filozofică animată doar de spiritul de propagandă naționalistă. Într-adevăr, principiile axiomelor care au dat naștere la această formă politică modernă porneau dintr-o singură sursă metafizică, și aceasta oricare ar fi fost poporul în favoarea căruia erau puse în funcțiune¹⁶. Tinerele state-națiuni care se ridică din rămășițele imperiilor sînt produsul acestei modernizări generale. Imperiile, în ceea ce le privește, conduse de un sistem politic arhaic, vor îngreuna dinamica integrativă a modernului. Deși la o primă privire paradoxal, divizarea Europei în multiple state-națiuni va duce la uniformizarea culturală și politică, ca și cînd, din cauza neputinței de a transforma progresiv vechile imperii, au trebuit să fie distruse acele largi spații de suveranitate unde se menținea un arhaism medieval reticent

la inovațiile sociale și politice, impuse de modul de producție tehnico-industrial. Evenimentul-venire (*Eiregnis*) al statului-națiune nu este decît noua formă politică necesară guvernării oamenilor organizați de către noile tipuri de raporturi sociale create simultan de dezvoltarea producției tehnico-industriale, a capitalului financiar privat sau de stat și aglomerarea salariaților. Că această dezvoltare nu s-a produs deloc într-o manieră univocă și identică, ci ținînd cont de istoriile particulare ale fiecărui popor, este, evident, efectul diferențierilor anterioare care au marcat cu un sigiliu unic întreaga istorie a Europei: la început, separarea Imperiului Roman Oriental de cel Occidental, apoi, cîteva secole mai tîrziu, apariția capitalismului modern în Olanda și Anglia.

Am face o gravă eroare de interpretare dacă am privi multiplicarea statelor-națiuni ca un moment de regresie a interculturalității europene. Dimpotrivă, această multiplicitate tinde spre intensificarea ei, și prin aceasta, spre intensificarea unei concurențe fondate pe baze identice. Acesta este motivul pentru care conflictele care marchează apariția Statului național s-au alimentat din toate argumentele cizelate de modernitate, cele ale științelor sociale, ale istoriei, lingvisticii, filosofiei culturii, etnologiei sau folclorului ș.a., justificînd astfel, cu armele Rațiunii raționante (*Raison raisonnante*), masacre fără precedent. De aici înainte dușmanul nu mai este barbarul sau străinul care trebuie oprit la fruntariile limitele imperiului sau integrat, cu condiția să recunoască supremația politică și religioasă a împăratului, ci un semen pe care *logos*-ul științific îl poartă în afara unei umanități generale și abstracte.¹⁷ În discursul asupra independenței naționale se găsesc principiile prezenței uniformizării ce impune economia industrială și financiară, inovația tehnologică și culturală, aceleași mărfuri ca unică valoare a unei deveniri implacabile, cea a progresului. Este și motivul pentru care independența politică a țărilor sudezvoltate apare tot ca simulacrul unui spectacol oferit masei populare din ce în ce mai dezrădăcinate de tradițiile lor, chiar dacă masele au fost, începînd de demult, rezultatul unui sincretism. Astfel, pentru a lua un exemplu care ne este apropiat, după primul război mondial, în perioada interbelică a unei Europe Centrale și Orientale tulburate de conflictele naționaliste, constatăm în ce măsură penetrația rapidă a modelor și a stilurilor de viață cotidiană, a gusturilor, hainelor, religiilor protestante venite din Europa Occidentală sau din Statele Unite, au accelerat uniformizarea. Semn că tradițiile, chiar și cele mai puternice, nu au forța de a rezista victorios la modernitate. Nu este vorba deci despre nimic nou atunci cînd realizăm esența istoriei Occidentului: ea are drept marcă emblematică cucerirea Americii, care s-a soldat, este clar, cu eliminarea a zeci de culturi indiene.

Efectele celui de-al doilea război mondial radicalizează și mai mult procesul de uniformizare. Divizarea lumii în două blocuri geopolitice nu interzice deloc, în pofida evidentelor diferențe politice, uniformizarea acțiunii, inclusiv în privința caracterului puterilor comuniste. Există în toată această istorie ceva ce ține de clonare.

Nu au fost regimurile comuniste instigatorii unei industrializări masive și violente, ai unei urbanizări rapide, ai unei accelerări a dezrădăcinării, ai unei integrări a intereselor economice prin jocuri de concesiune, de împrumuturi și datorii, de transferuri de tehnologie atât din Occident către fosta URSS, ca și dinspre URSS către noile țări ale lumii a treia? Sub efectul competiției economice și militare între cele două blocuri, dincolo de Europa Orientală și de țările imperiului sovietic, dincolo de lumea occidentală, ansamblul lumii a fost prins în același vârtej teribil: războaie de independență națională, gherile anticomuniste, decolonizare, penetrație sovietică, ridicarea micilor dragoni în Asia de Sud-Est, constatăm cât de mult s-a intensificat uniformizarea lumii în ultimii 50 de ani. Publiciștii și politicienii preferă termenul de globalizare, în aparență mai inocent din punct de vedere economic și politic. Voi reveni asupra acestei chestiuni.

Această dinamică nu are sfârșit, cel puțin atâta timp cât rămân în lume societăți care nu se conformează deloc dominației tehnoscienței în esența sa de calcul financiar. Odată implozia regimurilor comuniste (sau conversia Chinei la capitalismul economic sub egida puterii comunistilor)¹⁸, nu mai există, evident, decât un singur imperiu, cel al Statelor Unite — copilul minune și original, al modernității occidentale¹⁹ — care a pus în practică infinitatea producțivă cu o eficacitate fără egal, pentru că era desprinsă de orice tradiție istorică. Țară de colonizare de dimensiuni gigantice, ea a oferit emigranților europeni deveniți americani un loc unde să pună în practică toate procedurile obiective ale inovației tehnice și ale producției. Pentru a obține aceasta, s-a procedat la eliminarea singurelor tradiții care puteau constitui un obstacol la această voință, cele ale indienilor. Or, esența însăși a capitalismului (privat sau de stat) se găsește în expansiunea nelimitată²⁰; nici un spațiu, nici chiar spațiile interstelare nu scapă de la transformarea oricărui element natural în marfă, deci în valoare de schimb. Astfel, noțiunea de *Global village* trebuie înțeleasă nu ca un slogan publicitar vulgar destinat a face vânzare calculatoarelor, ci ca expresie a rețelei planetare de comunicare care, sub numele de Internet, pregătește deja crearea noilor mărfuri. În prezent, incluși sau excluși din Internet, din marea mișcare planetară a schimburilor de mărfuri, din jocurile piețelor financiare, toți sîntem supuși unei totalități unde noțiunea însăși de interculturalitate se dizolvă și tinde a fi nimic mai mult decât o serie de microvariațiuni pe una și aceeași devenire economică unde diferențele culturale se vor manifesta între oamenii care preferă Coca-Cola și cei care optează pentru Pepsi-Cola, între adepții MacDonald's-urilor și cei ai lui Kentucky Fried Chicken.²¹

Putem vorbi astăzi despre o veritabilă interculturalitate care ar manifesta în același timp unirea și separarea culturilor cu caracter diferit? Sau, utilizarea acestui concept se reduce la una dintre numeroasele forme luate de simulacru de postumanism al modernității tardive? În momentul cînd globalizarea devine,

încetul cu încetul, experiența existențială reală a unei minorități și experiența virtuală a unei majorități, ceea ce rezistă globalizării nu se poate schimba efectiv dacă nu se transformă, într-un fel sau altul, în marfă. În generalitatea sa, Occidentul, când captează sau absoarbe evenimentele culturale venite din alte culturi, nu face decît o transmutare de valori care îi permit să le integreze în lumea mărfurilor. Altfel spus, tot ce apare diferit, dar care poate fi integrat în sfera mărfurilor, pierde valoarea sau valorile non-utilitare (valori rituale sau culturale) care constituiau singularitatea originară. Iată unde se află limitele interculturalităților istorice, atunci cînd *inter* nu mai marchează nici o diferență ireductibilă, ci servește la disimularea acordării unui sens univoc, cel al procesualității productive generale. Evident, aici se vede donația de sens pe care o enunță *inter* în *Internet*.

A vorbi despre interculturalitate pentru a caracteriza relațiile între popoarele care intră în modernitatea tardivă cînd transformarea lor devine din ce în ce mai identică, înseamnă a vrea să readuci la viață un muribund aflat în ultimul stadiu de agonie. De îndată ce ea devine obiectul unui discurs politic detașat de proba realității socio-economice, interculturalitatea se reduce la o fabulă pe care o servim poporului pentru a crede în egalitatea relațiilor internaționale. Într-un moment cînd distanța între popoarele sărace și cele bogate este marcată de diferențe atît de sesizabile, interculturalitatea seamănă mult cu unul dintre acele simulacre ale democrației care marchează sfîrșitul politicii în epoca modernității tardive.

2. Multiculturalismul sau fața seducătoare a *Global village*-ului

La noțiunea de interculturalitate care conduce relațiile dintre popoarele locuind în state diferite se adaugă cea de multiculturalism, răspunzătoare de noile forme de socializare în interiorul țărilor dezvoltate celor mai avansate.

De la bun început, observăm paradoxul prezentat de cuplul paradigmatic globalizare/multiculturalism. Pe de o parte, unii afirmă fatalitatea *Global village*-ului, pe de altă parte, alții asigură că societățile-stat se împart în multiple grupuri socio-culturale care coexistă mai mult sau mai puțin armonios. Aceiași analiști mai subliniază că această situație trebuie privită drept sfîrșitul monoculturalismului alb și european. Ori, aceste discursuri ne vin din țările unde imigrația populației a fondat națiunea modernă. După primele cuceriri europene, după eliminarea (fizică) sau marginalizarea socio-economică a primilor locuitori (indieni americani, aborigeni australieni sau maorii neo-zeelandezi), societatea-stat s-a constituit prin aportul masiv al populațiilor venite prima dată din Europa Occidentală (primii coloni) și din Africa (sclavii), apoi din diverse țări ale Europei Centrale, Orientale, din Rusia, apoi din Asia și din Orientul Mijlociu. De fapt, este vorba în primul rînd de Statele Unite ale Americii, Canada, Australia, Noua Zeelandă.²² După accelerarea decolonizării imperiilor francez, britanic, olandez și portughez, dezvoltarea neocolonialismului

economic și apelul mîna de lucru imigrată pentru reconstruirea Europei de Vest după cel de-al doilea război mondial, fenomenul s-a amplificat, extinzîndu-se la ansamblul Europei Occidentale. Astfel, asistăm simultan două fenomene opuse și necontradictorii de aceeași forță, pe de o parte globalizarea ansamblului societăților umane, pe de altă parte o fragmentare multiculturală care se manifestă în sinul societăților capitaliste celor mai avansate.

Globalizarea — un alt nume al uniformizării — indică o standardizare mereu crescîndă a produselor, o rețea mereu mai densă de rețele de comunicare, de informații, de canale de circulație a mărfurilor și de capitale, și, chiar prin aceasta, o uniformizare a raporturilor sociale între oameni. Pentru mai departe, care ar putea fi spațiul social al multiculturalismului în cadrul procesului de globalizare? Cu alte cuvinte, care sînt procesele care instaurează diferențe culturale chiar în inima locului care dă naștere acestei globalizări? În sfîrșit, nu ar trebui puse în discuție condițiile de posibilitate ale discursului despre multiculturalism ca manifestare a acestei globalizări-uniformizări? Într-adevăr, o simplă constatare de bun simț ne arată cum în urmă cu numai un secol, lumea era mult mai marcată de diferențe culturale insurmontabile, neintegrabile și ignorîndu-se unele pe celelalte și care, sub efectul modernității uniformizatoare, au dispărut, fie absorbite, fie sincretizate, fie pur și simplu distruse, pentru că originalitatea lor era un obstacol prea mare pentru dezvoltarea modernă.

Chiar de la origine, globalizarea se prezintă ca un proces economic sau mai degrabă tehnico-economic care ordonează și organizează constituirea de forme sociale, politice și culturale identice. Astfel, progresul și globalizarea sînt sinonime, chiar și în felul în care enunță actul prezenței lor, deconectîndu-l de sursa sa tehnico-economică, ca și un destin condus de legi naturale, pe scurt, naturalizînd raționalizarea tehnico-economică, sursa sa financiară și mecanismele de profit pe care le suportă. Simultan, sub aspect social, termenul multiculturalism — prin neutralitatea sa axiologică — îndeapărtează de social orice gînd politic care ar articula diversitatea conflictuală a intereselor născute prin punerea în practică într-o manieră generalizată și la scară planetară a raționalizării producției. Atît ceea ce privește globalizarea, cît și multiculturalismul, noțiunea de clase sociale conflictuale este îndeapărtată. Și, tocmai grație încrucișării neutralității economice și paradigmatelor sale, dihotomia globalizare/multiculturalism poate sufoca simultan și socialul și politicul. *Mutatis mutandis*, această neutralizare amintește pertinenta analizelor critice elaborate de către Lukács cu privire la teoria *l'art pour l'art* în secolul al XIX-lea. În momentul în care teoreticienii — majoritatea filosofi ai idealismului german — pledau pentru autonomia artei vis-à-vis de constrîngerile vieții cotidiene și practice, ei ignorau faptul că dacă arta s-ar fi emancipat față de biserică, de statul monarhic — pe scurt, față de Prinț —, această eliberare nu ar fi fost posibilă decît prin crearea unei veritabile piețe de arte care deplasa alienarea într-o altă sferă. În autonomia

sa, arta devenise expresia internă a fragmentării esențiale și sociale împlinită de raționalizarea totalizantă a producției în spațiul public al burgheziei.²³

Definind societățile moderne ca ansamble complexe, sociologii descriu multiplele divizări funcționale care le caracterizează, multiplicarea de roluri și statute contradictorii pe care fiecare trebuie să le asume în decursul vieții cotidiene și profesionale cu mizele individuale și colective antinomice ale căror disfuncțiuni nici un ritual nu vine să le decodifice sau să le rezolve. Astfel, fiecare este abandonat fricii sale, interpretărilor sterile ale psihologiei, sau, mai rău, uzajului masiv de neuroleptice, alcoolului sau drogurilor.²⁴ Fragmentarea experienței existențiale se află deci între deconectarea imperativelor producției capitaliste — restrîngerile tehnico-financiare subordonînd salariatul și exigențele de profituri organizînd strategiile și tacticile de capital — și tot ceea ce rezultă în toate celelalte necesități culturale a vieții umane *a priori* neutilizabile. Or, singura posibilitatea de a reintegra aceste necesități culturale în totalitatea rațională este de a le transforma în mărfuri, trebuind să apară ca marfă a diferenței, a diferenței căreia Baudrillard îi relevă perfect amprenta și simulacrul.²⁵ Logica unei producții din ce în ce mai masive a obiectelor identice, de exemplu, logica proprie raționalizării procedurilor tehnice ducînd la interconexiunea telefoniei, a televiziunii și a informaticii, desfășoară o totalizare (globalizare) fără precedent a sferei economice, pe care o ilustrează perfect atît delocalizarea întreprinderilor multinaționale (sau transnaționale) ca și cvasi-simultaneitatea piețelor financiare. Faptul că acest proces nu a făcut decît să se accelereze în cursul secolului XX, nu este decît o banalitate reprodusă de sute de ori. Războaie, revoluții, decolonizări, deschideri de piețe, turism de masă — sînt tot atîtea noi fețe ale *éidos*-ului occidental pornit cîndva la cucerirea lumii, făcînd din ea, din această lume care ne este dată în copartaj, o occidentalizare generalizată care transformă toate popoarele în actori ai acestui *éidos*, el trebuind cîndva să creeze forme teratologice atît în Occident, cît și altundeva, sau să apară sub forme caricaturale de plagiaturi sîngace și ridicule, dar întotdeauna foarte distructiv.²⁶

Globalizarea — să nu fie cu supărare corifeilor liberalismului economic fără limite — face și mai adevărată definiția pe care Marx o dădea lumii create de capitalism: „lumea ca și acumulare de mărfuri”. La această definiție ar fi bine să-i adăugăm în prezent, „lumea ca acumulare de informații univoce”. Într-adevăr, cum putem vorbi de multiculturalism în timp ce sute de programe de televiziune și de radio difuzează aceleași imagini, aceleași dialoguri în diferite limbi reduse la simple clișee, aceleași spectacole, aceleași sporturi, aceleași clipuri privite de către sute de milioane de spectatori? O asemenea globalizare, inedită în istoria umanității, își urmează inexorabilul marș înainte. Din acest motiv orice discursuri, mișcări, revolte sau războaie de tip naționalist reactiv nu reprezintă decît războaie civile în care unii caută împărțirea mai egală a abundenței de lucruri. Nu este vorba

decît de împlinirea esenței tehnicii despre care Heidegger ne-a arătat că nu este deloc tehnică, ci metafizică. În alți termeni, mai empirici, globalizarea nu este, în cele din urmă, decît descoperirea infinității obiectivante a tuturor potențialurilor productiviste.²⁷

Privită astfel, căderea comunismului — care se prezenta și ca o formă reactivă a raționalității productiviste moderne, dar o raționalitate totdeauna subvertită printr-un *télos* politic care credea, un timp, să găsească acolo salvarea unei societăți fără clasă²⁸ — încarnează simultan extensia și accelerarea procesului de globalizare. Nimic în dinamica acestei implozii nu se poate înrudi cu vreo depășire dialectică (*Aufhebung*), ci cu o stare de lucruri semănînd cu o reglare de conturi, cu o nivelare, și mai ales cu punerea în armonie a *éidos*-ului occidental cu el însuși din momentul în care starea sa populo-birocrațică, socialismul real, nu se mai racorda noilor nevoi de mobilizare și de control al maselor, atît în Vest cît și în Est.²⁹ A admite că *éidos*-ul occidental a produs comunismul, înseamnă a-l privi în realitatea apariției sale — anume ca elaborare a unui sincretism între cultul tehnico-științei, sfîrșitul necesității și al istoriei, și salvarea judecății finale pronunțată și împlinită de către un nou salvator colectiv, proletariatul³⁰, într-un loc numit Rusia, unde modernitatea — în virtutea condițiilor culturale și politice originale — pătrundea cu dificultate³¹. Este, prin urmare, o ipostază a Occidentului numită URSS care a făcut implozie în 1989 și care, de-altfel, mai la est, în China, s-a schimbat de altfel într-o simplă dictatură polițistă și militară pentru a se conforma, fără prea multe riscuri sociale, aceluiași destin economic.

Atunci cum trebuie înțeles multiculturalismul în acest peisaj real, dar în același timp și metafizic?

Dacă a existat un real multiculturalism (o juxtapunere de culturi, limbi și religii diferite) în sînul unui imperiu modern sub aspect tehnic, dar în același timp arhaic din punct de vedere politic, fosta URSS este cel mai indicat exemplu. Într-adevăr, odată abolit controlul absolut al partidului, iar partidul însuși descompus, naționalismele regionale sau locale s-au afirmat ca și cum cei 70 de ani de putere centralizatoare și represivă nu ar fi fost decît o paranteză fără efect asupra identităților colective. În anumite cazuri, trebuie înțeles că modernitatea introdusă de către comunism a provocat trecerea popoarelor de la o identitate etnico-religioasă arhaică la o identitate națională premodernă, dacă nu chiar modernă. Din Țările Baltice pînă în Armenia, din Ucraina pînă în republicile caucaziene și Asia Cîntală, imperiul s-a dezmembrat în state diferite, calchiate pe diviziunile federale instaurate de către regimul comunist. Fiecare s-a dotat cu un guvern și cu instituții statale autonome, fiecare se confruntă cu problematica minorităților etnice, naționale și/sau religioase, fiecare își cere de la FMI porția sa. Dovezi suplimentare la faptul că în modernitate independența politică nu este decît o fațadă atunci cînd o putere economică nu-i poate susține ambițiile. Același lucru s-a întîmplat și în fosta Iugoslavie. țară multiculturală și multiconfesională, care s-a

dezagregat de îndată ce în fiecare republică puterea comunistă a pierdut atât autoritatea și controlul politic, cât și legitimitatea asigurării bunăstării economice. Dar, evident, când avansăm pe calea trasată de conceptul de multiculturalism, nu de acest fel de configurație socio-politică este vorba.

Să fie atunci vorba de cultura savantă? Nu pare deloc a fi cazul. Niciodată culturile savante nu au ridicat această problemă cu privire la relațiile lor. De fapt, în Occident, nici multiculturalismul, nici monoculturalismul nu au creat probleme culturii savante atunci când ea s-a confruntat cu problematicile care au fondat-o ca istorie a gândirii, și aceasta oricare ar fi numele care i-l dăm, filosofie sau metafizică. Aceasta era *Universitas*. Or, atât după ruptura instaurată de Reformă, cât și după cea instaurată de statele-națiuni, multiculturalismul îi era străin, despuiat de sens, pentru că erudiții și savanții au dezbătut întotdeauna între ei subiecte similare.

Să fie atunci multiculturalismul manifestarea voinței de protecție a culturilor arhaice? Această grijă pare să nu preocupe spiritele tămâietorilor săi. Astăzi, arhaismul este mort, chiar dacă îl mai întâlnim uneori agonizând, rezultat al cuceririi desăvârșite de *éidos*-ul occidental. Ceea ce Lévi-Strauss numea „curcubeul culturilor umane” se compunea tocmai din culturile juxtapuse și diferite care, în generalitatea lor, se ignorau unele pe altele, și care în spații restrânse puteau să-și împrumute reciproc elemente diverse și variate pe care le integrau apoi în propriul sistem de credințe, practici, în cosmosul lor, pe scurt în ireductibilul lor *Weltanschauung*. Timpul când Occidentul se minuna de culturile primitive, s-a terminat. Fie că surprindea, intriga sau provoca frică, epoca în care „Sălbaticul” dădea naștere la neliniști religioase („Sălbaticul” are suflet sau nu?) sau atracții pasionale (cf. romanele de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, Paul și Virginia, Atala, apoi în secolul al XX-lea o anumită antropologie trăită de către tineri intelectuali occidentali ca un veritabil rit inițiativ) s-a terminat odată cu dispariția sa. Astăzi, ceea ce rămîne din „sălbatic” se confundă fie cu *lumpen*-ul din secolul al XIX-lea european, fie cu obiectele de consum pentru turiștii amețiți. În primul caz, este marginalizat și controlat, în celălalt este redus la o marfă turistică, tratat ca un animal domestic și somat să asculte de dorințele noastre de exotism de prost gust.

Multiculturalismul, așa cum ne vine din Statele Unite — și, pentru a fi mai preciși — de la stînga americană³², acoperea fenomene de o cu totul altă natură. La origine, el viza lupta antirasistă, recunoașterea unei demnități pentru toți imigranții care trăiau în ghetouri. El se raporta la fenomenele de urbanizare a megalopolis-urilor nord-americe unde, alături de afro-americieni, se înghesuiau populații diverse și numeroase venite să caute, în inima lumii capitaliste, slujbe și bogății. Fenomen de ghetozare modernă, el se dezvoltă odată cu creșterea pauperizării provocate de radicalizarea capitalismului liberal. Căutînd un minimum de protecție (chiar și iluzorie), oamenii dezrădăcinați se grupau în funcție de țara pe care au părăsit-o, de sub-cultura lor religioasă, regională, chiar minoritară

în cadrul țării de origine. Acest mozaic de origini nu mai are nimic comun cu compoziția etnică și socială a vechilor orașe cosmopolite ale imperiilor, cu Salonicul Imperiului Otoman, cu Viena Habsburgilor, cu Sankt Petersburg-ul țarilor. Acolo, fiecare „națiune” ocupa un cartier unde coabitau la un loc bogați și săraci, elite și meșteșugari, intelectuali și muncitori, unde solidaritățile se articula în jurul unui comunitarism real a cărui contraparte implica supunerea la un puternic control social. După amplificarea emigrării din sud și est către nord, și multiplicarea grupurilor comunitare, multiculturalismul, ca instrument descriptiv și practic vizează amenajarea democrației moravurilor și opiniilor prin recunoașterea unui relativism cultural, totuși fără a suspenda vreodată judecata etică, cea care permite subordonarea acestui relativism la conformitate cu valorile ideale ale Binelui, Bunului și Frumosului propovăduite de democrația americană.

Are loc o transformare a multiculturalismului. O nouă lume urbană s-a creat sub efectul marilor mutații provocate de decolonizare și de neocolonialismul industrial și financiar, de multiplele războaie, genocidele care, începând cu anii 1940, au bulversat toate societățile Europei de Est și cele de peste mări, au distrus echilibrele sociale și economice milenare și au antrenat către occident populații din ce în ce mai numeroase în fuga lor de masacre, de dictaturi feroce de dreapta sau de stînga, și *last but not least*, dornice să scape de inexorabila pauperizare cauzată de o producție din ce în ce mai marcată de diviziunea internațională a muncii.

Pe scurt, triumful actual al concepției multiculturaliste a socialului în Statele Unite pare să marcheze eșecul *melting-pot*-ului, care constituia unul dintre argumentele fondatoare ale democrației sociale a acestei țări. Eșec care s-a extins la ansamblul lumii occidentale — chiar și la o țară cum este Franța, al cărei iacobinism puternic integrator este în declin —, pe măsură ce capitalismul încerca imperativa necesitate de a sparge orice frontieră statală (un ansamblu de legi și de regulamente protecționiste) îngreunînd creșterea raționalizării diviziunii internaționale a muncii, adică limitînd căutarea sa insașiabilă de locuri unde, datorită unei mîini de muncă bine plătită, în absența legilor de protecție socială și a garantării salariilor minime, se realizează profituri maxime.³⁴

Dacă, într-un prim moment, multiculturalismul traduce prezența grupurilor de dezrădăcinați, multiplicarea învinșilor economiei liberale de origine rurală, semi-rurală, a *lumpen*-ilor orașelor celei de-a treia lumi, a claselor de mijloc sărăcite, toți veniți din Sud și din Est, și reconstituiți în comunități în cadrul megalopolis-urile occidentale, într-un al doilea moment, acest concept s-a extins la o realitate socială mult mai vastă. De aici înainte el reunește în aceeași entitate grupuri care, după o integrare economică ascendentă reușită, afișează o diferență culturală. Cu conceptul de multiculturalism se operează un fel de egalizare a tuturor diferențelor, oricare ar fi genealogia lor. Astfel, atît în Statele Unite, cît și în Canada,

am asistat la crearea unei egalități a valorii comunitare între rămășițele triburilor indiene supraviețuitoare în rezervații, *lumpen*-ul afro-american, haitian sau chicanosii din ghetouri, și grupurile naționale care sînt puternic integrate sistemului economic și politic general, italienii, irlandezii, evreii, chinezii, coreenii, vietnamezii, etc. Chiar mai mult, același concept include grupuri fondate pe diferențe socio-biologice, femeile³⁵, sau, alte grupuri căutînd socializarea comportamentelor considerate, pînă atunci, de domeniul experienței private, homosexualitatea masculină sau feminină. Ar exista deci tot atîtea culturi egale ca valoare „culturală” cîte grupuri comunitare reale, oricare ar fi trăsăturile lor distinctive. Că diferențele pornesc de la criterii etnice, lingvistice, religioase, comportamentale sau individuale, toate ar reprezenta un fel de ideal atașat la tradiții ireductibile incompatibile unele cu celelalte. O astfel de construcție idealistă nu rezistă unei încercări critice. Pentru săracii veniți să caute *Welfare*-ul americanului *way of life*, multiculturalismul comunitar avansat odată de stînga americană³⁶ a devenit, printr-o mișcare ciudată, cel al unei stîngi care a abandonat terenul social, dedicîndu-se la rîndul său cultului hiperliberalismului economic — credo-ul *politically correct* al conformismului societății. Astfel, acest multiculturalism nu s-ar putea oare identifica cu o strategie a constrîngerii, cea care, datorită recunoașterii unei diferențe, permite înscrierea în modelul dominant a tuturor celor care ar dori încă să conserve tradiții socio-politice incompatibile cu valorile consacrate de același model? Pentru cei care sînt deja integrați în sistemul economic global, folosirea multiculturalismului oferă posibilitatea recunoașterii sociale ca grupuri de presiune (*lobbies*), ceea ce presupune o perfectă cunoaștere a sistemului politic general al cărui actori joacă și se joacă pentru a negocia cu puterile centrale și locale avantaje economice și drepturi ce se înrudesc cu privilegiile prin faptul că devin tot atîtea excepții de la regula generală. O asemenea fragmentare a intereselor socio-culturale ce se desfășoară în sfera economică, nu poate avea loc fără binecuvîntarea capitalismului avansat al modernității tardive; acest capitalism nu numai că nu simte nici o amenințare în puterea sa integratoare, ci dimpotrivă este interesat de el, fiindcă multiculturalismul îndepărtează orice critică politică la adresa ravagiilor economice, culturale și sociale reale produse de efectele desfășurării raționalității sale. Dacă dreapta arhaică americană acuză încă permisivitatea multiculturalismului, în schimb straturile cele mai avansate ale capitalismului îl favorizează după cum o expune discursul ce predică noua libertate culturală oferită de mijloacele de comunicare cele mai sofisticate, de instrumentele electronice și informatizate ale *Multimedia Highway* pentru care, în ultimul deceniu, sînt mobilizate investiții uriașe care garantează astăzi profiturile legale cele mai rentabile.

În momentul în care adevăratul arhaism dispăre de pe suprafața Pămîntului, multiculturalismul dezvoltă noțiunea de alteritate generalizată care sfîrșește prin a-l desemna pe vecinul de palier, pe tovarășul de călătorie în metrou, pe colegul venit din altă țară și care împărtășește aceleași valori ale culturii savante, chiar și

pe femeia iubită cu care împărțim viața. Multiculturalismul, cu al său postumanism al diferenței, sfârșește prin a-l înstrăina chiar și pe cel mai apropiat. Multiculturalismul și corolarul său, alteritatea culturală extinsă la întreg câmpul social, se prezintă în țările cele mai dezvoltate ca o ideologie disimulând chiar în enunțul său adevăratele diferențe care rămân, *volens nolens*, cele născute în sfera economicului. Este vorba aici de incarnarea desăvârșită a metafizicii infinității care a făcut din Occident cuceritorul distrugător al tuturor diferențelor reale care constituiau odată „curcubeul culturilor umane”.

Acest multiculturalism nu este totuși scutit de contradicții care îi slăbesc eficiența teoretică și practică. Astfel, în Statele Unite ale Americii, limba spaniolă nu este întotdeauna recunoscută ca a doua limbă oficială în statele în care trăiește o majoritate numeroasă de hispanici. În factualitatea sa socială, accesul la înalta cultură, cea care domină nu numai literele ci și științele, gestiunea industrială și financiară, nu se pot face fără cunoașterea culturii anglo-saxone. Într-adevăr, când președintele Bill Clinton, în discursul pe care l-a ținut pe 14 iunie 1997 la Universitatea de la San Diego, pledează pentru realizarea unei societăți multirasiale și multiculturale egalitare în Statele Unite, implicitul subînțeles al gândirii sale este că aceasta nu se poate desăvârși decît în limba anglo-americană, în câmpul de referințe culturale anglo-americane. Partea nespusă a acestui discurs ne arată că este vorba despre puterea omnipotentă a monoculturalismului. De aici, se impune o concluzie, și anume că multiculturalismul are ca efect ștergerea ideologică (în sensul marxist al termenului) a efectelor sociale ale realității economice, hiperfragmentarea societății și solitudinea fiecăruia în mulțimea anonimă a salariaților și șomerilor (Cf. filmul lui Robert Altman, *Short Cuts*). Efect de disimulare a realității economice a lui *homo homini lupus* pus în practică de orchestrarea lăcomiei generalizate în cea mai feroce dintre competițiile economice, multiculturalismul oferă cu siguranță aparența garanțiilor simbolice date tuturor celor care îi suportă consecințele grele, dar fără a pune vreodată sub semnul întrebării originea diferențelor reale pe care această competiție însăși le suscită. Mai mult, fragmentarea tinde să facă din societate un ansamblu de comunități ce caută să-și însușească drepturi particulare care dezmint, prin chiar aceasta, armonia implicită acestei concepții multiculturaliste a socialului și sfârșesc prin a naște interese sociale contradictorii pe care nici o instanță etatică superioară nu le poate concilia.³⁹ Doar supunerea fiecăruia și a tuturor la ordinea produsă de sfera economică, la ordinea care-i desemnează pe dominatori și pe dominați, pe cei care dețin puterea de decizie și pe cei care, formînd o majoritate zdrobitoare, îi suportă consecințele, va rămîne neschimbată.⁴⁰

Multiculturalismul nu-i ajută cu nimic pe cei pe care hiperliberalismul nu numai că i-a îndepărtat de la banchetul societății de consum, ci chiar i-a redus la cea mai mare sărăcie. Dinamica pur economică ce dezleagă capitalismul de toate responsabilitățile colective, altele decît cele implicate de imanența propriei sale

mişcări de expansiune planetară, este oarbă în fața efectelor sociale catastrofale produse de a sa raționalitate a profitului. Tocmai în sînul acestei uitări se poate desăvîrși metafizica infinității producției (care este și infinitatea profitului), ca devenire ce îndeapărtează orice proiect social și politic purtător de constrîngeri și, ca urmare, de limite. Evident, grupurile aparținînd straturilor sociale economice privilegiate sînt promotorii multiculturalismului, căci, în ultimă instanță, — și în ciuda luptelor de ariergardă ale vechilor ideologii reacționare —, revendicările lor „culturale” sînt privite ca tot atîtea valori comunitare compatibile cu această devenire: ele nu amenință niciodată fundamentele ordinii stabilite. Invers, e suficient ca revendicările comunitare să aparțină explicit de domeniul unei critici politico-economice pentru ca sistemul să se folosească de forța cea mai brutală, de acea forță represivă împotriva căreia, încă din zorii capitalismului, lupta sindicală s-a ridicat cu abnegație și curaj pentru a impune un control politic democratic mizelor economice. Preluînd în termeni politici sfidarea ghetourilor negre, *Black Panthers* au plătit cu viața această luciditate soldată cu un masacru. În ciuda aspectelor lor dezordonate și incoerente, nu este vorba de o forță identică ce subsumează revoltele ghetourilor negre cînd vor să scape naufragiului drogurilor și mizeriei? Cînd multiculturalismul comunitar nu semnează falimentul socialului, cînd lupta comunitară se identifică luptei de clasă, ea devine inacceptabilă și periculoasă. Acestea sînt momentele de criză în care bunele suflete democratice *politically correct* se dezvăluie și își proclamă sus și tare adevăratele interese; aici nu mai este vorba de cultură, ci de delincvență, nu mai este vorba de garanții simbolice, ci de soluții judiciare pentru a-i exclude încă o dată pe cei care expun cu vigoare și curaj singurele diferențe veritabile. În acest caz, problemele multiculturalismului sînt reglate prin operațiuni ale poliției, prin intervenția militară a Gărzii Naționale și chiar, cu ocazia ultimei revolte a gheto-ului din Los Angeles din 1995, pentru prima dată de la Războiul Civil, prin intervenția armatei federale.

Mascînd atomizarea experienței existențiale a tuturor și a fiecăruia, multiculturalismul este legat mai consubstanțial de globalizarea planetei sub egida unei economii din ce în ce mai concentrată prin centralizarea deciziilor și din ce în ce mai divizată în descentralizarea producției.⁴¹ Sub acoperirea diferențelor, cel mai adesea iluzorii, această fragmentare năucește oamenii și îi lasă fără putere în fața a ceea ce-i unește într-un destin unic comandat de multitudinea infinită a procesualităților productive și a mărfurilor oferite consumului sau lăcomiei. Prin urmare, cum să nu vezi în multiculturalism un produs (un nou produs) al *éidos*-ului occidental, un nou enunț al modului său de a fi într-o lume în care se revelează însuși cursul unificării planetare? Cum să nu sesizezi în argumentația multiculturalismului versiunea disimulată a unui monoculturalism ce nu era înainte nici specific european, asiatic sau Orientului Mijlociu, ci general și inerent desăvîrșirii modernității tardive. La scara planetei, resorturile multicultura-

lismului nu pot deci scăpa determinațiilor *Global village*-ului. Desigur că expresia sună agreabil, dar referința la sat nu amintește în nici un fel o oarecare nostalgie pentru o lume definitiv pierdută, dimpotrivă, pozitivitatea ei pacifică, aproape hedonistă, nu e decît o manieră blîndă și totuși implacabilă (unii comentatori avansează noțiunea de totalitarism *soft*) de a supune democrația politică și culturală doar rațiunilor pieței și rentabilității.

Or, iată că în centrul *Global village*-ului, în Statele Unite ale Americii, multiculturalismul pare să nu mai poată disimula eșecul *melting-pot*-ului și ruptura din ce în ce mai accentuată a legăturii sociale pe care o secretă⁴², făcînd din această țară, după cuvintele lui Kenneth Galbraith, cea mai puternică țară de pe planetă și cea mai bogată dintre țările lumii a treia. Astăzi, această ruptură a legăturii sociale s-a amplificat în așa măsură încît suscită neliniștea, atît pe cea a unui mare financiar ca George Soros⁴³, cît și pe cea a unui jurnalist de renume ca William Pfaff⁴⁴ de la *Los Angeles Times*, sau pe cea a unui gînditor ca Richard Rorty⁴⁵, odinioară puțin înclinat spre discursuri radicale. Fiecare, în manieră proprie, măsoară ravagiile sociale produse de hiperliberalismul unei piețe nelimitate care se impune ca devenire a unei religii revelate, cea a unei mîini invizibile care ar echilibra oferta și cererea de bunuri. Viziune aseptizată, pe care o dezmente bunul simț la vederea concurenței exacerbate care dirijează concentrările industriale, hrănește lupta îndîrjită căreia i se dedau holdingurile financiare pe piețele bursiere și suscită crearea artificială de noi nevoi servindu-se de o mare cantitate de publicitate pentru care sînt cheltuite sume colosale. Este vorba aici de desfășurarea unui adevăr ontologic, cel al tehnicii, care reduce lumea (așa cum vînătorii de capete jivaros contractează capetele inamicilor uciși în luptă) numai la schimburile economice pe care încearcă zadarnic să le disimuleze, sub egida unei armonii multiculturale implicite, avataruri ale unui ultim platonism de bazar sau, într-o formulare mai juridică, elucubrații ale unui neokantism de super-market, în definiția lui Rawls. Acestei crize socio-politice produse de un capitalism de al treilea tip, multiculturalismul nu-i oferă decît răspunsuri fără efect, căci punerea sa în practică nu atenuează în nici un fel ceea ce, printr-o atomizare socială mai puternică ca niciodată (ceea ce unii filozofi ar numi imposibila comunitate a comunului politic) face cunoscut eșecul autentic tragic al modernității tardive, adică intensificarea din ce în ce mai accentuată a disjunției între polii bogăției și cei ai sărăciei.

3. Despre autonomia universității maghiare din Transilvania ca simptom al crizei culturale a postcomunismului în România*

Dacă argumentele multiculturalismului acoperă și în același timp exprimă uniformizarea generalizată a culturilor și fragmentarea din ce în ce mai accentuată a socialului, cum reacționează singularitatea culturală din Transilvania în fața acestei dinamici globale? Pentru a-i înțelege complexitatea și contradicțiile, nu există altă cale decît referirea la decursul istoriei recente a comunismului, și mai precis la faza

sa naționalistă, cea care începe în a doua parte a epocii lui Gheorghiu Dej, după revoluția ungară din 1956, și se termină pe 28 decembrie 1989, odată cu sfârșitul tragic al lui Nicolae Ceaușescu și al regimului comunist din România.

Dintre opiniile exprimate în conversațiile și declarațiile publice, cele având legătură cu politica culturală antimaghiară desfășurată în cursul acestei perioade în Transilvania de către puterea comunistă fac obiectul unei tăceri apăsătoare și al unei ocultări care aruncă un vâl de ambiguitate asupra atitudinilor și strategiilor reale ale elitelor românești. În schimb, deseori, în cursul discuțiilor private, intelectualii români susțin nu rareori judecăți care ar surprinde mulți observatori ai României postcomuniste. Sînt numeroși cei care aprobă fără rezerve politica culturală antimaghiară a regimului național-comunist: „Într-o zi va trebui să recunoaștem — îmi mărturisesc un distins istoric de artă, provenind dintr-o familie burgheză care a suferit represiunea comunistă de la începutul anilor 1950 — că singura acțiune pozitivă a lui Ceaușescu a fost să inverseze raportul demografic între unguri și români în marile orașe ale Transilvaniei. Le-a transformat în orașe românești.”⁴⁷ În ciuda febrilității majorității intelectualilor români de a denigra toate deciziile și acțiunile întreprinse de regimul comunist al epocii Ceaușescu, aceștia îi aprobă în secret politica culturală naționalistă. Dovada este că azi, cînd se vorbește despre re acordarea autonomiei universității de la Cluj, cei mai numeroși — oricare ar fi noul partid politic cu care simpatizează — sînt de acord ca aceasta să fie refuzată, astfel încît poziția lor o întîlnește pe cea avansată de reprezentanții partidelor ultra-naționaliste.

Desigur, opoziția față de această autonomie se exprimă sub forme diferite, mai mult sau mai puțin nuanțate, ale căror argumente le-am amintit înainte, iacobinism și/sau multiculturalism în cazul celor mai abili, excludere xenofobă la radicalii cei mai violenți. Mulți dintre aceștia, implicit sau explicit, concep relațiile româno-maghiare în cadrul vechii paradigme teritoriale a statului-națiune etnic în care minoritatea etnică joacă rolul de a cincea coloană a unui stat vecin care dorește să recucerească teritorii pierdute în trecut. Totuși, panorama nu este chiar atît de clară, pentru că și fracțiunea cea mai radicală a minorității maghiare împărtășește această concepție despre raporturile româno-maghiare, visînd doar revanșă și recucerire. Or, acest cadru conceptual, această paradigmă a resentimentului colectiv se destramă puțin cîte puțin sub efectul mutațiilor economice și culturale care, de la sfârșitul regimului comunist, modifică irezistibil reprezentările noilor generații.

Practicile cotidiene relevă, mult mai bine decît discursul *ad hoc*, realitățile sociale ale societății românești, contradicțiile lor, convergența și divergența intereselor diferitelor grupuri culturale. Exceptînd gestiunea birocratică a instituțiilor universitare, a înfîlnirilor muzicale, mai rar a celor teatrale, nu există propriu zis relații interculturale între universitarii, intelectualii și studenții români și maghiari. Relațiile sînt, *stricto sensu*, funcționale, instrumentale, strategice și tactice, și marcate de o ignoranță reciprocă în ceea ce privește conținutul efectiv al culturilor savante.

Desigur, nu sînt deloc dificil de reperat diverse situații care se abat de la acest cadru general, relații de prietenie, legături armonioase de vecinătate, căsătorii mixte; totuși există anumite subiecte tabu între prieteni, vecini, într-un cuplu. Recentele dezbateri aspra autonomiei universității maghiare au scos la suprafață forța acestor tabuuri, distrugînd prietenii, relații de vecinătate, creînd tensiuni în sînul cuplurilor mixte. Printre studenți, în afara cluburilor sportive, nu există asociații sindicale, culturale sau civice comune. În căminele universitare unde administrația distribuie locuri în camere comune în funcție de disciplinele studiate și în ordine alfabetică, studenții maghiari recurg la aranjamente cu studenții români pentru a se regrupa între ei. Chiar și atunci cînd urmează cursuri comune în limba română (din lipsă de cadre maghiare), studenții maghiari se grupează compact. Nu există uniformitate, diferențe perceptibile în comportamentele colective divizează studenții maghiari după originea geografică ce marchează și originea socială. Astfel, studenții veniți din estul Transilvaniei, din ținutul secuilor, unde populația rurală și semi-urbană (din sate mari și orașe mici) este aproape exclusiv maghiară și marcată de un puternic tradiționalism, se arată retrași, orientați spre propriile instituții comunitare, deseori neîncrezători față de români pe care îi cunosc puțin, neîndemînatici în a le stăpîni limba. Pentru ei, Clujul reprezintă marele oraș istoric, dar un mare oraș care ascunde pericole noi de cînd populația maghiară a fost redusă la 20% din totalul locuitorilor, iar noul primar aparține unuia dintre cele două partide ultra-naționaliste. În schimb, studenții veniți din marile orașe ale Transilvaniei (Oradea, Arad, Timișoara, Satu-Mare, Brașov) și din satele mixte, cu adevărat bilingvi și cunoscători ai culturii române cu care sînt familiarizați, ai obiceiurilor culturale și religioase ale acesteia, arată o mai mare deschidere, mai ales prin atenția pe care o acordă anumitor aspecte ale culturii române elevate.

În cazul celor mai în vîrstă, printre generațiile de intelectuali promovați masiv de regimul lui Ceaușescu și care domină astăzi scena culturală, o atitudine de ignoranță reciprocă ține loc de comportament general. Literatura și operele umaniste maghiare contemporane de calitate (din Transilvania sau Ungaria) sînt traduse în număr redus, necunoscute de către majoritatea intelectualilor care le ignoră limba originară. Precipitîndu-se, fără nici un fel de reținere, asupra unor lucrări minore venite din Occident, ei neglijează cele mai bune dintre operele maghiare și în general pe cele scrise în țările Europei Centrale și în Balcani.⁵⁶ Or, această situație nu este exact simetrică, fiindcă — în virtutea bilingvismului mai mult sau mai puțin perfect —, intelectualii și studenții maghiari din Transilvania cunosc operele culturale românești importante.

În ciuda acestei stări de ignoranță a unora, sau a izolării neîncrezătoare a altora, fenomenul cultural cel mai evident al postcomunismului se manifestă în invazia bruscă a acelorași surse occidentale. Și pentru unii și pentru alții, în funcție de specialitate, aceeași autori, sociologi, istorici, etnologi, psihologi, politologi, filosofi, lingviști sau esești au devenit referințe comune, fără a ține cont de dezbaterile

conceptuale care în Occident traversează o disciplină sau alta. Pe scurt, ceea ce se definește în Occident ca gândire unică, economică și culturală, triumfă în Europa postcomunistă, poate într-o măsură mai mare în România. Cît despre generațiile de studenți maghiari și români ale postcomunismului, chiar dacă duc o viață cotidiană separată, toți participă la aceleași spectacole oferite de cultura de masă *pop-rock*, utilizează aceleași obiecte, aceleași haine, privesc aceleași filme, etc. De fapt, în ciuda referirii, printre cei mai tradiționaliști dintre ei, la semne istorice și teritoriale devenite desuete în valul seismic cultural al postmodernității, această stare de ignoranță și de neîncredere reciprocă se mențin într-un ansamblu referențial identic, supus muncii de uniformizare generalizată care se desfășoară în lume.

Iată cadrul nou în care este enunțată cererea de autonomie a universității maghiare de la Cluj, capitala sa istorică, sub egida partidului maghiar (UDMR) și a unei părți a intelectualilor reuniți în asociația culturală Bolyai. Fapt simptomatic, această exigență este departe de a întruni unanimitatea în comunitatea intelectuală și studențească maghiară. Fără a fi surprinși, găsim de o parte grupurile cu referiri politico-culturale arhaice (pămîntul, patria-mamă, nedreptatea Tratatelor de la Versailles și Trianon), aliați de circumstanță ai celor care, respingînd *Blut und Boden*, doresc totuși să salveze cultura maghiară savantă, prezentîndu-se împreună drept crainici ai acestei renașteri universitare; de cealaltă parte se află cei care, denumindu-se drept cei mai „moderniști”, expun opinii mai nuanțate, cerînd totuși ameliorarea stării prezente, adică mai multă autonomie pentru grupurile lingvistice maghiare din cadrul secțiilor române.³¹ Aceștia cad de acord cu autoritățile universitare și cu majoritatea corpului profesoral român asupra posibilității astfel oferite de a realiza o societate multiculturală. Sînt aceia care, pe drept cuvînt (chiar dacă numeroși universitari naționaliști români acceptă această soluție ca răul cel mai mic) se prezintă ca cei mai deschiși curentelor postmoderne ale Occidentului.

Or, ceea ce nu sesizează „moderniștii” maghiari, orbiți de o modernitate explozivă pe care o privesc ca și chintesența democrației, este exact ceea ce am încercat să arăt în al doilea capitol al acestui eseu, adică faptul că multiculturalismul nu este decît masca unui monoculturalism planetar care în curînd aici, între Tisa și Dunăre, va vorbi în română, maghiară sau în orice altă limbă, jargonul neologizat al gândirii unice a *Global village*-ului, în multiplele variante ale identității. În ceea ce privește comunitățile istorice, apelul la multiculturalism se constituie deja preludiul unor decizii demagogice cu efecte necunoscute.³² Astfel, se prevede deschiderea de grupuri lingvistice germane pe lîngă grupurile lingvistice maghiare. Or, ultimele recensăminte întreprinse în România ne indică faptul că minoritatea germană a dispărut aproape în totalitate! Mai mult decît atît, autoritățile universitare intenționează să creeze grupuri lingvistice romani. Decizie laudabilă, dacă această limbă ar fi susținută de o tradiție scrisă, dar nu este cazul, și toți știm că este nevoie de mai multe decenii, chiar de cîteva secole de traduceri pentru ca o limbă cu tradiție orală să dobîndească

statutul de limbă cu tradiție scrisă, pentru a beneficia de moștenirea celei mai înalte culturi occidentale. Demagogie cu atât mai stupidă cu cât fiecare știe cât sînt romii de poligloți, de aceea, atunci cînd doresc să se integreze în Universitate, le este mai ușor să aleagă fie româna fie maghiara: alege pe care unii au făcut-o de mult timp, refuzînd astfel să rămînă prizonierii unei folclorizări „multiculturale” care îi exclude negreșit din cultura savantă științifică sau literară. În plus, occidentalizarea rapidă a țării scoate lent la iveală apariția grupurilor de homosexuali care, mai devreme sau mai tîrziu, în ciuda campaniilor xenofobe întreprinse împotriva lor de către Biserica Ortodoxă, vor reclama drepturi comunitare. În sfîrșit, azi nu mai este vorba de un fenomen marginal; România, ca și Ungaria, este prinsă în rețeaua migrațiilor planetare — oameni veniți din diverse țări ale lumii a treia încep deja să formeze aici comunități. Ce fel de drepturi vor revendica acestea? Cum le pot fi refuzate, în numele democrației multiculturalismului, drepturi care li se acordă minorităților istorice? Aceasta fiind situația — și cum ar putea fi altfel fără a fi acuzați de rasism sau de exclusivism — multiculturalismul va genera societatea explozivă din alte părți și care, în afara fragmentării sociale și a apariției intereselor complet divergente, va pierde din vedere orice noțiune de bine comun, fără care nu este posibilă o politică în comun pentru a rezista puterilor unei sfere economice ce nu se sinchisește de nimic.⁵³

Or, autonomia universității maghiare nu aparține de miza unei reconstituiri *hic et nunc* a relațiilor sociale între diversele grupuri etnolingvistice și etnoreligioase — oricare ar fi ele și de orice origine — și majoritatea românească. Această autonomie vizează menținerea și dezvoltarea culturii maghiare savante în Transilvania, pe unul din pămînturile sale istorice, chiar dacă aceasta va fi mistuită de eterogenitatea *Global village*-ului. Dorința de a o trata prin metodele multiculturalismului ar însemna, pe termen mediu, condamnarea sa la dispariția în singularitate. Iată de ce această soluție împrumutată modelului american pare să atragă favorurile celor mai suspicioși intelectuali români față de maghiari.

Totuși, un rău cultural și mai grav amenință cultura savantă a minorității ungurești din Transilvania: exodul cultural al elitelor sale celor mai calificate. Cum am amintit mai înainte, exodul a început pe la sfîrșitul anilor '50, cînd — după Revoluția maghiară din 1956 — elitele constată, încetul cu încetul, îngustarea orizontului lor profesional. De atunci, nimic nu a frînat această mișcare. După prăbușirea regimului lui Ceaușescu, nici subvențiile primului guvern ungar post-comunist și nici renașterea instituțiilor culturale votată de către parlamentul român nu i-au modificat ritmul, care dimpotrivă s-a intensificat. De aceea, apare cu totul iluzorie speranța că o renaștere a universității maghiare autonome va putea opri această hemoragie de cadre. Aici e vorba de efectul combinat al unor factori generali și particulari mult mai puternici decît o simplă decizie legală; acest efect se referă la studenții români și maghiari și constituie, evident, cel mai grav pericol care amenință supraviețuirea culturii savante a minorității maghiare. Este vorba de o stare socială

generală, de șomajul care se intensifică, de absența totală a unui viitor pentru tinerii cu diplomă, inclusiv pentru cei mai buni dintre ei; despre scăderea drastică a nivelului de trai, despre menținerea nepotismului, clientelismului și spiritului feudal în jocul relațiilor socio-profesionale (nu de absența legilor, ci de neaplicarea acestora); despre delăsarea administrativă. Combinați, toți acești factori au generat de-a lungul anilor un sentiment al neputinței de împlinire în țară și o irepresibilă dorință de a o părăsi, de a emigra, ceea ce cei mai buni realizează plecând spre Ungaria, Germania, Statele Unite ale Americii, Canada, Australia, Africa de Sud.

Dacă autonomia universitară, sau măcar cea a secțiilor maghiare, s-ar realiza, am asista cu siguranță la proliferarea unei emulații între instituțiile culturale românești și maghiare. Or, în virtutea factorilor socio-economici recesivi generali care se intensifică, ne dăm seama imediat care ar fi efectele perverse ale acestei competiții asupra tinerelor elite din sînul minorității maghiare din Transilvania. Mai bine pregătite, plecînd frecvent să-și completeze pregătirea universitară la cele mai bune universități maghiare, poliglote (în afară de română, cea mai mare parte a studenților maghiari se orientează spre limba engleză), acestea își vor căuta salvarea profesională în altă parte, generînd astfel o emigrație al cărei val nu-l va putea stăvili nimeni, și aceasta cu atît mai mult cu cît, obținînd cetățenia maghiară, li se deschid porțile unui Occident fără viză.⁵⁴

Se constată încă o dată aici, în cazul particular al Transilvaniei, că multiculturalismul sau interculturalismul, mai degrabă imaginar decît real, nu răspunde în nici un fel problemelor ridicate de menținerea culturii maghiare savante. Condițiile generale ale postcomunismului o erodează: uciderea politicilor economice promovate de marile puteri indiferente la situația singulară a acestei regiuni europene și la pauperizarea generalizată pe care o presupune; uniformizarea modelelor culturale oferite populațiilor, oricare ar fi acestea; dizolvarea ireversibilă a specificului țărănesc; crearea unei clase de manageri români și unguri care participă la economia generală; și, *last but not least*, faptul din ce în ce mai vădit că Bucureștiul rămîne centrul unde se negociază toate deciziile implicînd politica națională face ca oamenii politici ai minorității maghiare să urmeze, *volens nolens*, trena culturii politice românești. De aceea, efectele acestei dinamici globale intensifică curentul de emigrație, converg și contribuie la slăbirea culturii savante a minorității maghiare care, în actele cotidiene ale elitelor sale celor mai fidele tradiției istorice și sub provocările naționaliștilor români, reacționează în cîmpul unui *double bind*, de ghețozare și apărare agresivă.⁵⁵

Desigur, dacă într-un prim moment, multiculturalismul orchestrat în Transilvania de către autoritățile universitare române și de către o parte a minorității maghiare „moderniste” poate să disimuleze cu abilitate uniformizarea culturală pusă în practică sub egida culturii române, pe termen mediu, el va apărea — așa cum se întîmplă peste tot în Occident — ca simulacrul postumanismului enunțat aici mai des în română, mai rar în ungurește, în total acord cu ineptiile pe care le

avansează deja în engleză, franceză, germană, spaniolă sau italiană. Numai că diferențele care marchează lumea contemporană cu stigmatul puterii sau slăbiciunii, al bogăției sau sărăciei vor rămîne mai accentuate ca niciodată.

NOTE:

1. Partidul Național Țărănesc-Creștin Democrat de o parte, Partidul Național Liberal pe de altă parte.

2. Uniunea Social-Democrată. Alianță condusă de Petre Roman, fost prim-ministru al primului guvern postcomunist, demis de președintele Iliescu în primăvara lui 1992 din cauza divergențelor profunde asupra modalităților de tranziție economică.

3. Uniunea Democrată Maghiară din România. Partid politic și etnic grupînd partea cea mai mare a minorității maghiare din Transilvania.

4. Pentru maghiari este vorba despre o universitate istorică, aceasta reprezentînd a doua universitate creată în Regatul Ungariei la începutul secolului al XVIII-lea.

5. Claude Karnoouh: *L'Invention du peuple. Chronique de Roumanie*. Arcantère, Paris, 1990, cf. cap. IV. (Apărut în lb. română: *Români, psihologie și mentalități*, Humanitas, București, 1995.); Sorin Mitu: *Geneza identității naționale la românii ardeleni*. Humanitas, București, 1997.

6. P. J. Thomas: *Les Roumains sont-ils nos alliés?*, Sorlot, Paris, 1937.

7. Liderii revoltei maghiare au fost deținuți în România înainte de a fi trimiși și executați în Ungaria.

8. Victor Babeș (1854-1926) a fost un celebru medic și biolog român; János Bolyai (1802-1860) unul dintre cei mai importanți matematicieni de la mijlocul secolului al XIX-lea care a adus la universitatea din Cluj (pe atunci maghiară) o contribuție decisivă la elaborarea matematicilor ne-euclidiene.

9. Această răsturnare demografică în sinul populațiilor urbane s-a efectuat printr-un aport masiv de populație românească rurală venită fie din satele Transilvaniei, fie ale Moldovei. Aceasta s-a realizat în virtutea unei politici economice și urbane de industrializare și urbanizare intensă care a generat peisajul contemporan al orașelor românești.

10. Claude Karnoouh: *Románok és magyarok, avagy: együtt élni, de hogyan?*, în *Korunk*, nr. 4, 1997, Cluj. Ediție specială consacrată universității maghiare de la Cluj.

11. Ultimele informații care îmi parvin în momentul redactării acestui eseu afirmă că criteriile luate în considerare de Statele Unite pentru integrarea României în NATO sînt fundamentale străine oricăror considerații culturale, avînd ca referință esențială criteriile economice.

12. Marc Bloch: *Les Caractères originaux des campagnes françaises*, Armand Colin, Paris, 1953.

13. Victor Louis Tapié: *Civilisations et peuples du Danube*, Fayard, Paris, 1962.

14. Hannah Arendt definește ca „tradiție” europeană tocmai dezvoltarea acestei gîndiri politice. Cf. *La Crise de la culture* (Between Past and Present), Gallimard, Folio, Paris, 1972.

15. Claude Karnoouh: *L'Invention du peuple. Chronique de Roumanie*, Arcantère, Paris, 1990. Cf. cap. IV.

16. Ibidem, Cf. cap. V.

17. Claude Karnoouh: *The End of National Culture in Eastern Europe*, în *Telos*, nr. 89, Fall 1991, New York, p. 132-140; Claude Karnoouh: *Le musée national d'art populaire et le piège du nationalisme*, în *Revue des Études slaves*, LXIV/4, 1992, p. 697-704; Claude Karnoouh: *Le nationalisme comme métaphysique du sujet dans le miroir de l'autre*, în *La*

nouvelle alternative, nr. 36, decembrie 1994. Pentru o descriere a dansurilor macabre ce au loc cu ocazia acestei unificări, cf. John Reed: **The War in Eastern Europe**, Charles Scribner's sons, New York, 1916.

18. Nu ar fi lipsit de interes să ne întrebăm dacă, sub un același nume — comunism — regimul chinez nu ar fi recurs de fapt la o mutație socio-economică radicală, transformându-se în dictatura unei elite provenite din sinul partidului, pentru a pune în practică un proiect capitalist radical, conservând însă și puterea politică și o parte a beneficiilor economice. Or, exemple venite din America Latină sau din Asia de Sud-Est, ne-au arătat în ce măsură un capitalism puternic se poate acomoda unei politici dictatoriale. Este vorba despre o aplicare a tezelor economiei ultraliberale a Școlii de la Chicago, care a făcut întotdeauna distincție între libertatea economică și libertatea politică.

19. Theodor W. Adorno: **Minima Moralia**, Payot, Paris, 1980.

20. Hannah Arendt: **De l'impérialisme**, Calman-Lévy, Paris, 1982. Cf. p. 13.

21. Pe această temă, recomand două eseuri remarcabile ale lui Philippe Forget și Gilles Polycarpe: **L'Homme machinal**, Syros, Paris, 1991 și **Le Réseau et l'infini. Essai d'antropologie philosophique et stratégique**, Économisa, Paris, 1996.

22. Cf. *Ethnicity and Multiculturalism*, cap. 14 în **The Cultural Studies**, coordonator Simon During, Routledge, Londra și New-York, 1993.

23. Georg Lukács: **Studies in European Realism**, Grosset and Dunlap, New York, 1964.

24. Medicii descriu sfârșitul anilor 1990 ca fiind anii *Prozac*. Cf. Claude Karnouh: *Faut-il soigner les toxicomanes ou la société? Considérations amoraes sur le postmoderne*, în curs de apariție, L'Harmattant, în **Les Journées de Reims pour une clinique du toxicomane**.

25. Jean Baudrillard: **La Transparence du Mal**, Galilée, Paris, 1994.

26. Cf. Remo Guidieri: "L'Abondance des pauvres", Seuil, Paris, 1984; Claude Karnouh: *L'Europe existe-t-elle encore?*, în **Revue d'études slaves**, tom LXVI, fasc. 1, Paris 1994; Claude Karnouh: **Adieu à la différence. Essais sur la modernité tardive**, Arcantère, Paris, 1993.

27. Cf. Gérard Granel: *Les années trente sont devant nous*, în **Les Temps modernes**, februarie 1993, Paris. Prin acest citat îmi exprim recunoștința față de gândirea lui Gérard Granel în ce privește descoperirea lucrării infinității în modernitate.

28. Nicolas Berdiaev: **Source et sens du Communisme russe**, Gallimard, Paris, 1937; Moshe Lewin: **La Formation de système soviétique**, Gallimard, Paris, 1984.

29. Cf. Jean-Cristophe Rufin: **La Dictature libérale. Le secret de la toute puissance des démocraties au XX-eme siècle**, Jean-Claude Lattes, Paris, 1994; Geminello Alvi: **Le Siècle américain en Europe 1916-1933**, Fayard, Paris, 1994.

30. Mă bazez pe un foarte scurt rezumat al tezei lui Berdiaev, op. cit.

31. Claude Karnouh: *Le réalisme socialiste ou le triomphe de la bourgeoisie*, în **La Part de l'oeil**, Bruxelles, 1996.

32. Cf. Anne Phillips, *Why Worry about Multiculturalism*, în **Dissent**, iarna 1997, New York, p. 57-63.

33. Ibidem.

34. România este unul dintre aceste locuri. Astfel, tineri și străluciți ingineri informaticieni care lucrează pentru întreprinderi din Europa de Vest, elaborează programe pentru un salariu de 400 DM pe lună. În Germania, pentru o muncă asemănătoare, un tânăr inginer avînd o pregătire identică cere un salariu lunar de 4000 DM! În ceea ce privește interesele generale ale Statelor Unite ale Americii, cf., A. M. Rosenthal: *Trade is Clinton's Foreign Priority. Democracy and Rights Be Damned*, în **International Herald Tribune**, 28 noiembrie, 1996. Sarah Anderson și John Kavanah: *Multinationales. Vers un apartheid économique*, în **The Balti-**

more Sun, tradus în *Le Courrier International*, nr. 31, 5-11 decembrie 1996. Cei doi sint cercetători la *Institute for Policy Studies* din Baltimore.

35. Cf. excelenta lucrare a lui John Fekete: **Moral Panic. Biopolitics Rising**, Robert Davis, Montreal-Toronto, 1994.

36. Ibidem. În această chestiune, articolul lui Anne Phillips este exemplar tocmai datorită absenței sferei economice din analiza sa asupra unui posibil naționalism armonios, care, la urma urmei, nu este altceva decât o versiune reinnoită a cetății ideale neoplatoniciene.

37. Dată fiind abundența termenilor în engleză, greu de tradus în franceză, cititorul își dă seama în ce măsură acest fenomen este cosubstanțial formării societății americane contemporane.

38. Las deoparte aici problemele ridicate de criminalizarea economiei mondiale. Totuși, această tendință generalizată, în care traficul de droguri joacă un rol central, afectează atât echilibrile productive ale societăților lumii a treia, cât și obiceiurile de consum ale săracilor din ghetouri. Cf. Michel Chossudovsky: *Comment les mafias gangrènent l'économie mondiale*, în *Le Monde diplomatique*, nr. 513, decembrie 1996.

39. Tema unui nou tip de conflicte din societatea americană a fost prezentată de Richard Rorty într-un eseu de ficțiune politică. Cf. Richard Rorty: *Le grand retour de l'État-providence*, citat în *Le Courrier international*, nr. 320-321, 19 decembrie 1996.

40. Sarah Anderson și John Cavanagh, op. cit., „Mișcarea de concentrare a întreprinderilor agravează inegalitățile ale căror costuri le suportăm, deoarece erodează coeziunea socială [...] întreprinderile neavînd de dat socoteală nimănui.”

41. Frédéric F. Clairmont: *Ces deux cents sociétés qui contrôlent le monde*, în *Le Monde diplomatique*, nr. 517, aprilie 1997; Frédéric F. Clairmont și John H. Cavanagh: **The World in Their Web: the Dynamic of Textile Multinationals**, Zed, Londra, 1981.

42. „That tendency [multiculturalism] has in recent years been reinforced by weakening of the traditional concept of America melting pot. That results in a loss of sense of «common purpose» on which we must depend to establish a national consensus. Ethnicity has become the norm and to speak of the national interest in the abstract is simply to invite a rebuke.” Fostul Secretar de Stat al Apărării, James Schlesinger, în *A Commencement Address at the University of North Carolina*, publicat în *International Herald Tribune*, 4 iunie 1997.

43. George Soros: *The Capitalist Threat in The Atlantic Monthly*, februarie 1997.

44. William Pfaff: *U. S.-British Capitalism or Europe's Model of Social Capitalism*, în *International Herald Tribune*, 15 decembrie 1995.

45. Richard Rorty: *Back to Class Politics*, în *Dissent*, iarna 1997.

* Redactarea acestui paragraf se datorează numeroaselor întrebări pe care le-am avut cu colegii mei de la departamentele de sociologie și de filosofie, cu prietenii și cu studenții mei, români și maghiari. Printre cei ale căror remarci și sugestii au folosit reflecțiilor mele, aș dori să-i aminesc mai ales pe Aurel Codoban, Virgil Ciomoș, Péter Egyed, Monica Getz, Andor Horváth, István Horváth, László Kerekes, Marius Lazăr, Ciprian Mihali, Adrian Sirbu, Cristina Sîhi și Marius Tabacu. Trebuie să subliniez faptul că lucrarea lui Kinga Mandel (studenta mea în anul patru la sociologie) mi-a furnizat o descriere prețioasă a relațiilor între studenții români și maghiari. E de la sine înțeles faptul că sint singurul răspunzător în cazul slăbiciunilor și erorilor de interpretare ce ar apărea în cursul acestui text.

46. Gheorghe Gheorghiu Dej, prim secretar al Partidului Comunist Român între 1946-1965.

47. Într-adevăr, dacă românii (ortodocși, apoi, de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, în parte greco-catolici) sunt numeric majoritari în satele transilvane, de la primele analize protodemografice din secolul al XVIII-lea, orașele, datorită politicii de excludere practicate

de autoritățile regale, catolice sau reformate maghiare mai întâi, apoi de autoritățile imperiale austriece și catolice, erau locuite, pînă la mijlocul secolului al XIX-lea, mai ales de unguri și de germani. Desigur că unirea din 1918 a permis, treptat, inversarea acestei situații, dar trebuie așteptată politica voluntaristă și autoritară angajată de Partidul Comunist la sfîrșitul anilor 1950 pentru ca demografia urbană a Transilvaniei să fie cu adevărat inversată.

48. Clujul are un teatru și o operă de stat în limba română, un teatru și o operă de stat în limba maghiară, dar o singură orchestră simfonică.

49. PUNR (Partidul Uniunii Naționale Române).

50. Două exemple remarcabile vor fi suficiente. Din 1990, nici unul din marile texte ale școlii sociologice maghiare din anii 1970-1980 nu a fost tradus, și, în același timp, nici unul dintre cele două mari spirite cehe contemporane, romancierul Hrabal și filosoful Patochka nu au făcut obiectul traducerilor și comentariilor în România, și nici în Transilvania, de-altfel.

51. O recentă anchetă de sociologie condusă de doi asistenți de la secția de sociologie a universității de la Cluj are rezultate care merită toată atenția. Astfel, majoritatea studenților maghiari de la disciplinele umaniste preferă secții maghiare autonome în cadrul universității unite. (Anchetă și rezultate prezentate și interpretate de Nándor Magyari și István Horváth).

52. Noțiunea de minorități istorice care dețin drepturi comunitare și de minorități non-istorice cărora aceste drepturi le sînt refuzate (sic!) a fost utilizată în Ungaria pentru a stabili o diferență între, pe de o parte, comunitățile teritoriale, religioase sau lingvistice slovace, germane, ucrainene, evreiești, rome, sîrbe, croate, românești și diversele lor biserici, și, pe de altă parte, comunitățile chineză, vietnameză sau arabă, etc., apărute recent, după căderea comunismului și deschiderea frontierelor pentru comerțul internațional en gros și en detail. Doar primele dețin garanții juridice colective și beneficiază de ajutoare financiare înscrise în Constituție. Iată o situație în totală contradicție cu punctul de vedere al unui culturalism democratic, dar care dovedește clar faptul că, situația în Europa Centrală și Orientală depinde de alte valori decît cele venite din țările occidentale.

53. Cu ocazia inaugurării primului restaurant McDonald's la Cluj, președintele american al filialei românești a acestui lanț de servire rapidă a făcut cunoscut faptul „că nu venise aici pentru a înțelege problemele politice și culturale ale Transilvaniei, ci pentru a face bani.” Cf. *Adevărul de Cluj*, 20 mai 1997.

54. E bine să amintim că doar cetățenii polonezi, cei din fosta Cehoslovacie și cei din Ungaria pot călători în Occident fără viză.

55. Astfel, în sinul partidului maghiar (UDMR) există un lobby care ar dori autonomia învățămîntului superior maghiar deplasînd universitatea în estul Transilvaniei, în mijlocul regiunii secuilor, într-unul din orașele mici, îndepărtînd-o astfel de vechile sale instituții culturale, de liceele mari, de bibliotecile universitare seculare și de centrele culturale străine care, începînd cu 1990, s-au instalat în capitala Transilvaniei.

Traducere de Mihaela Ignat și Luminița-Elena Pungea

*

*Claude KARNOUOH (n. 1940, Paris) licențiat în antropologie. Profesor la Universitatea Babeș-Bolyai din 1991, a făcut studii etnologice în zona Carpaților. Este autor al lucrărilor traduse și în limba română: *Adio diferenței*, Dacia 1993; *Românii — tipologie și mentalități*, Humanitas 1995; *Dușmanii noștri cei iubiți*, Polirom 1997.*

Minoritățile

STATUT • PERSPECTIVE

DR. ION DIACONU

INSTITUTUL ROMÂN PENTRU
DREPTURILE OMULUI
BUCUREȘTI, 1996

Directorul Institutului Român pentru Drepturile Omului, dr. Irina Moroianu Zlătescu, în *Cuvîntul înainte*, precizează: „drepturile persoanelor aparținînd minorităților naționale suscită, prin complexitatea problematicii și reverberarea tensiunilor politice, vii dezbateri. Dificultățile demersului de identificare a unui numitor comun, a unor soluții juridice general acceptabile de către state, avînd ca parte integrantă respectarea standardelor și aplicarea obligațiilor asumate în condiții de o extraordinară diversitate, se reflectă într-o multitudine de puncte de vedere și opinii. Acestea alimentează și se alimentează din formulările prudente, deschise interpretărilor și adaptărilor la situații diferite ale reglementărilor internaționale.”

În primul capitol, volumul prezintă **istoricul protecției minorităților**, naționale și religioase, care, în viziunea autorului, are începuturi palpabile din 562, cu tratatele de pace dintre împăratul Justinian al Imperiului Bizantin și Choroës I al Persiei. Deși cartea prezintă tratatele dintre catolicii, luteranii și calvinii din Germania, Suedia Polonia ș.a., nu amintește de existența tradiției transilvane, unde Edictul de toleranță, care a garantat libertatea cultelor, datează din 1571, vreme la care războaiele religioase erau în toi în celelalte zone ale Europei. Dintre soluțiile găsite, nu sînt amintite nici formele de autonomii existente în Transilvania încă din secolul al XII-lea. Între documentele internaționale elaborate după cel de-al doilea război mondial, sînt amplu descrise *Rezoluția nr. 47/135* din 18 decembrie 1992 al ONU (*Declarația cu privire la drepturile persoanelor aparținînd minorităților naționale, etnice, religioase și lingvistice*), *Carta europeană a limbilor regionale sau minoritare*, *Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale* etc. Nu se prezintă însă mult disputata *Recomandare 1201* a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei, deși, atît la *Tratatul de bună vecinătate și cooperare între Republica Slovacă și Republica Ungară*, cît și la *Tratatul de înțelegere, cooperare și bună vecinătate între România*

INSTITUTUL ROMÂN
PENTRU DREPTURILE OMULUI

MINORITĂȚILE

- STATUT
- PERSPECTIVE

Dr. Ion Diaconu

București, 1996

și *Republica Ungară* se amintește această recomandare, devenită obligatorie pentru România cu semnarea Tratatului româno-ungar.

După partea introductivă, *Capitolul II* se referă la **dreptul la existență**, ocrotirea împotriva actelor de distrugere fizică și împotriva asimilării forțate.

Capitolul III trece la **definiția conceptului de minoritate**, prezentînd toată problematica, neclarificată prin termeni juridici nici pînă azi.

Cartea consacră un capitol întreg **nediscriminării**, considerînd că acest drept îi vizează nu numai pe minoritari, dar și pe majoritari; discriminarea pozitivă nu poate avea efectul de a încălca principiul egalității, dar pot exista „măsuri care, chiar dacă creează o diferență de tratament, nu sînt considerate acte discriminatorii, ele urmărind să asigure progresul și dezvoltarea anumitor grupuri sau persoane care au nevoie de protecție, în esență să creeze condițiile pentru ca persoanele în cauză să-și exercite drepturile și libertățile fundamentale pe bază de egalitate cu ceilalți cetățeni”.

Celelalte drepturi sînt incluse în *Capitolul V*, sub noțiunea de **drepturi specifice**, fiind amintite: dreptul la cultura proprie, dreptul de a folosi limba maternă, de a practica și profesia religia proprie, de a participa la viața publică.

La dreptul de a folosi limba maternă, în ciuda prevederilor internaționale, autorul consideră: „niciunul din documente nu cere recunoașterea limbilor minorităților ca [...] limbi ale tribunalului sau ale autorităților publice”, venind astfel în contradicție cu art. 9 și art. 10 din *Carta europeană a limbilor regionale sau minoritare*, art. 10 din *Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale*, art. 7 din *Recomandarea 1201*. Afirmatia este valabilă doar pentru statutul oficial sau neoficial al limbii minoritare: Într-adevăr, nu există nici o prescripție pe baza căreia o limbă ar trebui să primească statutul de limbă de stat. O altă afirmație, la acest capitol, care nu poate fi acceptată, se referă la „experiența istorică”, care „arată că problemele folosirii limbilor materne au fost adesea exacerbate, pentru a masca tendințele naționaliste și separatiste”, astfel „se impune să se stabilească un echilibru între dreptul fiecărei persoane de a folosi limba maternă și interesele de ansamblu ale societății”. Exacerbarea exclusivismului lingvistic, fie vorba de o limbă majoritară sau minoritară, este cea care propagă tendințe naționaliste, și nu promovarea multilingvismului, credem noi.

Capitolul VI este dedicat **naturii și contextului exercitării drepturilor** persoanelor care fac parte din minorități, în cadrul căruia un întreg subcapitol se ocupă de problema drepturilor colective, care, de la bun început, afirmă: „documentele internaționale se referă, fără excepție, la drepturi ale persoanelor”, și nu la drepturi ale minorităților ca atare, concluzionînd: „concepția general acceptată este că protecția minorităților, a identității lor se realizează prin respectarea și promovarea drepturilor și libertăților individuale ale persoanelor care fac parte din minorități”. Problema este mult prea vastă, filozofia drepturilor omului — mai ales în domeniul drepturilor minorităților — fiind în permanentă evoluție, ca să se poate vorbi de o „concepție general acceptată” în domeniul drepturilor colective. Privitor la contextul exercitării

drepturilor persoanelor care fac parte din minorități, autorul consideră că statul este cel care definește legile prin care se acordă drepturi minorităților naționale, nu se pot exercita presiuni internaționale și nu pot fi formulate revendicări în fața instituțiilor internaționale. Această poziție interesantă acordă tratatelor internaționale doar un statut declarativ, care nu implică obligații din partea semnatarului. Este adevărat că nu s-a elaborat încă un mecanism juridic, ca în cazul *Convenției pentru apărarea drepturilor și libertăților fundamentale* (prin *Comisia și Curtea Europeană a Drepturilor Omului*), dar acest proces a început, Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei propunând ca *Recomandarea 1201* să devină un protocol adițional al *Convenției pentru apărarea drepturilor și libertăților fundamentale*, și astfel, aplicarea mecanismelor juridice și asupra drepturilor minorităților s-ar dovedi a fi doar o chestiune de timp, și nu de principiu (deși câteva state încercă să blocheze această dezvoltare).

Un alt „punct fierbinte” al problematicii, **autonomia**, este dezbătut în *Capitolul VII*. Între motivațiile pentru revendicarea autonomiei teritoriale pe criterii etnice autorul amintește „neîncrederea profundă între majoritate și minoritate, care se întemeiază fie pe experiențe istorice dureroase, fie pe refuzul unor minorități de a accepta această situație”. Trecînd în revistă documentele internaționale, se concluzionează: „calea de bază recomandată este, prin urmare, autonomia pe bază teritorială, deci a tuturor unităților teritoriale, și nu autonomia pe baze etnice”.

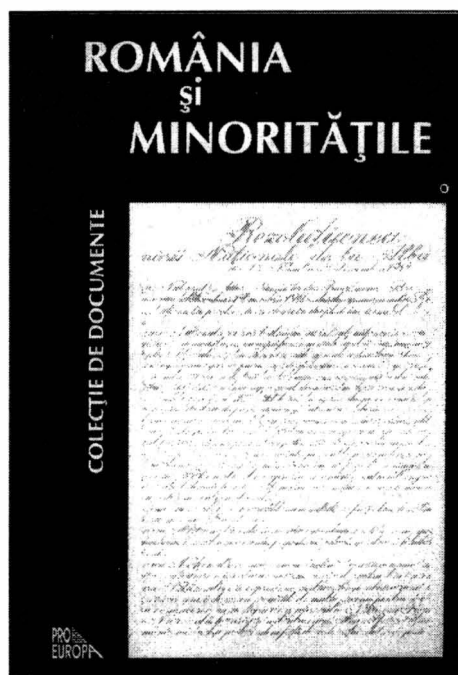
Între exemplele de cazuri de autonomie, se amintește și regiunea autonomă creată în România după cel de-al doilea război mondial, „urmînd modelul sovietic”, care „a avut, după cum se știe, același statut juridic ca și toate celelalte regiuni din țară, practic foarte limitate competențe locale, ca rezultat al centralizării comuniste”. Deși se prezintă situația din unele țări ca Nicaragua, Filipine, Etiopia, Sudan, exemplul Ungariei, cu soluții relativ recente și unice, este ignorat.

Ultimul capitol, intitulat *Minoritățile și autodeterminarea popoarelor*, își propune ca scop clarificarea conținutului autodeterminării, deoarece „în paralel cu confuzia asupra titularilor potențiali ai acestui drept [la autodeterminare], se atribuie uneori autodeterminării un conținut extrem de larg — mergînd de la dreptul la formarea unui stat independent, pînă la drepturi specifice la folosirea limbii materne sau la cultura proprie — ceea ce permite autorilor să susțină că orice grupuri umane ar avea dreptul la autodeterminare, într-o anumită măsură care adesea nu este precizată, creînd astfel o incertitudine totală, atît asupra titularilor, cît și asupra drepturilor acestora”. Diferența între popor, cu dreptul la autodeterminare — incluzînd dreptul de a-și forma un stat propriu —, și minoritate, fără acest drept, este, conform autorului, unul procentual: „spre deosebire de minoritate, de regulă un popor se află în majoritate pe teritoriul luat în considerație”.

Putem afirma că volumul *Minoritățile — Statut • Perspective*, editat de Institutul Român pentru Drepturile Omului, cu unele lipsuri și prudențe care, probabil, au la

bază o oarecare dorință de a nu oferi prea mari suprafețe de atac unor forțe politice ostile minorităților, tratează problemele principale ale „chestiunii minorităților”, oferind documentele și explicațiile necesare pentru a percepe de către cei interesați necesitatea de a include în legislația și practica națională din România cel puțin standardele minime de respectare a drepturilor minorităților. Totuși, pentru o lucrare științifică exigențele ar trebui să fie mai ridicate — imparțialitatea, onestitatea, impun și prezentarea unor opinii care contravin discursului politic al momentului. □

István Haller

România și minoritățile

CULEGERE DE DOCUMENTE
EDITURA PRO EUROPA
TÎRGU-MUREȘ, 1997

Ideea lucrării de față s-a născut într-un moment mult mai îndepărtat decît apariția sa și anume pe cînd Alianța Civică, în anul de grație 1991, adopta la întiul său Congres o Declarație cu privire la protecția minorităților, în preambulul căreia se menționau Declarația de la Alba Iulia din 1918, Tratatul minorităților din 1919 ș.a. Îndată după Congres, Ministerul Afacerilor Externe, sub semnătura ministrului de atunci, Adrian Năstase, expedia Alianței Civice o colecție de citate din tratate, pacte și convenții internaționale la care guvernul român aderase de-a lungul timpului, însoțite de o notă înțepată. Ceea ce surprindea era că lista începea cu un document din 1948 (Declarația Universală). În spatele acestui fapt, în aparență lipsit de semnificație, se afla o profundă dispută principială: lucrătorii MAE din 1991, și din păcate nu numai ei, refuzau să accepte că, și în chestiunea minorităților, România de azi este succesoarea statului născut după primul război mondial. Lucrul este cu atît mai de neînțeles cu cît sărbătoarea națională a fost fixată la data care evocă ziua de 1 decembrie 1918. În consecință, ne-am gîndit că ar fi util să includem în colecția de față, în succesiune cronologică, documente interne și internaționale

care jalonează tratamentul minorităților din România începînd cu 1918. Lista este fatalmente incompletă și oarecum eclectică.

Capitolul „*Documente interne*” înglobează articole constituționale și de lege, paragrafe din coduri de procedură, declarații oficiale. Perioada interbelică este modest ilustrată, urmînd ca într-o publicație ulterioară să revenim asupra legislației îndreptate spre restrîngerea drepturilor minorităților. Perioada comunistă, în care tratamentul discriminatoriu al minorităților a atins apogeul, este una a demagogiei declarative, știut fiind că în ciuda enunțurilor generoase, legile adoptate nu erau aplicate. Perioada de după 1989, pentru cititorul avizat, conține destule dovezi ale comportamentului duplicitar și conjunctural al alianței național-neocomuniste care a guvernat, pînă de curînd, România.

Capitolul „*Documente internaționale*” le include atît pe cele care au valoare de obligație juridică, cît și recomandările sau declarațiile cu valoare politică sau morală adoptate de instituții și organisme din care face parte țara noastră. Aceasta pentru a ilustra evoluția unor concepte și mai ales a concepției care stă actualmente la baza tratării chestiunii minorităților.

În fine, capitolul „*Proiecte de lege*” reține cîteva (cele mai reprezentative) dintre proiectele de lege a minorităților elaborate în România după 1989. Din compararea lor reiese că deosebirile teoretice fundamentale care opun diferitele școli de experți, se regăsesc și la noi. La ora cînd apare acest volum, adoptarea unei (unor) legi care să asigure o protecție reală și eficientă a minorităților din România, la nivelul posibilităților și cerințelor, este un angajament politic ferm asumat de actualul guvern.

Chiar dacă nu explicit, bogăția de documente interne și internaționale conținute în prezenta colecție este o demonstrație a faptului că protecția minorităților are în România și în instituțiile internaționale din care ea face parte o istorie și o experiență considerabile, chiar dacă nu (încă) transpuse într-un cadru juridic impecabil. Tot implicit, colecția semnalează faptul că, la momentul 1918, elita politică românească, îndeosebi cea provenind din Transilvania, era pe deplin edificată în chestiunea minorităților și adopta poziții care se înscriau în avangarda gîndirii europene din domeniu. O atitudine pe care nu putem decît să ne-o dorim și pe viitor. □

Smaranda Enache

Contents

Editorial

5

FEDERALISM

Guy Héraud

Federalism

7

According to the author, federalism brings a message of peace and happiness to humankind and it cannot be taken for an utopia — at least, not in the pejorative sense of the term — as its implementation into the life of societies and peoples depends entirely on us, as much as the progress of the world's moral, economical and political unity also depends on us.

Daniel J. Elazar

From Statism to Federalism — A Paradigm Shift

22

Since the end of World War II and most particularly since the late 1970s, the world has been in the midst of a paradigm shift from a world of states modeled after the idea of the nation-state developed in the seventeenth century to a world of diminished state sovereignty and increasingly constitutionalized interstate linkages of a federal character. In this new paradigm, existing states will not disappear; rather they will be overlaid by a variety of federal arrangements of a confederal character that will tie them ever closer to each other.

Paul Philippi

Federalism and Liberty

36

Presenting the basic lines of the Transylvanian history, its heritage of tolerance and pluralism, the author points out to Romania's constant refusal — through its successive Constitutions — to accept and integrate the province's federalist heritage together with the province itself.

205

The gradual development of federal arrangements in Spain through its regional governments is examined within five perspectives on "postmodern" federalism: differentiation of the Spanish unitary state through the autonomous communities; evolutionary compacting through negotiated agreements, creating "self-rule plus shared rule"; complementary building of democratic institutions and territorial distribution of power; federalism's contribution to accommodating and managing center-periphery conflicts; and the use of federal arrangements in building the Spanish welfare state. While the Spanish system to date represents "incomplete federation", the noncentralized estado de las autonomias exemplifies the increasing federal character of states on the international scene.

DIALOGUE

Forum: From "Monoculture" to Interculturality

72

The Forum had interculturality as its central theme, approached from three closely linked standpoints: Interculturality as a reinterpretation of the majority-minority relation, From "monoculture" to interculturality, and Interculturality in the regional context. The debate here focuses on the shift to interculturality, where the term is contrasted to multiculturalism. The latter implies only proximity of cultures, while the former implies their dialogue. The instances analysed, ranging from regional situations to worldwide configuration, disclose interculturality to be rather a project than an accomplishment.

CASE STUDY

Brigitte Mihok

The Roma Situation in Muresh County and Elaborating Corresponding Sensitizing Strategies

102

The report contains a general pattern of arguments and criteria that should be considered in planning, implementing, and supervising educational, cultural, and health activities for the Roma. It is necessary that the analyses and conceptions designed be conducted according to the village or town district in question, and that they be the basis for elaborating action strategies fit for the respective socio-economical and cultural backgrounds, thus being directed towards a specific target-group.

DOCUMENT

The Romanian-Hungarian Basic Treaty

130

The Romanian-Ukrainean Basic Treaty

140

Renate Weber

Three Ethnic Minorities and Their Demands:
the Romanians of Ukraine, the Hungarians of Romania,
the Gagauzians of Moldavia

149

Apart from being a comparative study of the demands themselves, the contribution analyses the differences arising in their interpretation according to whether one is their petitioner or their would-be-granter.

FACES OF EUROPE

Fred Urban

The Concept of Nation in France

163

"For all to be equal, all have to speak the same language" has been France's guiding principle through history. It is only now, while comparing herself to the other EU states, that France has started reluctantly to accept compromise from this principle, though not clearly stated in a legal form.

ECUMENICA

Bryan Ronald Wilson

The Hostility towards New Religious Movements

169

The author argues that in the contemporary world, characterized by rapid changes of all institutions, religion only is assigned an unchanging role and, hence, all levels of society converge in manifesting intolerance and hostility towards any sects and new religious movements.

ALTERA PARS

Claude Karnoouh

Logos without Ethos.

Interculturalism and Multiculturalism in Transylvania

174

Analysing the present state of interculturalism and multiculturalism in Transylvania, the author concludes that, in the postcommunist countries — like everywhere else in the Western world —, late modernity displays multiculturalism and interculturalism as its ideology while actually marching steadily towards globalization or, to say it bluntly, world uniformization.

REVIEWS

Minorities

200

Romania and Its Minorities

203

207

PRO EUROPE League

The PRO EUROPE League (Liga PRO EUROPA) is one of the most well-known civic NGOs in Romania, founded in the Transylvanian town of Tîrgu-Mureş (Marosvásárhely — Neumarkt), on 30 December 1989, immediately after the fall of the Ceauşescu's dictatorial regime.

The PEL has become respected due to its involvement in promoting human rights, pluralism and multicultural values. From the very beginning of the transition, the PEL has played a significant role in the political reality of Romania, joining different civic movements and alliances committed to mobilize public opinion against the restoration of the former communist structures. In the specific area of the multicultural society of Transylvania, the PEL has played an important role in monitoring discriminatory policies against minorities and in promoting tolerance between Romanians and Hungarians, a key issue for peace and democratic progress in Central Europe.

For more than six years, the PEL has organized an impressive number of workshops, seminars, round-table debates, summer camps, conflict resolution missions and meetings for teachers, local authorities, judges, prosecutors, students, political and civic leaders, has published an independent weekly and a series of booklets and brochures.

*The quarterly **altera** is meant to promote the PEL's values among academics, policy makers and the large public in Romania. It is one of the few Romanian publication focusing on the issue of diversity, ethnic, religious and linguistic diversity in the Transylvanian area, as well as european integration.*

